
ТЕМА 8

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

- 8.1. Економічна думка України середніх віків
- 8.2. Економічна думка України ХІХ – початку ХХ ст.
- 8.3. Економічна думка України радянської доби
- 8.4. Економічна думка української діаспори
- 8.5. Економічна думка Незалежної України

8.1 Економічна думка України середніх віків

Економічні ідеї українських мислителів середніх віків викладено у державних і церковних документах, угодах, княжих грамотах та інших літературних пам'ятках. Центральне місце серед них належить **«Руській правді»** – першому давньоруському зібранню законів, що збереглося у трьох редакціях: короткій, розширеній та скороченій. Цей своєрідний кодекс феодального права був спрямований на регламентацію майнових та станових відносин, захист прав світської та духовної знаті на землю і залежних селян, отримання доходів тощо. «Руська правда» є найвизначнішою збіркою звичаєвого права українського народу, що засвідчує високу правову культуру наших пращурів та символізує розквіт державності Київської Русі. Подібні процеси відбувались на теренах Західної Європи, зокрема в Ірландії, Бургундії, Баварії, Англії протягом V–XI ст., де звичаєве право було оформлене у т. зв. «варварські Правди» – Рипуарську, Бургундську, Алеманську, Салічну, Баварську, Саксонську, Тюрінгську тощо. Таким чином формування суспільно-економічної та політичної систем Київської Русі відбувалося одночасно із тогочасною Європою.

«Руська правда» складається з *трьох головних частин*. Автором *«Правди Ярослава»* вважається Ярослав Мудрий, *«Правду Ярославичів»* було прийнято на з'їзді Ярославичів у Києві в 1072 році. У 1113 році побачив світ *«Устав»* Володимира Мономаха.

«Правда Ярослава» проголошувала недоторканність власності та особи феодалів; «челядина» – об'єктом власності хазяїна нарівні з худобою та речами; виключність і спадковість права князів та бояр на землю, яке не міг відібрати

навіть великий князь. Селян було поділено на холопів, смердів і закупів (закупи – розорені селяни, що зверталися за «купою» (позичкою) до князя). Закуп мусив працювати у господарстві кредитора доти, доки не сплачував «купу» з процентами. Кредиторові надавалося право карати закупа, а у разі спроби втекти закуп ставав довічним рабом кредитора.

«Правда Ярославичів» містить багатий матеріал про організацію господарства князів у формі вотчини. Ряд статей присвячено охороні земельної власності, визначено відповідальність за порушення польових меж та боронних знаків. Смерди оголошувалися залежними від князя людьми і обслуговували його вотчину разом із холопами-рабами.

У «Правді Ярославичів» містяться важливі положення про охорону та порядок забезпечення майнових інтересів кредитора, умови, за яких вимога про повернення позички має юридичну силу, порядок стягнення боргів тощо. Так, позички могли надаватися в грошовій формі під процент («реза»). Особливо поширеними були позички в натуральній формі – продуктами з умовою повернення їх із надбавкою. Позичковий процент був дуже високим (статті 50, 51, 53). Спеціальна стаття «О татьбе» (про грабіж) передбачувала право князя вбити людину, спійману на крадіжці.

«Устав» Володимира Мономаха надає досить точне уявлення про систему грошових одиниць. Основою цієї системи була гривня, яка мала всі ознаки загального мірила вартості та відігравала провідну роль у штрафній шкалі. Іноді цю частину «Руської правди» називають «Устав про закупи та холопів», оскільки в ній визначено умови перетворення закупів у холопів та, навпаки, регламентовано їхні відносини з феодалами.

Попри розпад Київської Русі, норми «Руської правди» ще протягом століть мали вплив на розвиток правових систем західних і північносхідних слов'ян, позначилися на становленні таких пам'яток права, як Псковська і Двінська судні грамоти, статuti Казимира III Великого (Віслицько-Пьотрковські статuti 1346–1347), Судебник Казимира IV Ягеллончика (1468), Судебники Московського царства (1497, 1550), Литовські статuti (1529, 1566, 1588), Соборне уложення (1649) тощо. В українських селах та містечках норми «Руської Правди» використовувались аж до XVIII ст.

Історико-економічний здобуток доби Київської Русі доповнюють зведення «Літопису руського» (що об'єднав «Повість минулих літ» Нестора, «Київський літопис» і «Галицько-Волинський літопис»), «Ізборник Святослава», «Слово про закон та благодать» Митрополита Іларіона, «Моління» Данила Заточника, проповіді Кирила Туровського тощо.

У «*Повісті минулих літ*», з одного боку, засуджується свавілля князів, феодалні міжусобиці, жорсткий примус і насильство, а з іншого – висловлюється переконання щодо необхідності захисту феодалного землеволодіння – як світського, так і церковного.

Літописець Нестор наголошує на однаковій важливості праці розумової й фізичної; закликає до захисту єдності Київської Русі, який мають ініціювати не тільки князі, а й народ.

«*Київський літопис*» містить докладний опис процесів феодалної роздрібненості XII ст. та їхніх негативних наслідків, стану общинного господарства, підносить ідею збереження єдності земель руських шляхом добросусідства, взаємодопомоги князів.

«*Галицько-Волинський літопис*» висвітлює події XIII ст., у тому числі: втрату Києвом статусу центру української державності; суперечки та війни князів; пригноблення селян; відмінності православних і католицьких поглядів на економічні проблеми.

В «*Ізборнику Святослава*» наголошується на обов'язку заможних людей дотримуватися в усьому міри, здорового глузду, ввічливості у повсякденних відносинах з підлеглими. Благодійність проголошується важливішою за прихильність до церкви, а слухняність, покірливість, терпимість селян, їхня праця «на свого володаря» – святим обов'язком.

У творах Митрополита Іларіона, Данила Заточника та Кирила Туровського можна прослідкувати заклики до пошани селянської праці, доброчинності, справедливості та соціального захисту нужденних, аргументацію пріоритету розуму над фізичною силою, знань над хоробрістю, мудрості над войовничістю.

У XIV–XV ст. на українських землях, що перебували під владою Литви та Польщі, формується магнатське і шляхетське землеволодіння, фільваркова система, починається закріпачення селян. Розвиток товарно-грошових відносин, ринку сільськогосподарської та ремісничої продукції сприяли швидкому зростанню міст як центрів промислів, торгівлі, політичного життя. Частина міст належала державі, частина – церквам і магнатам. Деякі міста, наприклад, Львів, Луцьк, Житомир, Київ, отримали грамоти на Магдебурзьке право, відповідно до якого городяни обирали міське самоврядування й суд.

Зазначені економічні реалії знайшли відображення у *Литовських статутах* 1529 р., 1566 р. і 1588 р., які стали своєрідним «другим виданням» «Руської правди». Статути обмежували владу великого князя на користь магнатів; оформили перехід умовних володінь у спадкові; підтвердили

звільнення шляхетських маєтків від загальнодержавних повинностей; заборонили королю роздачу земель та інших пожалувань іноземцям; санкціонували закріпачення вільних людей, якщо вони не могли розрахуватися зі своїм феодалом.

Осередками боротьби українського народу проти національного та релігійного гноблення стали братства – загальнодемократичні спілки, що об'єднували у своїх лавах ремісників, селян, запорозьких козаків, купців та українських магнатів. Спрямовуючи діяльність окремої людини на загальну користь, світоглядна концепція братського руху сприяла розширенню сфери застосування економічної думки. У творах Юрія Дрогобича, Павла Русина із Кросна, Станіслава Оріховського-Роксолана наголошувалося на необхідності поширення освіти та науки, ролі зв'язків із Західною Європою, інтеграції в європейський культурний процес. Діяльність братств, активними учасниками яких були брати Юрій та Іван Рогатинці, Стефан Зизаній, Мелетій Смотрицький, Захарій Копистенський, Йов Борецький, Петро Могила та ін., була підпорядкована ідеям економічного підприємництва, справедливості, правової рівності, політичної свободи і громадянського служіння. Світогляд представників братського руху знайшов глибоке відображення в тогочасній духовній та світській літературі. Зокрема, *Христовор Філалет* у своїй книзі «Апокрисис» наприкінці XVI ст. висловив нові погляди на співвідношення держави і церкви, що включали ідею суспільного договору як основи формування державних інститутів. Суспільно-економічний прогрес та громадську злагоду, на думку мислителя, може забезпечити лише верховенство закону, що визначає права і свободи підданих і ґрунтується на вимогах «права і Божого, і прирощеного». Засновник і активний діяч Львівського братства *Юрій Рогатинець* проголошував «народну користь» найвищою метою, а працю задля спільного блага, діяльне, а не споглядальне життя – шляхом досягнення цієї мети для всіх та вдосконалення кожної окремої людини. Відтак, можна стверджувати, що вже наприкінці XVI ст. в українській соціально-філософській літературі формуються основи ідеології громадянського гуманізму та правової держави.

Одним із важливих напрямів теоретичних пошуків у працях українських мислителів-гуманістів є роздуми про походження та сутність держави, форми державного управління та зміцнення влади, шляхи вдосконалення та розвитку суспільства. Найбільш важливим здобутком соціально-філософської думки України цієї доби є обґрунтування ідеї освіченої монархії, обмеженої законом, як ідеалу державного устрою.

Станіслав Ореховський-Роксолан (1513–1566)

Письменник, оратор, публіцист, філософ,
історик, полеміст, гуманіст.

**Основні твори – «Про турецьку загрозу»
(1543, 1544), «Напучення королеві
польському Сигізмунду-Августу Станіслава
Ореховського-Роксолана» (1543, 1548),
«Квінкунс, тобто вірець устрою Польської
держави», «Діалог»**

У творах Ореховського-Роксолана було викладено ідеї, суголосні основним положенням теорії природного права, яка дістала подальший розвиток у працях Г. Грація, Т. Гоббса, Б. Спінози. Згідно з цією теорією люди на ранніх етапах становлення цивілізації були рівними, володіли та розпоряджалися усіма благами спільно. Цей «природний» стан характеризувався відсутністю держави та приватної власності. Згодом розвиток господарства та суспільних відносин призвів до порушення принципів рівності та справедливості, тому, з метою подолання конфліктів, створення нормальних умов для співжиття та координації спільної діяльності люди уклали суспільний договір. Таким чином, держава виступає результатом угоди про права та обов'язки кожного з учасників союзу. Правова регламентація поведінки передбачає водночас визнання особистої свободи як невіддільного права кожної людини. Добробут громадян, на думку Ореховського-Роксолана, безпосередньо залежить від улаштування державного господарства та поділу праці. Мислитель обґрунтовував необхідність загального оподаткування як економічної основи держави, вказуючи, що кожен має вносити певну частку зі свого доходу або ж відбувати повинності – відробітки чи військову службу.

Консервативно-догматичний напрям української соціально-економічної думки XVI–XVII ст. представлений творами українських публіцистів-полемістів І. Борецького, І. Вишенського, Г. Смотрицького, К. Острозького та ін. Світоглядна позиція представників цього напрямку ґрунтувалася на необхідності відречення від матеріального світу та зосередженні на внутрішньому духовному розвитку, вона не передбачала активної соціальної дії. Найяскравішою постаттю серед проповідників ранньохристиянської моралі та побудови світського життя на основі духовних

цінностей є *Іван Вишенський* (1545/50 – 20-ті роки XVII ст.) – видатний мислитель, один із провідних діячів антиуніатського та антикатолицького руху в Україні. Він вважав, що будь-яке багатство, яким володіють пани й духовенство і яке вони «пожирають», створене «працею й потом» кріпаків. Описав основні форми привласнення результатів праці селян і ремісників: панщину, оброк, податі, торговельний та лихварський прибуток. Критикуючи феодально-кріпосницький устрій та існуючу фільваркову систему, особливо так звану духовну кабалу церкви, що сама перетворилася на феодальний маєток, Вишенський наголошував, що одночасно зі зростанням багатства й розкошів панів, шляхти, торговців посилюються злигодні кріпаків, бідняків. Він стверджував, що майново-соціальна нерівність людей походить не від природи і не від Бога, а від земних несправедливостей.

Осередком вивчення суспільних наук на основі природного права та моральної філософії стала заснована в 1632 р. митрополитом *Петром Могилою* Києво-Могилянська академія. Тут викладались основні положення античної економії Ксенофонта й Аристотеля, канонічної політекономії Середньовіччя, меркантилізму, сільської економії тощо. У вченні про господарство професори Києво-Могилянської академії дотримувалися трактування економічної сфери як невід’ємної складової соціального життя, що підпорядковується загальним законам логіки та етики. Ціннісною домінантою при цьому виступало досягнення суспільного та індивідуального блага. Академія стала центром продукування та поширення правових знань і державницьких ідей. Курс моральної філософії, що викладався з кінця XVII ст., включав, окрім монастики (вчення про моральність особи), економіку (вчення про ведення господарства) та політику (вчення про державу і право). Таким чином професори та студенти Академії долучалися до європейської політико-правової та політико-економічної думки, до проблем походження, сутності та форм держави, її функцій, співвідношення права і моралі тощо.

Відомим випускником Києво-Могилянського колегіуму, а згодом і його ректором був *Інокентій Гізель* (1600–1683), обраний у 1656 р. архімандритом Києво-Печерської Лаври і керівником Печерської друкарні. За глибокі знання та невтомну просвітницьку діяльність Лазар Баранович нарік Гізеля «українським Аристотелем». Разом з Григорієм Кониським, Феофаном Прокоповичем, Григорієм Щербацьким, Мануїлом Козачинським, Йоасафом Кроковським та іншими релігійно-філософськими діячами XVII ст. вони визначали розвиток освіти, науки, ремесел, мистецтва та виховання як основу поступу суспільства. Інокентій Гізель брав участь у створенні «*Києво-*

Печерського патерика» (1661) та *«Синопису»* (1674) – першого нарису української історії. В іншій своїй праці *«Про народ Роксоланський і його наріччя»* характеризував українців як носіїв високої та оригінальної культури, які рано винайшли писемність та прийняли християнство. Сене життя Гізель вбачав у творчій праці задля власного та громадського добра, а шлях до досягнення щастя, на його думку, пролягав через компромісне задоволення тілесних та духовних потреб. Проблему взаємозв'язку волі й розуму Гізель розв'язував, опираючись на концепцію етичного інтелектуалізму. Визнаючи свободу волі, він надавав пріоритетного значення розуму, який надає волі різні варіанти вибору між добром і злом, здійснює моральний вплив на неї. У сфері політико-правової думки найбільшу увагу Гізель приділив проблемі незалежності української церкви від московської держави, а також питанням полеміки з католиками й уніатами. Проблеми господарства мислитель розглядав у контексті дотримання християнських заповідей, а їх порушення називає «економічними гріхами». Гострій критиці піддавав недобросовісну торгівлю, лихварство, фальшування грошей тощо, натомість возвеличував сумлінну працю та справедливий обмін, що було притаманним українській ціннісній матриці. Гізель засуджував посягання на чужу спадщину та нерухоме майно, був палким прихильником приватно-родинної власності. В його працях знайшли своє відображення економічні категорії тогочасної доби, знаменуючи становлення ринкових відносин на українських землях.

Теоретична думка з проблем державного устрою та економічної політики XVI–XVIII ст. знайшла своє довершення у науково-педагогічній та політичній діяльності видатного державного і церковного діяча, філософа, письменника, публіциста Феофана Прокоповича.

Феофан (Єлеазар) Прокопович
(1681–1736)

Політичний та громадський діяч, філософ,
письменник, публіцист,
ректор Києво-Могилянської академії.

**Основні твори – «Етика», «Логіка», «Перше
повчання отрокам» («Первое учение
отрокам»), «Правда волі монаршої» («Правда
воли монаршей»)**

Прокопович поділяв людські знання на науку та мистецтво, розумів етику як окрему науку, яку в свою чергу поділяв на монастику (науку про звичаї взагалі), економіку (науку про звичаї залежно від того, як їх використовують батьки та управителі окремого господарства) та політику (як звичаї застосовуються управителем держави, провінції, республіки, царства, імперії). На думку Прокоповича, велике господарство («політика») підлягає іншим законам, ніж індивідуально-родинне. Якщо виділення мікрорівня економіки було відомо ще з праць Ксенофонта, а макрорівня – з «Трактату політичної економії» А. Монкретьєна, то ідея про їх загальний «фундамент та засаду» – монастику, була новою та прогресивною.

Прокопович поділяв головні ідеї меркантилізму, зокрема активного торговельного балансу, розвитку експортної промисловості, сільського господарства, торгівлі, засобів і шляхів сполучення, активізації економічних зв'язків з іншими країнами, якщо вони відповідали інтересам власної держави.

У середині XVI ст. у Нижньому Подніпров'ї козаки заснували Запорізьку Січ, яка стала центральним осередком боротьби українського народу проти іноземного поневолення, праосновою нової української держави. На цих землях формувалося козацьке землеволодіння, селяни були вільними, основною формою землеволодіння середнього козака був хутір. При хутірних господарствах були «всякі пожитки» – луки, ниви, пасовища, пасіки, ліси. Козаки опановували необжиті землі, випалювали ліси, засновували слобідки, хутори. Багаті козаки, окрім землеробства і тваринництва, займалися різним промислом, ремеслом.

У 1648 році гетьманом Запорізького війська був обраний Богдан Хмельницький. Під його проводом здобуто перемогу у Визвольній війні 1648–1654 рр. та створено Українську козацьку державу.

Богдан-Зиновій Хмельницький *(1595–1657)*

Гетьман, видатний державний діяч,
фундатор і будівничий Української
козацької держави

Для економічних поглядів і політики Хмельницького характерна меркантилістська спрямованість – підтримка вітчизняної торгівлі, заохочення експорту та обмеження імпорту товарів, охорона купецьких прав, товарів і майна торговців, надання їм певних пільг (користування міським інвентарем, спорудами, дозвіл будувати нові споруди та торговельні приміщення, звільнення від сплати місцевих податків та внутрішніх торговельних мит). За часів Хмельницького державна влада підтримувала розвиток промисловості, насамперед оборонної, та міських ремесел. За його ініціативою створено козацьку старшину, яка згодом перетворилася на українське дворянство; від влади феодалів звільнено міщанство; міста отримали право на самоуправління. З одного боку, Хмельницький намагався зберегти світські та церковні маєтки, а з іншого – сприяв розвитку козацького та селянського господарства ринкового типу.

Безпосереднім продовженням реформаторських зусиль та ідей Хмельницького стали *«Пакти і конституції законів і вольностей Війська Запорізького» (Конституція) Пилипа Орлика (1672–1742)*.

Конституція містить положення про захист приватної власності, недопущення обезземелювання рядових козаків та концентрації землі в руках старшин. Уперше було законодавчо регламентовано відокремлення державного скарбу від гетьманського та передання його у розпорядження генерального підскарбія: «Належить на розсуд Гетьмана при публічній згоді обрати Генерального скарбника, мужа видатного, заслуженого, багатого і прямодушного, який взяв би під свою опіку державну скарбницю, відав би млинами і всіма прибутками і дбав би про них не для власної, а для загальної потреби, враховуючи думку Гетьмана». Конституція передбачала ревізію земельного майна козацьких старшин, скасування ненависних народіві державних монополій, оренди, відкупів, інших економічних обов'язків, окремих видів податків.

У 1654 році Україна увійшла до складу Московської держави на правах самостійної держави-автономії. Галичина залишилася в Речі Посполитій, Північна Буковина належала Молдавському князівству, Закарпаття – Угорському королівству. У другій половині XVII–XVIII ст. господарський розвиток українських земель визначався переважно економічними системами Речі Посполитої і Московії. Швидке зростання поміщицького землеволодіння магнатів і козацьких старшин супроводжувалося збільшенням кількості безземельних та малоземельних селян, використанням найманої робочої сили. Як на Лівобережній, так і на Правобережній Україні в промисловості (була представлена ремеслами і промислами) на зміну цеховому виробництву прийшла мануфактура, в якій разом

із вільнонайманою працею застосовувалася і праця кріпосних. Масовий вихід збіднілого населення на заробітки свідчив про початок формування ринку робочої сили. Посилювалися ринкові зв'язки між населеними пунктами, регіонами, між Лівобережною Україною, Слобожанщиною, Північним Причорномор'ям, Західною і Правобережною Україною, зростала кількість ярмарків. Особливу групу торговців становили чумаки. З'явилися спекулянти і перекупники. Зароджується національна буржуазія.

Зазначені соціально-економічні реалії перебували в центрі уваги авторів історичних повістей – Самовидця (Р. Ракушки-Романівського), Г. Грабянки (Габ'янки), С. Величка, Я. Лизогуба та інших українських мислителів і представників козацької старшини.

У «*Літописі Самовидця*» засуджується закріпачення та знедолення селянства, примусове ополячування й окатоличування, насадження унії, заборона українських шкіл, обмеження українців у інших правах. Автор вважає, що життя народу погіршується – в міру збагачення та посилення впливу гетьманів та старшин, поширення їхніх чисельних оренд. Водночас він негативно ставився до відкритої збройної боротьби народних мас проти своїх гнобителів, виступав за пом'якшення суспільних суперечностей, помірковані дії та «соціальну гармонію».

Григорій Грабянка та **Самійло Величко** – як представники козацької старшини – обґрунтовували її претензії щодо урівнення в правах із російським дворянством, вимагали скасування Малоросійської колегії та поновлення права старшини обирати гетьмана. У повісті Грабянки знайшли відображення процеси насаджування невластивих козацтву економічних інститутів, формування відносин залежності та підлеглості.

Доповнює уявлення про господарство України кін. XVII – поч. XVIII ст. творчість поета, церковного діяча, мандрівника та етнографа **Климентія Зіновієва** (Климентія Трясці: сер. XVII – 1712). Герої його творів (близько 400 віршів та 24 тис. прислів'їв і приказок) є представниками різних верств та прошарків тогочасного суспільства, що дає можливість краще пізнати життя та побут населення України. Чимала увага приділяється висвітленню людських вад, а саме здирництву, невдячності, підступності. Особливо акцентується на засудженні хабарництва, передовсім у судовій, адміністративній системі й церковних колах. Зіновіїв у своїх віршах закликає ділитися талантами та здобутими знаннями з тими, хто їх прагне: «Знання, як і талант повинні працювати, аби приносити прибуток». Поет засуджує лінь та надмірний сон, а для того, аби ні в чому не мати потреби, потрібно постійно працювати: «Кожен живе так, як і працює». Також

Зіновійів аналізує причини масого приєднання селян до запорозьких козаків, возвеличує позитивний образ козацтва як потужної сили, яка захищає рідну землю і народ, православну віру. Козацтво виступає як фактор випробування на мужність, сміливість, професіоналізм. Водночас поет реалістично оцінює козацтво, розуміючи, що серед них зустрічаються й ті, які вдаються до непристойних учинків. Загалом Климентій Зіновійів продовжив демократичні традиції української літератури, які започаткував І. Вишенський, виступаючи предтечею Г. Сковороди, а згодом і Т. Шевченка.

З другої половини XVIII ст. прагнення поміщиків привласнити якнайбільше додаткової праці селян реалізувалося шляхом запровадження шестиденної панщини; повної ліквідації селянських наділів та переведення кріпаків на «місячину», заміни натуральної ренти грошовою, значним збільшенням її абсолютного розміру; закріпачення нових верств населення, зокрема козацтва. Зруйнування Запорозької Січі (1775), скасування полкового устрою в Україні (1783), секуляризація церковних земель та маєтків (1786), уся урядова політика на Лівобережжі мали за мету стерти різницю між Україною та Росією не тільки в соціально-політичному, адміністративному стані, а й у свідомості людей. У таких умовах соціальна еліта українського суспільства – козацька старшина – виступала оборонцем культурних і державних традицій України, її звичаїв та «вольностей».

Демократичні прагнення та політичні настрої, протилежні урядовим інструкціям та великодержавним планам, оприявнилися під час виборів депутатів та складання «наказів» до Комісії з укладення нового Уложення законів (1767 р.) замість застарілого Соборного уложення 1648 р. Так, після скасування на Лівобережжі козацько-полкового адміністративного устрою, представники від слобідського козацтва, зокрема **І. Дзюбін** з Охтирки, **Ф. Нікіфоров** із Сумської провінції, **І. Капінос** з Харківської провінції, **А. Алейников** з Хоперської фортеці, виступили з гострою критикою соціально-економічної політики губернатора Слобідсько-Української губернії Є. Щербініна, царських урядовців, полкової старшини й закликали припинити практику переведення населення регіону в стан кріпосних селян, добивались права селянам самим продавати свої вироби. На думку А. Алейникова, на всіх українських землях має діяти єдиний соціально-економічний закон, за яким українське посільство і козацтво користуються з давніх часів широкими економічними правами – як-от вільно займатися промислами, торговельною діяльністю, вільно розпоряджатися продуктами своєї праці. Алейников доводив необхідність будівництва фабрик у селах, на яких би працювали вільні люди.

Також аргументував необхідність сприяння розвитку вільної торгівлі з європейськими та азійськими країнами.

Генеральний писар Гетьманщини **А. Безбородько** у депутатському наказі від чернігівців пропонував заснувати університет і академію для розвитку науки і промислів на українських теренах, створити український державний банк, регламентувати купівлю земель, обмежити владу дворян над посполитими тощо. Зусиллями його нащадків була заснована Ніжинська гімназія вищих наук (1805). Пізніше заклад перетворений на Історико-філологічний інститут ім. князя О. Безбородька, а нині це Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя. Ліберально-демократичні вимоги населення Правобережної України знайшли відображення в *«Торчинському маніфесті»* (1767) та *«Універсалі до селян»* (1768 р.).

Видатною постаттю загальноєвропейської та світової суспільної думки XVIII ст. є український філософ-гуманіст **Григорій Сковорода** (1722–1794). Мислитель вважав, що «...кожна людина повинна пізнати власну внутрішню природу, а природу людини визначає її здатність до праці. Пізнання людиною своєї внутрішньої природи та вибір роду діяльності за здібностями робить працю радісною, суспільно корисною, а людину – щасливою». Сковорода чітко розрізняв процес та результат праці, що є важливим для розуміння механізму формування вартості. Уявлення мислителя про майбутні форми суспільного устрою були теологічні за формою, демократичні й патріотичні за змістом: рівне володіння всіх членів суспільства всіма благами – як основа суспільства; «сродна праця» – як база суспільного добробуту; республіка – як найдемократичніший політичний устрій; освіта народу – як умова його духовного розвитку.

Яків Козельський (1729–1795) – філософ і просвітник, представник демократичного напрямку суспільної думки – вважав ідеалом суспільство вільних, рівноправних, дрібних товаровиробників, а тому був противником кріпацтва. Козельському належать досить глибокі та прогресивні для того часу економічні ідеї. Так, він чітко розрізняє просте відтворення, коли ще немає «ніякого наміру прибутку та баришу», і розширене, «коли власники засобів виробництва намагаються збільшити частину товарної продукції свого господарства і з цією метою посилюють гноблення своїх рабів»; саме працю селян вважає джерелом усіх багатств суспільства. Заохочував до ощадливості, виступав проти марнотратства та скупості. Засуджуючи лінощі, був противником надмірної праці. Першим у вітчизняній суспільній думці проголосив вимогу восьмигодинного робочого дня й обґрунтував ідею

загального оподаткування. Загалом економічна концепція Козельського суголосна основним положенням класичної політичної економії. Свою програму інституційних реформ для забезпечення економічного розвитку вчений виклав у роботі «Філософіческія предложения» (1768).

Новаторські ідеї щодо значення права для забезпечення економічного розвитку та необхідності радикальних реформ державного управління та законодавства, модернізації фінансової системи було запропоновано та аргументовано нашим видатним співвітчизником, вченим-економістом і правознавцем С. Десницьким. В університеті м. Глазго він у 1762–1763 рр. слухав лекції з моральної філософії Адама Сміта, є відомості про їхнє особисте знайомство. Теоретичним підсумком і спробою практичного впровадження результатів закордонного відрядження став проєкт державного перетворення Російської імперії, укладений ним у 1768 р. і представлений Катерині II під назвою «Подання про заснування законодавчої, судової та карної влади в Російській імперії».

Десницький виступав прихильником ідеї поступального прогресивного розвитку людства. Історичний процес він пов'язував із розвитком продуктивних сил, поділом праці та зміною форм власності. Періодизація історії, запропонована вченим, побудована на основі тези, що змінюється не природа людини, а форми її господарської діяльності. Домінуючі форми господарства визначають послідовну зміну чотирьох станів людства, якими є: 1) збирання плодів і мисливство, 2) скотарство або чабанування, 3) хліборобство, 4) комерція. Четвертого стану суспільство досягає, коли внаслідок розвитку землеробства та промислів товарно-грошові відносини набувають системного характеру. На цій стадії формуються такі соціальні інститути, як сім'я, приватна власність, держава, законодавство.

Вчений обстоював утвердження «свободи і власності як природних прав людини», вважав, що еволюція відносин власності відбувається об'єктивно й обумовлює, своєю чергою, становлення та функціонування системи влади та підпорядкування. Розроблений ним проєкт реформ державного управління та фінансів передбачав демократичні перетворення, спрямовані на обмеження влади монарха, утвердження вищості закону. Десницький уперше в Російській імперії висунув принцип розмежування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, обґрунтував запровадження «четвертої» влади, яку назвав громадянською, що мала включати органи місцевого самоуправління. Ідеї вченого щодо вищості закону, захисту економічних прав людини, поєднання монархії та громадянської влади (сенату), публічності державного управління,

заохочення прогресивних форм господарювання, викладені в його проєкті державних реформ, залишаються актуальними і сьогодні.

Семен Десницький

(початок 40-х років XVIII ст. – 1789 р.)

Перший український професійний вчений-економіст, автор новітньої теорії держави і права, професор права Московського університету.

Основні твори – «Подання про заснування законодавчої, судової та карної влади в Російській імперії» («Представление об учреждении законодательной, судительной и наказательной власти в Российской империи») (1768), «Слово про прямий та найближчий спосіб до навчання юриспруденції» («Слово о прямом и ближайшем способе к научению юриспруденции») (1768), «Юридичне міркування про різні поняття, які мають народи про власність» (1781), «Юридичне міркування про користь знання вітчизняного законотворецтва» («Юридическое рассуждение о пользе знания отечественного законоискусства») (1778), «Юридичне міркування про початок та походження шлюбу» (1774)

8.2. Економічна думка України XIX – початку XX ст.

З першої половини XIX ст. економічний розвиток українських земель характеризувався занепадом феодално-кріпосницької системи господарювання та кріпосницької мануфактури, промисловим переворотом, поширенням товарно-грошових відносин і проникненням капіталістичних відносин у сільське господарство, поглибленням розшарування селянства і подальшим використанням вільнонайманої праці та машин, поступовим формуванням класів капіталістів і найманих робітників. Реальна соціально-економічна багатоукладність економіки, взаємодія різних соціальних груп визначала розвиток відповідних їх інтересам економічних ідей, концепцій і теорій.

Представники *дворянсько-ліберальної думки* виражали інтереси не тільки прогресивних дворян, а й селян-кріпаків.

Василь Каразін (1773–1842) – засновник Харківського університету – був прихильником «пруського» шляху розвитку сільського господарства, не

пропонував ліквідувати поміщицьке володіння землею, але виступав проти зловживань поміщиків і висував проекти реформування аграрних відносин, деякі з яких втілював у власному маєтку у Харківській губернії. Він пропагував інтенсифікацію землеробства, вдосконалення методів оброблення землі, використання сільськогосподарської техніки, перехід від трипільної системи до багатопільної.

Каразін вважав, що головною причиною відставання України від європейських держав є однобічний аграрний розвиток. Саме тому пропонував форсованими темпами розбудовувати промисловість шляхом ухвалення державою відповідних законів, надання власникам фабрик певних привілеїв, залучення до промисловості іноземного підприємницького капіталу, акціонування підприємств.

Дмитро Журавський (1810–1856) – видатний економіст і статистик – на основі ґрунтовних економіко-статистичних досліджень визначив породжену кріпацтвом бідність селян головною причиною низького рівня розвитку сільського господарства та промисловості. Пропонував розвивати крупну промисловість за державні кошти, зняти бюрократичні перепони для дрібної промисловості, фінансово відокремити селянське господарство від поміщицького.

Журавський висунув проект поступового визволення селян від кріпосної залежності на основі договірних відносин між селянами та поміщиками.

Михайло Балудянський (Балуг'янський) (1769–1847) – професор кафедри політичної економії Головного педагогічного інституту, згодом – ректор Санкт-Петербурзького університету – автор численних проєктів, записок з адміністративного права, фінансів, аграрних відносин, місцевого управління і наукових праць багатьма мовами (наприклад, «Про національне багатство. Теорія Адама Сміта»), багато з яких не було опубліковано з міркувань цензури, і вони зберігаються в архівах у вигляді рукописів.

Викладання політичної економії Балудянський не зводив до вчення про державне господарство і економічну політику, як це було тоді прийнято. Він систематизував теоретичні погляди меркантилістів, фізіократів та А. Сміта, розглянув їх зміст і причини формування. Критично проаналізувавши економічні погляди меркантилістів та фізіократів, Балудянський свої власні погляди будує на основі теорії Адама Сміта, визначає джерела багатства нації, роль поділу праці, обміну, грошей у становленні вільної економіки капіталістичного типу на основі невтручання держави в економічне життя. Він був противником кріпацтва і виступав за звільнення селян, вважав

найдоцільнішим передачу селянам землі на відкуп або в оренду з правом спадковості, що відповідало прогресивній капіталізації сільського господарства.

Суттєвий вплив на розвиток ліберально-буржуазного напрямку розвитку суспільно-економічної думки в Україні мав громадівський рух та один із його друкованих органів – журнал «Основи». *Громади* виникли спочатку в Києві, Чернігові та Полтаві, об'єднавши університетських викладачів, вчителів, письменників, урядовців. Вони займалися переважно науковою й видавничою справою, культурно-освітньою діяльністю. Відмежовуючись від революційного руху, громади сприяли розвитку національної культури на засадах релігії та сімейної моралі. Політичні прагнення були обмежені ідеєю федеративного державного устрою за національною ознакою. На сторінках журналу «Основи» дискутувалися проблеми пореформеного аграрного розвитку, нових форм панщини, поліпшення становища селянства шляхом перерозподілу податків, регулювання відносин найму на рівні європейських форм робітничого законодавства, організації акціонерних компаній та їх вплив на становище робітничого класу й селянства.

Активні діячі громадівського руху *Володимир Білозерський* (1825–1899), *Микола Костомаров* (1817–1885), *Олександр Кістяковський* (1833–1885) та інші вважали реформу 1861 р. необхідною, але половинчастою, тому що скасовувалося лише кріпосне право поміщика над селянами, а залишилося кріпосне право самодержавця над населенням, яке треба скасувати конституційно. Для забезпечення швидкого капіталістичного розвитку обґрунтовували необхідність урядової децентралізації та народної централізації шляхом передачі частини повноважень губерніям, підтримки промислових акціонерних компаній та державного фінансування будівництва шляхів сполучення.

Економічні погляди революційної та радикальної демократії найбільш повно представлено в роботах М. Драгоманова та С. Подолинського.

Драгоманов не був економістом у звичайному розумінні, але в його науково-публіцистичних працях економічні проблеми посідають помітне місце. Він виступав за об'єднання українських земель та слов'янських народів на демократичних засадах. Реформу 1861 р. він розглядав як позитивний акт, однак підкреслював її антинародний характер, зазначав, що вона була проведена в інтересах поміщиків, капіталістів, самодержавства, бо у селян відібрали землю, яка у них була, а до феодальних форм експлуатації додалися капіталістичні. Драгоманов звертає увагу на поширення лихварства, суборенди та інших методів посилення експлуатації простого люду. На відміну від народників, які

наголошували на особливому шляху, він відзначає прогресивну роль капіталістичних відносин у розвитку продуктивних сил, але й акцентує увагу на погіршенні становища пролетаріату, зростанні безробіття, кризах та банкрутствах.

Михайло Драгоманов
(1841–1895)

Суспільно-політичний діяч, доцент Київського університету.

Основні твори – «Пропачий час. Українці під Московським царством (1654–1876)», «Нарис української соціалістичної програми», «Про "Історію Русів"»

Майбутнє України мислитель пов'язує з ліквідацією приватної власності, розбудовою «громадівства» – способу виробництва, за якого фабрики, заводи, продукти праці належать робітничим громадам, а земля і сільськогосподарські продукти – сільським громадам, пропонує перехід до «громадівства» еволюційним шляхом, через завоювання політичної свободи. Особливого значення Драгоманов надає економічній освіті та популяризації політичної економії, насамперед серед молоді.

Сергій Подолинський
(1850–1891)

Український вчений і громадський діяч, автор енергетичної теорії розвитку економіки.

Основні твори – «Життя і здоров'я людей на Україні» (1879), «Ремесла і фабрики на Україні» (1880), «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880)

Подолинський є фундатором української школи фізичної економії. Він першим дав природничо-наукове визначення праці. На основі аналізу різних видів енергії Землі Подолинський визначає роль праці у збереженні, розподілі енергії та її зростанні. Додаткове нагромадження сонячної енергії, за

Подолінським, виступає як додатковий продукт, а найкращим видом корисної праці, що зберігає сонячну енергію на земній поверхні, є землеробство.

Відштовхуючись від тлумачення праці як головного засобу збереження і накопичення енергії, вчений аналізує походження здатності до праці, визначає джерело необхідної для неї енергії. Подолінський уперше висунув ідею існування в природі процесів із коефіцієнтом корисності, вищим за 100%, – людської праці. Тобто дослідження суто економічних проблем вийшли за межі сфери економіки, змусили вивчати проблеми енергетики живої речовини, саме явище життя. За сформульованим Подолінським законом, «людська праця має властивість нагромаджувати сонячну енергію на поверхні землі». Найсприятливішим для цього способом виробництва він вважав соціалізм, оскільки нагромаджена працею енергія має слугувати всьому народові, а не окремим особам.

Інтереси селянства та дрібної буржуазії у пореформений період представляли мислителі-демократи, представники українського громадсько-політичного руху. **Павло Чубинський** (1839–1884) – український етнограф, фольклорист – підкреслював напівкріпосницький характер реформи 1861 р. На основі досліджень реального стану сільського господарства він показав, що 40% доходів селянина йдуть на податки, збори, повинності, а 60% – це акциз на горілку. Пропонував надавати селянам кредит через ощадно-позичкові товариства, знищити перешкоди для вільного переміщення робочої сили, фінансувати кустарні промисли.

Петро Червінський (1849–1931) – земський статистик, активний діяч ліберального народництва, одним із перших серед народників використав деякі положення марксистського історичного матеріалізму і виділив чотири типи господарств: патріархальне, рабське, кріпосне, товарне. Господарство України вважав перехідним від натурального до товарного виробництва. На його думку, якщо на Заході капіталізм формувався історично, протягом століть, то в Україні та Росії ще слід добре подумати, що краще, – стимулювати його розвиток або стримувати. Як і інші народники, Червінський не бачив адекватних умов для капіталізму, але розумів необхідність та переваги великого виробництва та нових технологій. Майбутнє країни він вбачав у такій організації господарства, коли громада використовує сучасну техніку у переважно натуральному виробництві.

Микола Левитський (1859–1936) – український письменник і громадський діяч – визнаний одним із фундаторів української кооперативної думки. Був прихильником розвитку виробничої кооперації, зокрема

колективного землеробства. На початку 1890-х років він поставив за мету застосувати до селянського господарства артільну форму. У 1894 р. виникла перша влаштована ним землеробська артіль. У 1895 р. Левитський започаткував стандартний артільний договір, в якому було прописано засади об'єднання землі, рухомого та нерухомого майна, яке має перебувати у неподільному суспільному володінні та користуванні. Договір чітко регламентував організацію праці та механізм розподілу продукту. Український теоретик і практик кооперації оголосив російський марксизм реакційною теорією, а матеріалістичний підхід К. Маркса до трактування історії вважав обмеженим. Натомість власна позиція Левитського полягала в обґрунтуванні необхідності практичної роботи задля розвитку українського господарства та народного життя на кооперативних засадах.

Класична політична економія в Україні. Опорними пунктами класичної політекономії стали Київський, Харківський, Новоросійський (Одеський) університети, в яких викладали такі видатні науковці, як А. Антонович, М. Бунге, Т. Степанов, І. Вернадський, М. Коссовський, М. Вольський та ін. Українські вчені досліджували формування вартості та ціни, походження та зростання капіталу, закони грошового обігу тощо. На відміну від європейських економістів, які вивчали діяльність егоїстичної «економічної людини», українські дослідники переймалися турботами про примноження національного багатства, розуміли роль та значення в економічному розвитку духовності, освіти, морального здоров'я суспільства. Звідси – більш широке розуміння предмету політичної економії, критика положень А. Сміта про багатство, продуктивну та непродуктивну працю.

Так, за **М. Вольським**, предметом політичної економії є праця з суспільної точки зору, що охоплює усі сфери матеріальної й духовної діяльності. Політекономія — наука про людину та її діяльність, спрямовану на задоволення матеріальних і моральних потреб. **А. Антонович** вважав політичну економію наукою про суспільний елемент у діяльності людей, спрямованій на задоволення як духовних, так і матеріальних потреб. **М. Бунге** визначав політичну економію, як науку про суспільну сторону господарських явищ і законів, яким ці явища підпорядковані.

Прихильником і послідовником класичної політичної економії був професор Харківського університету **Т. Степанов** – автор першого в Російській імперії двотомного підручника політичної економії «Записки о политической экономии», побудованого на ідеях А. Сміта та Д. Рікардо. Тим не менше, Степанов виступав проти механічного, некритичного перенесення теорій

західних економістів на вітчизняний ґрунт; заперечував змішування політекономії з галузевими науками, наголошував на необхідності посилення соціального аспекту політичної економії. Степанов відзначав, що багатство – це насамперед користування речами, які можуть задовольняти потреби, а не їх мінові вартості. Однак метою капіталістичного виробництва визнавав прагнення до збагачення, а прибуток – частиною вартості, створеною працею. На думку вченого, праця виступає суб'єктом багатства, а природа – об'єктом, праця є тим продуктивнішою, чим вона вільніша від усяких утисків. З огляду на зазначене Степанов вважав несправедливим, що «бідний, нижчий клас народу платить більше, якщо порівнювати його достатки з достатками багатіїв», та відстоював спрямування частини податкових надходжень на суспільні потреби.

З оригінальною ліберально-гуманістичною концепцією політичної економії виступив І. Вернадський.

Іван Вернадський (1821–1884)

Професор Київського, Московського
університетів, видавець журналу
«Экономический указатель».

Основні твори – «Критико-історичне дослідження про італійську економічну літературу до початку XIX сторіччя» («Критико-историческое исследование об итальянской экономической литературе до начала XIX века») (1849), **«Нарис теорії потреб»** («Очерк теории потребностей») (1847), **«Нарис історії політичної економії»** («Очерк истории политической экономии») (1858), **«Перспект політичної економії»** («Перспект политической экономии») (1858), **«Про обмін і торгівлю»** («О мене и торговле») (1865).

Про предмет політичної економії. Вернадський виступає проти визначення політичної економії як науки про багатство і підкреслює, що вона вивчає лише один бік, одну властивість багатства – його цінність. Предметом дослідження цієї науки він вважає природні закони виробництва, але такими законами для нього є лише закони товарного виробництва.

Про працю. Працю Вернадський визнає головним і єдиним джерелом багатства. Він розрізняє корисність (споживчу придатність) та власне вартість,

що «визначається працею, а не придатністю». У поглядах на джерела доходів, багатства, вартості Вернадський стояв на позиціях класичної школи, але, на відміну від класиків, усі види праці вважав продуктивними.

Про власність і капітал. Після реформи 1861 р. Вернадський стає активним захисником великого капіталу та великого виробництва, які уможливають науково-технічний прогрес. Позитивно оцінюючи концентрацію виробництва і капіталу, Вернадський однозначно негативно ставиться до великої земельної власності, яка на той час майже вся була поміщицькою, вважаючи за необхідне її пристосування до «раціональних», тобто капіталістичних форм господарювання.

Про соціалізм. Ідеї соціалізму Вернадський вважав помилковими та пов'язував зі зростанням пауперизму. На його думку, соціалістичні ідеї зароджуються серед прихильників незрілих общинних форм господарювання, тому виступав за їх реформування.

Микола Бунге
(1813–1895)

Ректор Київського університету, міністр фінансів Російської імперії.

Основні твори – «Теорія кредиту» («Теория кредита») (1852), «Про зростання неметалічного обігу в Росії» («О возрастании неметаллического обращения в России») (1877), «Основи політичної економії» («Основания политической экономии») (1870)

Про методологію. Як вчений-економіст М. Бунге сформувався під впливом класичної політекономії А. Сміта, поділяв переконання класиків, розглядаючи працю як джерело вартості, але працею вважав також внесок власників землі й капіталу, а ренту і прибуток – трудовими доходами.

Бунге вбачав можливість гармонії суспільних відносин лише за умов, коли суспільний устрій буде пов'язаний із природними суспільними законами. Саме такі умови створює капіталізм, а усі інші способи виробництва не відповідають людській природі. Відстоюючи максимальний розвиток буржуазної приватної ініціативи, вільної конкуренції, торгівлі, обмежене втручання держави в економіку, він прогнозував витіснення дрібної промисловості фабричним виробництвом.

За своїми методологічними поглядами Бунге був близьким до німецької історичної школи, закликав до помірності у використанні дедуктивного методу, прихильно ставився до методів спостереження та дослідів.

Критично ставлячись до трудової теорії вартості, Бунге став одним із засновників *Київської психологічної школи політекономії*. Йому належать ідеї про споживання та обмін як головні сфери економічних досліджень, про залежність вартості від попиту і пропозиції, про корисність як джерело цінності тощо.

Про ринкове саморегулювання та роль держави. Бунге не поділяв надії класиків на регулюючу дію вільного ринку, вважав за необхідне втручання держави в ринкові процеси. Як державний діяч Бунге став ініціатором та організатором заходів щодо впорядкування грошового обігу та бюджету (в результаті реформи 1885 р. було скасовано подушні податі, податок на сіль, поповнено бюджет за рахунок обов'язкового викупу землі поміщицькими селянами, створено селянський та дворянський іпотечні банки, оброки замінено викупними платежами), введення початків робітничого законодавства (у 1882 р. була створена фабрична інспекція для вирішення конфліктів між заводчиками та робітниками), реорганізації системи зовнішньої торгівлі (зросли ввізні мита на чавун, вугілля, вальцьове залізо, сталь, машини, що захистило національних виробників промислової продукції та суттєво збагатило державну казну).

Підтримка Бунге розвитку індустрії України, іноземних інвестицій сприяли подвоєнню видобутку вугілля в Донбасі та активному розвитку залізорудної промисловості Криворіжжя. Під його особливою увагою перебував розвиток залізниць внаслідок зростання хлібного експорту з України через порти Одеси та Бердянська.

Про фінанси. Бунге належить помітний внесок у теорію фінансів. Він наголошував на взаємозв'язку між кредитом і суспільним відтворенням, доводив хибність існуючої практики розширення кредитування за рахунок випуску асигнацій і банківських кредитних білетів, трактував економічні категорії, зокрема кредиту, за допомогою понять етики (довіра, віра): на його думку «кредит – це вид обміну, у якому передається цінність або послуга на віру до майбутньої винагороди».

Розвиток маржиналістських ідей. Ідеї маржиналізму набули в Україні значного поширення наприкінці XIX ст., насамперед завдяки активній та плідній діяльності Київської психологічної школи.

Дмитро Піхно (1853–1909) – професор Київського університету – вважав споживання й обмін основними сферами економічних досліджень, а корисність

речей – джерелом та мірилом цінності й ціни. На його думку, центральною проблемою теорії цінності є вивчення потреб, що формують попит. Водночас Піхно акцентував увагу на дослідженні діяльності окремої фірми та проблем ціноутворення, розподілу ресурсів і доходів як умови забезпечення господарської рівноваги (збалансованості попиту і пропозиції).

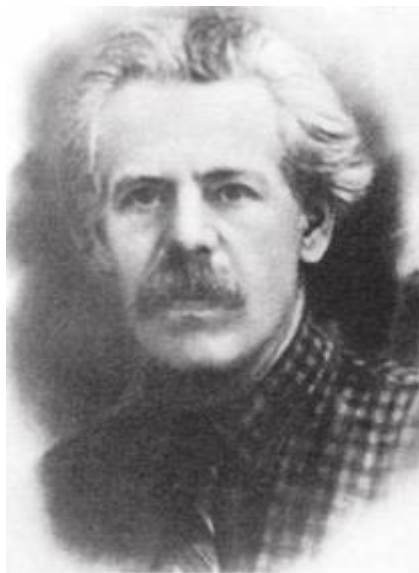
Олександр Білімович (1876–1963) – професор Київського університету – був противником трудової теорії вартості, вважав, що теорія граничної корисності доповнює теорію витрат виробництва, звернув увагу на залежність цін продуктів від цін факторів виробництва, кожен з яких має свою продуктивність і створює свій дохід. Заперечував можливість застосування математичних методів для аналізу економічних явищ, відводячи їм лише ілюстративну роль.

Роман Орженецький (1863–1923) – професор Новоросійського та Санкт-Петербурзького університетів, академік УАН з 1919 р. – охарактеризував зародження і розвиток маржинальних ідей від Аристотеля до сучасників, поширив принцип граничної корисності на оцінку витрат виробництва згідно з теорією «продуктивних благ», визначив величину цінності величиною почуттєвого стану, вважав, що ціна є результатом взаємодії граничної корисності з соціальними факторами, які обмежують економічну поведінку людей, а кількість праці – не причина вартості, а її вимірювач.

Євген Слуцький (1880–1948)

Професор Київського комерційного та Кон'юнктурного інститутів.

Основні твори – «Теорія кореляції й елементи вчення про криві розподілу» (1912), «Про критерій відповідності лінії регресії та найкращий метод забезпечення відповідності емпіричним даним» (1914), «До теорії збалансованого бюджету споживача» (1915), «До критики поняття цінності Бем-Баверка та його вчення про вимірювання цінності» (1927)

Слуцький у статті «До теорії збалансованого бюджету споживача» вперше розробив ординалістський підхід до визначення рівноваги споживача. У запропонованій функції корисності ($U = f(x_1, x_2, x_3 \dots x_n)$, де x_1, x_2, x_3 – кількість споживчих благ) Слуцький визначає дохід споживача як головне обмеження

при визначенні максимуму загальної корисності. На основі застосування математичного апарату він виявив умови, за яких функція корисності досягає максимуму, та запропонував способи обчислення її параметрів. Вчений вважається одним із засновників праксеології – науки про раціональну поведінку людей при різних комбінаціях умов.

Теорія циклічності. Інтенсивна робота в галузі статистики дозволила Слуцькому зробити відкриття, що будь-яке середнє суми часових рядів становить ряд, у якому спостерігаються систематичні коливання. Такі коливання не набувають виразно ритмічної циклічності, їх частота та амплітуда можуть змінюватися. Це дало науковцю змогу зробити припущення, що «економічний цикл є лише результатом агрегування економічних показників»¹. Утім абстрагування дослідника від соціально-економічної реальності має ілюзорний характер. Будь-яке економічне явище він розглядав насамперед «не інакше як соціальне явище, характеризоване особливими рисами»².

Теорія граничної корисності. Проблема граничної корисності була центральною в дослідженнях Слуцького. Він одним із перших спробував розробити цілісну теорію граничної корисності, поєднуючи у своїх розробках сучасні йому досягнення психології, теорії діяльності, активно застосовуючи математичний апарат. Використання останнього, з одного боку, дало змогу упорядкувати та чітко формалізувати розрізнені здобутки теорії граничної корисності, але з іншого – надзвичайна математизація ускладнила сприйняття науковою спільнотою досягнень Слуцького. Саме це, за словами Дж. Гікса, «та дата її публікації [повний воєнних потрясінь 1915 рік], можливо, пояснюють, чому вона [праця Слуцького] так довго залишалася без впливу на розвиток економічної думки, і її потрібно було відкрити заново»³. Досягнення українського вченого були настільки визначними, що Дж. Гікс у своїй класичній роботі «Вартість і капітал» далі зазначає, що «ця праця представляє собою перше систематичне дослідження території, відкритої Слуцьким»⁴ і саме його перу належить основне рівняння теорії вартості⁵.

Особливу увагу вчений приділив розробленню проблем зміни попиту залежно від динаміки цін та доходів економічних суб'єктів. Фундаторні досягнення українського науковця в цій сфері здобули світове визнання. Він математично обґрунтував теорію насиченості благ, зазначаючи, що у випадку нормального бюджету споживача попит на благо зростає зі збільшенням доходу та спадає при зростанні цін цього блага. Проте, «якщо бюджет аномальний, то приріст доходу супроводжується збільшенням попиту для благ насичуючих, а його зменшення – посиленням попиту для благ ненасичуючих»⁶. Зростання

ціни на останні, на думку автора, майже завжди має наслідком скорочення попиту на них.

Відображення марксизму в працях українських економістів. Ставлення українських вчених-економістів до марксизму було неоднозначним. Більшість прихильників класики та маржиналізму не погоджувались із багатьма його положеннями та висновками. Наприклад, **Б. Кістяківський** вказував на обмеженість економічного детермінізму і моністичного погляду на розвиток людського суспільства, **М. Соболев** відкидав ідею «насильницького перевороту», **Т. Осадчий** розцінював марксистську доктрину як утопічну, що не може мати практичного застосування, **К. Воблий** вважав марксизм простим запозиченням з інших теорій.

Для популяризації марксизму багато зробив **Микола Зібер** (1844–1888) – професор Київського університету. У своїй основній праці «Давид Рікардо та Карл Маркс в їх суспільно-економічних поглядах» (1885) він поділяє наукові засади марксизму, трудової теорії вартості, критикує теорії вартості Дж. Ст. Мілля, Т. Мальтуса, Н. Сеніора та ін., формулює предмет політичної економії як суспільні відносини людей з приводу речей.

Зібер високо оцінює Марксові положення про двоїсту природу праці, причини виникнення та функції грошей, протиріччя між капіталістами і пролетаріатом. Зібер погоджується з марксистським поглядом на історичну обумовленість економічних законів та минулий характер капіталізму, заміну його хаотичного плину планомірною діяльністю, але не сприймає революційних методів такої заміни. Зібер сумнівався, що однакові умови та повне невтручання держави у господарювання може забезпечити ефективний національний розвиток. Він привернув увагу науковців до рікардіанської гілки політичної економії, яку російські та українські економісти фактично оминали, наголошував на зв'язку між англійською класичною політекономією та марксизмом і з цих позицій критикував теорію граничної корисності.

Особливе місце в історії економічної науки посідає всесвітньовідомий вчений-економіст, автор новаторської теорії грошей, теорії економічної кон'юнктури та періодичних криз, теоретик та організатор кооперативного руху, видатний історик господарства та економічної думки Михайло Іванович Туган-Барановський.

Найвідомішим із новаторств вченого є *теорія періодичних криз*, економічної кон'юнктури та макроекономічної динаміки, що розкриває інноваційно-інвестиційний механізм економічного розвитку: його рушії, суперечності, спосіб подолання, характер зростання, роль інновацій. У цій

теорії ключову роль відіграє суперечність між нагромадженням капіталу та можливостями його продуктивного застосування.

Михайло Туган-Барановський
(1865–1919)

Професор Санкт-Петербурзького університету,
міністр Центральної Ради.

Основні твори – «Нариси з новітньої історії політичної економії та соціалізму» («Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма») (1903),

«Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини та вплив на народне життя» («Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь») (1894), **«Російська фабрика в минулому та нині»** («Русская фабрика в прошлом и настоящем») (1898).

Синтез теорії граничної корисності та теорії трудової вартості.

Туган-Барановський уперше здійснив спробу поєднання теорії трудової вартості та теорії граничної корисності. На його думку, «гранична корисність визначає у першій інстанції розцінку господарського предмета. Але сама гранична корисність стосовно вільно відтворюваних продуктів – у другій інстанції вимірюється трудовою вартістю останніх». Гранична корисність вільно відтворювальних благ прямо пропорційна їх трудовим вартостям.

Теорія грошей. На основі аналізу товарно-грошових відносин та історичних форм розвитку грошей Туган-Барановський розробив новітню теорію паперових грошей і розкрив закономірності переходу до паперово-кредитного грошового обігу. Він обґрунтував можливість і доцільність державного регулювання грошового обігу і тим самим передбачив роль монетарної політики в макроекономічній стабілізації.

Теорія економічної динаміки. Туган-Барановський ґрунтовно проаналізував сутність, причини і наслідки промислових криз. Він розкрив механізм розгортання кризових явищ та роль у цьому процесі капіталоутворення, інвестицій та інновацій, пов'язав періодичність оновлення основного капіталу з технологічним розвитком, а також динамікою нагромадження вільного капіталу, що не знаходить продуктивного застосування.

Соціальна теорія розподілу. Туган-Барановський вважав розподіл доходів між класами і соціальними верствами складним результатом їхньої боротьби за зростання належної їм частки суспільного продукту, боротьби, у якій сили сторін визначаються рівнем соціальної консолідації та інституційною спроможністю. Наприклад, заробітна плата залежить від продуктивності суспільної праці та соціальної сили робочого класу; цими ж факторами визначається і прибуток – як доход, що базується на експлуатації робітників.

Теорія кооперації. На переконання Туган-Барановського, кооперація є продуктом капіталістичної системи і не може існувати без використання її господарських принципів, але одночасно містить зародки нових некапіталістичних засад. Кооперативні підприємства, – стверджує вчений, – можуть існувати тільки в середині трудових класів – пролетаріату, селянства, дрібної буржуазії, а для селян кооперація – єдино можливий засіб піднесення їхнього економічного добробуту.

Розвиток економічної думки в Галичині. Специфічні умови перебування частини українських земель у складі Австро-Угорщини визначили характер і зміст економічних ідей І. Франка, В. Навроцького, О. Терлецького та інших мислителів.

Іван Франко
(1856–1916)

Письменник, історик, філософ, громадський діяч, публіцист, розробник української економічної термінології.

Основні праці – «Промислові робітники Східної Галичини й їх плата 1870 р.» (1881), «Злидні Галичини в цифрах», «Спір о дефіциті», «Крайовий бюджет», «Про працю» (1881), «Панщина та її скасування в Галичині» (1898)

Франко був не тільки відомим письменником, поетом, перекладачем, критиком, публіцистом та громадським діячем, а й вченим-економістом. Іван Франко жив і творив у Східній Галичині, що у ті часи перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Економічні погляди Франка відбивають складний процес поступового засвоєння вченим кращих зразків світової суспільної думки. Тематика економічних досліджень Франка є надзвичайно широкою. Він цікавився теоретичними питаннями політичної економії, здійснив прикладний

аналіз економічного стану Галичини, вивчав тогочасну фінансову систему та наслідки фіскалізму, розвиток банківництва, становище селянства та пролетаріату.

Про предмет і категорії політекономії. Франко вважав, що політична економія «безперечно найважливіша з усіх наук». Якщо спочатку, під впливом теоретиків історичної школи, він розглядав політекономію як науку про народне господарство, то пізніше дійшов висновку, що політекономія – «це наука абстрактна», предметом якої є дослідження не лише економічних законів «теперішньої суспільності, а й загальних законів праці людської».

Виняткова заслуга Франка полягає в розробленні української політико-економічної термінології, оскільки в Україні були поширені її переважно російські, польські та німецькі мовні інтерпретації.

Про соціально-економічну еволюцію. Товарне виробництво, товарний і грошовий обіг Франко вважав історичною передумовою виникнення та існування капіталу. Метою простого товарного виробництва, зокрема цехового ремесла, на його думку, було виробництво товарів на замовлення, безпосередньо для вжитку покупців. Капіталістичний спосіб виробництва, писав він, передбачає виробництво для торгівлі, а значить – купця, який купує не для задоволення своїх потреб, а для продажу. Франко визнає минуций характер капіталізму, вбачає майбутнє за соціалізмом, підґрунтя якого становитимуть громади як основні господарські одиниці, а централізоване управління не буде жорстким. Однак він не підтримував ідею диктатури пролетаріату, обережно ставився до революції, відстоював мирний шлях об'єднання українських земель.

Про найману працю. Франко вважав, що капіталістичне виробництво базується на найманій праці. Робітник «мусить зати́м бути свобідним не лише правно, але й економічно, тобто мусить бути не тільки не кріпаком, але й пролетарієм». На його думку, наймана праця і пролетаріат виникли внаслідок того, що більшість людей позбавлена при капіталізмі знарядь виробництва. Капіталізм руйнує дрібне виробництво і масами кидає раніш самостійних виробників до лав пролетаріату.

До руйнування ремісництва веде бурхливий розвиток машинної промисловості й капіталістична конкуренція. Капіталістичний розвиток сільського господарства призводить до класового розшарування на селі. Лихварство, що тисне селянина, – лише одна із форм оволодіння капіталом працею. Експропрійований капіталістом ремісник і землероб стає найманим робітником-пролетарем. «Робітник, – підкреслює Франко, – є лише простим

наймитом, так сильно залежним від капіталіста, що його суспільну позицію треба вважати за новий вид рабства. Джерело цього рабства... криється в тому, що одна частина суспільства взяла виключно в свої руки всі засоби виробництва».

Про капітал. «Під капіталом, – наголошує Франко, – розуміємо не тільки гроші, що дають проценти, але й усякі інші достатки, яких власник не вживає безпосередньо, але які таким або іншим способом мають давати йому прибуток». Лише певне відношення засобів виробництва до робочої сили перетворює їх в капітал. «Щоб мати капітал, – писав Франко, – не досить мати гроші, машини, фабрики, сировину тощо, але ці речі мусять давати прибуток і збільшувати капітал, себто в країні мусять бути люди без капіталу, що для прохарчування мусять працювати на капіталістів і власників. Без робітників нема капіталу».

Про земельне питання. Свій інтерес до аграрних проблем Франко пояснює тим, що у Галичині ще мало розвинена промисловість, а більш як 80% населення займається рільництвом. У своїх статтях він розкриває соціально-економічні наслідки аграрної реформи, докладно розповідає про сутність панщини та історію її виникнення, аналізує її скасування як істотне пограбування селянства. Зокрема, Франко звертає увагу на сервітути, платне користування селянами лісами та пасовищами, що до реформи було безкоштовним.

Володимир Навроцький (1847–1882) – економіст-статистик і демограф, публіцист. Завдяки насиченості багатим статистичним матеріалом праці Навроцького (наприклад, «Що нас коштує пропінація», «Класові інтереси і інтереси народу») становлять особливу цінність. Їх головна тема – аграрні проблеми пореформеної України. На основі аналізу еволюції земельної власності він показав процес консолідації земельних масивів у руках великих земельних магнатів і роздроблення селянської земельної власності. Навроцький критикує пропінацію – монополію шляхти на виробництво та продаж спиртних напоїв і виступає проти залишків середньовічних форм господарювання.

Остан Терлецький (1850–1902) – громадсько-політичний діяч, публіцист і літературознавець – зазначав, що економічна нужда веде людей до морального та духовного занепаду (пияцтва, лінощів тощо). З позиції революційного демократа він пропонував вирішити аграрне питання лише революційним шляхом. Майбутнє суспільства пов'язував із громадівством, створенням господарств, заснованих на спільній власності на землю.

Михайло Павлик (1853–1915) – громадський діяч, публіцист, редактор і видавець, – у літературно-популярній формі пояснює сутність понять

«капітал», «товар», «гроші», «праця» тощо, взаємозв'язок приватної власності та експлуатації. Пов'язував майбутнє українського народу із соціалізмом. Вважав основою соціалізму колективну власність громадян та колективне господарювання. Виступав за еволюційний шлях до соціалізму. Розуміючи неможливість реалізації інтересів народу за умов існуючого суспільного устрою, багато уваги приділяв літературним замальовкам утопічного соціалістичного майбутнього.

8.3. Економічна думка України радянської доби

На першому – перехідному – етапі розвитку економічної думки в Україні після встановлення радянської влади на тлі гострої політичної боротьби розгорнулася полеміка щодо майбутньої моделі економічного розвитку країни. Сформувалися два протилежні напрями, представники яких по-різному розуміли сутність суспільно-економічних процесів, що відбувались у країні, та по-різному бачили шляхи їх розвитку. Прихильники еволюційної моделі, які переважно були фаховими вченими-економістами, виступали за збереження ринкових відносин за широкого залучення держави до вирішення господарських та соціальних проблем; обґрунтовували можливість і доцільність формування змішаної економіки із прогностичним плануванням та багатокладною структурою. Перспективи наукового розроблення й реалізації планів суспільно-економічного розвитку вони пов'язували із діяльністю створених у 1918 р. Української Академії наук, Інституту вивчення економічної кон'юнктури, Демографічного інституту, Товариства економістів (1920). Вчені «дореволюційної школи» мали міцний теоретичний підмурок своїх наукових ідей, деякі з них, як М. Туган-Барановський, Є. Слуцький, здобули світову славу. Представниками цього напрямку були також О. Алексєєв, Д. Багалій, К. Воблій, В. Желєзнов, В. Косинський, Г. Кривченко, В. Левитський, Р. Орженцький, М. Птуха, М. Соболев, П. Фомін, Л. Яснопольський. На початку 1920-х років вони успішно досліджували питання ролі ринку та ринкових сил у розвитку господарства, соціально-економічного потенціалу та організаційних форм кооперації, проблеми економічної кон'юнктури, районування, оптимізації витрат виробництва тощо. Проте в процесі утвердження радянської влади науковий процес почав гальмуватися, а дослідження об'єктивних законів господарського розвитку згортатися.

За революційну модель кардинальних політико-економічних перетворень у руслі воєнного комунізму (повна націоналізація, згортання товарно-грошових

відносин, запровадження прямого розподілу ресурсів і продукції, жорсткий централізм в управлінні народним господарством, директивне планування) виступали професійні революціонери Х. Раковський, В. Затонський, Д. Мануїльський та багато інших. Таким чином в українській економічній думці виокремилися провладний офіційний та альтернативний напрями.

Українські вчені-економісти дореволюційної школи наголошували на небезпечних наслідках націоналізації землі та знищення великих культурних маєтків як центрів інтенсивного землеробства, що забезпечувало високу продуктивність і товарність цих господарств і слугувало запорукою продовольчої безпеки держави. На противагу заходам більшовицької програми директивно-планового розвитку економіки та впровадження моделі централізованого управління ресурсокористуванням як її невід'ємної складової, К. Воблій, зокрема, пропонував такі шляхи збільшення продуктивності сільського господарства, як удосконалення сільськогосподарської техніки та технології виробництва, розвиток в аграрному секторі економіки кооперативних засад, зростання міст як потужних центрів інтенсифікації навколишніх господарств, поширення народної освіти та агрономічних знань серед селянства тощо.

Важливою складовою економічного аналізу вітчизняного природно-ресурсного потенціалу у 1920–1930-ті роки стали праці К. Воблого, Л. Яснопольського, Я. Діманштейна, П. Фоміна, інших вчених, присвячені питанням вивчення природних продуктивних сил та економічної географії України.

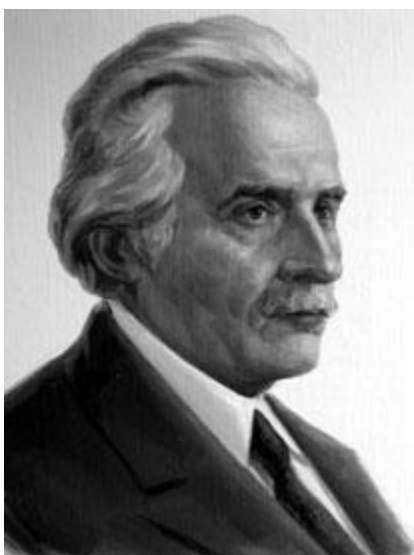
К. Воблій займався проблематикою розвитку і розміщення продуктивних сил України, створення нових галузей промисловості та комплексного розвитку районів. Розробив наукову схему економічного районування України; виділив на території країни такі райони: Південно-Східний, Центральний і Західний. Вивчав історію та перспективи розвитку цукробурякової промисловості, питання комплексного освоєння Великого Дніпра, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Вчений поділяв продуктивні сили за їх значенням у народному господарстві на «примарні» (первинні – людська праця та сили природи як дві основні рушійні сили) та «секундарні» (вторинні – мінливі форми взаємодії праці та сил природи, що на практиці виступають як галузі господарської діяльності, які змінюються під впливом розвитку науки й техніки). Розвитком положення К. Воблого про «примарні продуктивні сили» стала концепція Л. Яснопольського щодо взаємодії та взаємообумовленості природних і людських ресурсів у процесі розвитку продуктивних сил.

Костянтин Воблій
(1876–1947)

Український вчений-економіст та географ, член ВУАН, віце-президент АН УРСР, директор Інституту економіки АН УРСР (1942–1947), організатор української економіко-географічної школи.

Основні праці – «Нариси з історії польської фабричної промисловості» («Очерки по истории польской фабричной промышленности») (1909), «Третій професійно-промисловий перепис у Німеччині» («Третья профессионально-промысловая перепись в Германии») (1911), «Основи економіки страхування» («Основы экономики страхования») (1915), «Статистика» (1918), «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості», Т. 1–3. (1928–1931), «Економічна географія УРСР» (1930), «Проблеми Великого Дніпра» (1933)

Леонід Яснопольський
(1873–1957)

Український вчений-економіст, фінансист, фахівець у галузі політичної економії, бюджетного права, статистики та економіки вугільної промисловості, голова Ради з вивчення продуктивних сил УРСР (1926–1934), академік АН УРСР.

Основні праці – «Соціологія і соціальна статистика» («Социология и социальная статистика») (1905), «Нариси російського бюджетного права» («Очерки русского бюджетного права») (1912), «Відновлювальний процес у нашому грошовому обігу та завдання валютної політики» («Восстановительный процесс в нашем денежном обращении и задачи валютной политики») (1927), «Велика Волга і Великий Дніпро» (1935–1937), «Кам'яновугільна промисловість Донбасу» (1956–1957)

Л. Яснопольський – автор фундаментального дослідження з історії державних фінансів та теорії бюджету. Займався питаннями вивчення ресурсного потенціалу України, зокрема – водних і мінеральних ресурсів Великого Дніпра, Донецького кам'яновугільного басейну. Його праці у сфері фінансів та кредиту, банківської справи, історії фінансів та грошових реформ, економічної географії та соціальної статистики слугували теоретичною та фактологічною базою розвитку подальших наукових досліджень.

Акцентуючи увагу на обмеженості офіційних заходів НЕПу, їх неповноті, недосконалості втіленого господарського механізму, представники української економічної думки намагалися опрацювати науково обґрунтовані засади загальноприйнятих світовою економічною наукою уявлень щодо господарювання. У працях Я. Діманштейна, В. Железнова, М. Соболева, М. Птухи, П. Фоміна наголошувалося на необхідності повернення економічної політики радянської держави на ґрунт економічної дійсності та загальноприйнятих економічною наукою уявлень про закони й рушійні сили соціально-економічного розвитку. Зокрема, йшлося про беззмістовність протиставлення планового начала нібито анархічному капіталістичному господарству, яке є «переважно плановим»; проблеми згортання внутрішнього ринку і обмеження зростання виробництва за централізованого управління; співіснування різних форм власності; використання ринкових важелів для оптимізації пропорцій між сільським господарством і промисловістю; проведення грошової реформи на основі золотого стандарту. Питання фінансового забезпечення господарства та грошово-кредитної політики держави перебували в центрі наукової полеміки.

Михайло Мітіліно (1875–1930) – відомий український вчений, економіст і фінансист. *Основні праці:* «Торговельне правознавство» (1925), «Елементи фінансової науки» (1926), «Основні риси сучасної японської податкової системи» (1929), «Основи фінансової науки» (1929).

М. Мітіліно розробив класифікацію податкових систем; визначив порядок розподілу кредитів по бюджетах союзних республік; сформулював основні вимоги, яким має відповідати раціональний бюджет (принципи єдності, публічності, універсальності, збалансованості, терміновості та ін.). З позицій узгодження економічних і соціальних пріоритетів фіскальної політики аргументував необхідність звільнення від оподаткування найменших доходів, що становлять мінімум засобів існування. Подальший розвиток фінансової науки та реалії господарської практики підтвердили правильність принципу

свободи від оподаткування прожиткового мінімуму. Його дотримання особливо актуалізується за низького рівня доходів населення.

З початком індустріалізації активізувалися дослідження проблематики соціалістичного відтворення, формування основних економічних пропорцій, джерел нагромадження, розподілу капіталовкладень між галузями, їх ефективності. Частина вчених критично оцінювали урядову стратегію форсованої індустріалізації, обґрунтування її темпів і джерел. Українські економісти порушили питання про фінансово-економічні взаємини між Україною та Росією. Цикл статей із конструктивним і критичним аналізом запропонованого варіанту індустріалізації опублікував у економічних часописах **В. Акуленко**. Вчений розробляв важливе з теоретичної та практичної точки зору питання про дотримання ринкової рівноваги в умовах державного перерозподілу національного доходу та економічних причин товарного дефіциту і зростання цін при соціалізмі. **В. Доброгаєв** у низці статей на основі територіального аналізу розподілу та використання державних бюджетних коштів пропонував розширити повноваження республіканських фінансових органів за дотримання принципу бездефіцитності республіканських бюджетів. **М. Волобуєв** у статті «До проблеми української економіки», опублікованій у 1928 р. на сторінках журналу «Більшовик України», виступив проти вилучення фінансових ресурсів за межі України. Вчений обґрунтував висновок, що українська економіка становить самодостатню єдність і спроможна «увійти до складу світової господарської системи безпосередньо, а не через російську економіку». Це положення не втратило актуальності й у сучасний період, коли вирішується питання європейської інтеграції України.

Наприкінці 1920-х років одержавлення економіки, що не відповідало реальному рівню усупільнення виробництва, набуло завершених форм. У процесі форсованого проведення індустріальних перетворень на практиці було вироблено варіант альтернативної модернізації, що забезпечував швидкі структурно-технологічні зміни в економіці без розвитку ринкової конкуренції та вільного переливання капіталів. Радянська модель економічного розвитку передбачала повну заміну механізмів ринкової саморегуляції, капіталоутворення та конкуренції системою централізованого директивного управління. Упродовж 1930-х років ця модель була успішно застосована на практиці й отримала теоретичну інтерпретацію як «система соціалістичного господарства». Водночас у цей період ще побачили світ фундаментальні праці М. Птухи з демографії, М. Слабченка та П. Ляценка з економічної історії.

Михайло Птуха
(1884–1961)

Український статистик і демограф,
економіст, академік ВУАН, засновник
Інституту демографії АН УРСР.

Основні праці – «Індекси шлюбності. Етюд з теорії статистики населення» («Индексы брачности. Этюд по теории статистики населения») (1922), «Населення Київської губернії» («Население Киевской губернии») (1925), «Статистична наука на Заході» («Статистическая наука на Западе») (1925), «Смертність у Росії та Україні» (1928), «Людність України до другої п'ятирічки» (1932), «Еволюція смертності на Україні до початку першої п'ятилітки» (1933), «Нариси зі статистики населення» («Очерки по статистике населения») (1960)

М. Птуха розробляв проблеми теоретичної та прикладної демографії, загальної теорії статистики, історії вітчизняної та світової статистики. Особливу цінність становлять дослідження предмета і методу демографічної статистики, побудова загальної схеми вивчення демографічних явищ і процесів, яка заклала основи наукового трактування статистично зафіксованих фактів, подій і явищ відтворення населення. Птуха є розробником єдиної «кінцевої схеми вивчення конкретних масових явищ соціального життя людини».

У центрі уваги вченого перебувало вивчення природного руху населення України, зокрема в історичному контексті. Птуха провів екстраполяції потенційного населення УРСР з 1929 р. до 1960 р., зокрема, для вивчення наслідків Голодомору 1932–1933 рр. і Другої світової війни. Запропоновані Птухою методи побудови сумарних таблиць смертності отримали світове визнання.

Головний творчий внесок Птухи у наукове демографічне знання та пізнання полягає у фундаментальному обґрунтуванні існування демографічної статистики як окремої галузі сучасних наук про гуманітарне, соціальне та суспільне. Його праці слугують зразком глибокого і цілеспрямованого аналізу, який підіймається до рівня теоретичних узагальнень. Напрацювання вченого в

частині узагальнення історії, методики й організації переписів населення були використані при складанні й обґрунтуванні програми першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Петро Лященко
(1876–1955)

Видатний вчений-економіст,
академік АН УРСР, фахівець у галузі
сільськогосподарської економіки та
економічної історії.

Основні праці – «Нариси аграрної еволюції у Росії» («Очерки аграрной эволюции в России») (т. 1 – 1908, т. 2 – 1913), «Селянська справа та пореформена землевпорядна політика» («Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика») (1915), «Історія економічних вчень» («История экономических учений») (1922, шість перевидань), «Економіка торгівлі: Теорія та організація» («Экономика торговли: Теория и организация») (1925), «Російське зернове господарство у системі світового господарства» («Русское зерновое хозяйство в системе мирового хозяйства») (1927), «Соціальна економія сільського господарства» («Социальная экономия сельского хозяйства») в 2-х т. (1930), «Історія народного господарства СРСР» («История народного хозяйства СССР» в 3-х т. (1939–1947, шість перевидань).

П. Лященко досліджував проблеми політекономії та економічної історії Російської імперії та СРСР, зокрема у національно-територіальному та галузевому розрізі, теорію й організацію статистики, фінансів, кредиту, кон'юнктурних спостережень, страхування, економічного районування та ін. Особливу увагу приділяв аграрному сектору економіки – еволюції земельної власності та форм землекористування, сільськогосподарській кооперації, розвитку зернового господарства та зернових ринків, аграрній політиці тощо. З багатьох проблем мав відмінні від прийнятих у радянській історіографії погляди, зокрема щодо методології дослідження економічної історії, закономірностей суспільного

розвитку, аграрної еволюції. Заслугою П. Ляценка є виокремлення історії народного господарства як важливої самостійної галузі економічної науки та обов'язкової дисципліни економічної освіти.

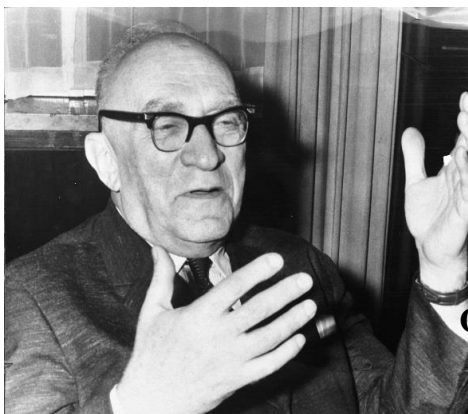
1930-ті роки стали найбільш трагічними в історії української економічної думки: насаджувався культ особи Сталіна, панували жорстка цензура та тотальна ідеологізація науки. Розпочався період повної ізоляції вітчизняної економічної думки від розвитку світової науки, розриву з історичною спадщиною, формування за політичним замовленням так званої теорії соціалістичного господарства. У цей час в умовах ідеологічного протистояння видатні вчені зазнали жорстких репресій, а перспективні напрями досліджень затавровано політичними ярликами – «волобуєвщина», «кондратьєвщина», «чаяновщина». Водночас бракувало серйозних політекономічних досліджень і теоретичних напрацювань для реалізації планів господарського розвитку та системних суспільно-економічних перетворень. Для виконання цих завдань у 1936 р. було створено Інститут економіки АН УРСР як підрозділ радянської академічної науки. Проте умови наукової роботи були вкрай важкі – першого директора інституту О. Асаткіна розстріляли за політичним звинуваченням, його наступника В. Теплицького заарештували у 1938 р. і реабілітували лише по війні. Перед вченими-економістами ставилися практичні завдання розроблення шляхів підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, оптимізації народногосподарських пропорцій тощо.

У 1930–1950-х роках відбувалася концептуалізація системи централізовано-планового управління економікою в межах «теорії соціалістичного господарства». Розроблення ефективних організаційно-економічних механізмів управління усупільненим сектором економіки відбувалося за такими головними напрямками, як: вироблення принципів і методології планування; обґрунтування нормативів, цін і пропорцій розвитку суспільного господарства; розміщення продуктивних сил та економічне районування територій; фінансово-кредитні важелі управління економікою; оптимізація державного управління підприємствами; використання товарно-грошових відносин як інструменту державної економічної політики. Значний внесок у розроблення теорії економічного розвитку в частині обґрунтування ефективних методів акумуляції коштів, забезпечення технологічних і структурних змін у межах мобілізаційної моделі розвитку зробили українські вчені-економісти В. Введенський, К. Воблий, П. Кованько, Й. Кулішер, М. Мітіліно, П. Першин, В. Твердохлебов, П. Хромов, Л. Яснопольський та ін. Розвиток економічної думки післявоєнного періоду відбувався в умовах ліквідації наслідків розрухи,

жорсткої політичної цензури. Право публікації залишалося за тими вченими, хто акцентував увагу на економічних досягненнях та їх зв'язку із перевагами соціалістичної системи господарювання.

Період 1950–1960-х років у вітчизняній історії позначений загостренням суперечностей економічного розвитку та спробами їх вирішення шляхом реформування системи управління народним господарством і фінансового забезпечення підприємств. У науковій літературі цього періоду порушувалися питання про причини гальмування розвитку народного господарства, розроблялася проблематика вдосконалення методів управління діяльністю підприємств, зокрема, з одного боку, посилення контролю за виконанням прийнятих рішень, а з іншого – розширення матеріального стимулювання та впровадження прогресивних форм організації праці.

Початок дискусії з проблем доцільності та меж використання ринкових важелів у стимулюванні ефективності суспільного виробництва, децентралізації розпорядження ресурсами економічного розвитку поклала стаття українського вченого О. Лібермана «План, прибуток, премія», опублікована у вересні 1962 р. у центральній партійній газеті «Правда». Йшлося про запровадження ринкових заходів регулювання у межах системи планового управління народним господарством.

Овсій Ліберман (1897–1981)

Український вчений,
доктор економічних наук,
професор Харківського інженерно-економічного
університету.

Основні праці – «За ефективний та простий облік виробництва» («За эффективный и простой учет производства») (1933), «Нормативний облік у виробництві» (1933), «Прискорення оборотності обігових коштів соціалістичного підприємства» («Ускорение оборачиваемости оборотных средств социалистического предприятия») (1949), «Внутрішньозаводський госпрозрахунок» («Внутризаводской хозрасчет») (1950), «План, прибуток, премія» («План, прибыль, премия») (1962), «Економічні методи підвищення ефективності громадського виробництва» («Экономические методы повышения эффективности общественного производства») (1970).

О. Ліберман запропонував низку заходів щодо лібералізації умов діяльності державних підприємств та активізації використання ринкових важелів господарювання. Головними заходами, спрямованими на зміну інституційного механізму фінансового забезпечення економічного зростання, мали стати такі: 1) визнати прибуток не чисто рахунковою величиною, а найбільш важливим показником економічної ефективності роботи підприємства; 2) запровадити платність використання економічних ресурсів (наприклад, за основні фонди підприємств); 3) увести три фонди економічного стимулювання виробництва товарів і оплати праці працівників «за допомогою ціни, прибутку, премій і кредиту». У більшості радянських економістів ці ідеї не знайшли підтримки, проте в обмеженому вигляді окремі положення, запропоновані Ліберманом, були використані в ході розроблення і проведення господарської реформи 1965 р.

Дискусія початку 1960-х років із питань господарського механізму сприяла утвердженню точки зору, що товарно-грошові відносини органічно властиві соціалізму. В літературі знову були порушені питання співвідношення плану й ринку, обґрунтування ідеї поєднання в господарському механізмі планових начал і товарно-грошових відносин. Значний внесок у розроблення цих проблем зробили О. Агафонов, П. Верба, В. Корнієнко, О. Ліберман, Я. Лінійчук, І. Лукінов, Ю. Пахомов, Д. Тимошевський, А. Чухно, І. Ястремський та інші українські вчені-економісти. Виступивши за широке використання товарно-грошових відносин в управлінні економікою, вони висловлювали ідеї щодо скорочення кількості натуральних показників управління й планування народного господарства та заміни їх вартісними, про обмеження кола показників, що затверджуються централізовано, тощо.

За умов суспільних змін 1953–1963 років, які характеризувалися не тільки «відлигою» у сфері політики та культури, а й новаторською постановкою теоретичних проблем економіки, було порушено питання про «внутрішній рушій» розвитку продуктивних сил при соціалізмі. Зокрема, здійснювалася спроба глибше проаналізувати такі вихідні економічні категорії, як власність, поділ праці, спосіб виробництва, з тим, щоб виявити їх специфіку та потенціал у забезпеченні економічного зростання. Визначна роль у розробленні методологічних аспектів аналізу товарно-грошових відносин, розкритті діалектичної взаємодії процесів усупільнення та відособлення, поєднання рівності та нерівності в планово-централізованій економіці належить одеській економічній школі на чолі з А. Покританом. Спираючись на теорію суспільного

відтворення К. Маркса, представники цієї школи досліджували специфіку товарно-грошових відносин за умов домінування суспільної власності та механізми реалізації економічних інтересів у плановій централізованій економіці.

Анатолій Покритан
(1920–2003)

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри політичної економії Одеського державного економічного університету.

Основні праці – «Економічна структура соціалізму: функціонування та розвиток» («Экономическая структура социализма: функционирование и развитие») (1985), **«Історичне та логічне в економічній теорії соціалізму»** («Историческое и логическое в экономической теории социализма») (1978), **«Питання соціалістичного відтворення суспільного продукту»** («Вопросы социалистического воспроизводства общественного продукта») (1965)

Аналізуючи методи розрахунку загального показника стану вітчизняної економіки, А. Покритан довів, що показник валового продукту створює перебільшене уявлення про обсяг суспільного виробництва, тому що декілька разів враховує одну і ту саму величину, тоді як показник кінцевого продукту створює про зазначений обсяг применшене уявлення, тому що не може економіка працювати цілий рік лише на запасах предметів праці, що були на початок року. Вчений запропонував розраховувати новий показник – реального вартісного обсягу сукупного суспільного продукту. В контексті розроблення проблеми пропорційності суспільного відтворення, тобто підтримки певних співвідношень між частинами сукупного суспільного продукту за вартістю та натуральною формою, Покритан дійшов висновку, що існування військово-промислового комплексу веде до хронічних дисбалансів. Ще одним вагомим фактором, який впливає на зміну рівнянь пропорційності, вчений вважав науку як іманентну складову частину суспільного виробництва в умовах науково-технічної революції.

У 1960–1980-ті роки в Україні поживляється робота академічних, науково-дослідних економічних інститутів, кафедр політичної економії ВНЗ,

відбувається інтенсивна підготовка фахівців з політичної економії, захищаються докторські та кандидатські дисертації. Посилюється видавнича діяльність, засновується щомісячний журнал Держплану УРСР та Інституту економіки АН УРСР «Економіка Радянської України» (з 1957 р.), а також розпочинається випуск щорічного міжвідомчого збірника наукових праць «Історія народного господарства та економічної думки Української РСР» (з 1965 р.), де активно публікуються результати досліджень проблем політичної економії, конкретних економічних наук і господарської практики, історії господарств та економічної думки.

Узагальненню економічної історії та історії економічної думки була присвячена низка праць І. Гуржія («Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст.», 1954; «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні з кінця ХVІІІ ст. до 1861 р.», 1962), С. Злупка («Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.», 1960; «Ідейні зв'язки І. Франка і В. Навроцького», 1963), С. Крандієвського («Нариси з історіографії економічної історії ХVІІ–ХІХ ст.» («Очерки по историографии экономической истории ХVІІ–ХІХ вв.»), 1963); «Історична школа в політичній економії та буржуазна економічна історія» («Историческая школа в политической экономии и буржуазная экономическая история»), 1959), Л. Корнійчук («Економічні ідеї революційного народництва на Україні (70-ті – початок 80-х років ХІХ ст.», 1961; «Економічні погляди С.А. Подолинського», 1958), О. Нестеренка («Розвиток промисловості на Україні» у 2-х т., 1959–1962), П. Першина («Аграрна революція в Росії» («Аграрная революция в России»), 1966), В. Теплицького («Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні (60–90-ті роки ХІХ ст.)», 1959) та інших вчених.

У працях О. Агафонова, В. Александрової, С. Галузи, М. Герасимчука, В. Голікова, І. Лукінова, В. Мамутова, С. Мочерного, О. Онищенко, М. Паламарчука, А. Покритана, М. Чумаченка, А. Чухна, С. Ямпольського, І. Ястремського та ін. досліджено теоретико-методологічні та науково-практичні аспекти актуальних проблем господарського розвитку та управління економікою, зокрема: суспільного відтворення та вдосконалення господарського механізму, використання товарно-грошових відносин в організації госпрозрахунку, народногосподарського планування та ефективності капіталовкладень, відтворення населення та розвитку трудового потенціалу, застосування математичних методів в економічних дослідженнях, управління науково-технічним прогресом.

Стефан Ямпольський
(1920–2003)

Український вчений-економіст, академік
НАН України,
директор Інституту економіки АН УРСР
(1965–1970), голова Ради з вивчення
продуктивних сил УРСР (1970–1972).

**Основні праці – «Питання швидкісного
проектування та освоєння нових
конструкцій у машинобудуванні»** («Вопросы
скоростного проектирования и освоения новых
конструкций в машиностроении») (1944),
**«Економіка освоєння нових конструкцій
машин»** («Экономика освоения новых
конструкций машин») (1964, у співавт.),
**«Економічна наука та господарська
реформа»** («Экономическая наука и
хозяйственная реформа») (1970, у співавт.),
**«Економічні проблеми управління науково-
технічним прогресом»** («Экономические
проблемы управления научно-техническим
прогрессом») (1976, у співавт.)

С. Ямпольський був одним із фундаторів нового для радянської науки напрямку – економіки науково-технічного прогресу. Під його керівництвом науковці Інституту економіки АН УРСР розробляли питання комплексного удосконалення системи управління науково-технічним прогресом, виявлення закономірностей НТП в умовах планового господарства, визначення обставин, передумов на напрямів подальшого вдосконалення економічних методів та форм планування і стимулювання прискорення НТП. Як наслідок, була створена наукова школа з вирішення економічних проблем науково-технічного прогресу (С. Ямпольський, С. Галуза, В. Лисичкін, В. Чирков, М. Герасимчук, В. Александрова та ін.).

П. Багрій, працюючи у Статистичному бюро Секретаріату ООН (Нью-Йорк), розробив методу включення соціалістичних країн в індекс світового промислового виробництва. Вчений звертався до найактуальніших економічних проблем, зокрема таких, як: методологія аналізу динаміки та структури суспільного виробництва, питання темпів і пропорцій економічного зростання,

обґрунтування критеріїв класифікації галузей народного господарства та вдосконалення макроекономічного рахівництва, аналіз продуктивності праці та чинників її підвищення, методика статистико-економічного вивчення ефективності використання виробничих фондів, соціально-економічне планування та демографічне прогнозування, управління науково-технічним прогресом, шляхи інтенсифікації виробництва. Багрій сформував новий напрям досліджень, який виявився затребуваним не тільки для планово-централізованої економіки, а й для становлення та розвитку національного господарства незалежної України, – аналіз чинників макроекономічної динаміки та типів економічного розвитку.

Петро Багрій
(1925–1981)

Академік АН УРСР,
директор Інституту економіки
АН УРСР (1971–1976).

Основні праці – «Методологічні питання вимірювання економічного зростання» (1968), «Динаміка та структура суспільного виробництва при соціалізмі: Питання методології та аналізу» («Динамика и структура общественного производства при социализме: Вопросы методологии и анализа») (1971), «Проблеми інтенсивного розвитку виробництва» («Проблемы интенсивного развития производства») (1978, ред.), «Господарський механізм і удосконалення пропорцій відтворення» (1981)

М. Герасимчук досліджував проблеми економіки промисловості, ефективності інвестицій, екстенсивного та інтенсивного шляхів економічного зростання, системи економічного регулювання, формування і використання капітальних вкладень. Наукові розробки вченого з проблем відтворення основних фондів, економічного регулювання їх формування і використання мали важливе значення для вироблення структурної, амортизаційної та інвестиційної політики у процесі ринкового реформування економіки України після розпаду СРСР.

Микола Герасимчук
(1931–2003)

Доктор економічних наук,
професор, заступник директора Інституту
економіки АН УРСР, член-кореспондент
НАН України.

**Основні праці – «Проблеми зниження
фондомісткості і матеріаломісткості
промислового виробництва» (1974),
«Оборот капітальних вкладень і
ефективність відтворення основних
фондів» (1980), «Структурно-інвестиційна
політика» (1996), «Джерела інвестицій та
їх економічне регулювання» (1999)**

У 1970-х роках було розгорнуто комплексні дослідження проблем фінансів і кредиту, аналіз ефективності впливу фінансово-кредитних важелів на виробництво, вивчення наукових основ формування, розподілу і використання прибутку в промисловості. Визначення сутності та місця фінансово-кредитних важелів у системі госпрозрахункового стимулювання виробництва стало центральною проблемою дослідження фінансових аспектів вдосконалення господарського механізму протягом 1980-х років. Активізація кредитного механізму, вдосконалення взаємовідносин промислових підприємств із бюджетом отримали теоретичне обґрунтування у працях О. Василика, М. Герасимчука, М. Глуценка, А. Даниленка, М. Чумаченка та інших українських учених. Зокрема, у працях А. Даниленка було обґрунтоване принципове положення щодо регуляторного потенціалу фінансово-кредитних важелів управління економікою.

Активізація наукової думки стала відповіддю на загострення кризових явищ в економіці, були поставлені під сумнів основні догмати марксистської економічної ідеології та стереотипи радянської практики господарювання. У 1987 р. у журналі «Економічні науки» вийшла стаття В. Черняка «Про подолання догматизму в розробленні й викладанні політичної економії соціалізму», де було виокремлено цілу низку економічних положень, що набули догматичного характеру. До широкомасштабної дискусії з питань кризового стану радянської економічної науки та проблеми подолання догматизму в методології політичної економії долучилися І. Лукінов, І. Ястремський, Ю. Пахомов, А. Чухно, А. Покритан та ін. У цей період почали

формуватися засади сучасної концепції господарювання, що полягають у відмові від монополії державної власності й широкому використанні в економіці приватної, державної, колективних і змішаних форм власності, різноманітних форм підприємництва і господарювання, забезпеченні єдиного правового режиму їх діяльності, визнанні необхідності ринкового характеру взаємозв'язків між економічними суб'єктами.

Іван Лукінов
(1927–2004)

Доктор економічних наук,
професор, академік НАН України та низки
іноземних академій,
віце-президент НАН України (1979–1993),
директор Інституту економіки НАН України
(1991–2004).

**Основні праці – «Шляхи підвищення
продуктивності праці в сільському
господарстві» (1958), «Ціноутворення і
рентабельність виробництва
сільськогосподарських продуктів» (1964),
«Відтворення і ціни» (1977), «Наслідки і
перспективи ринкових перетворень
економіки України» (1995), «Економічні
трансформації (наприкінці ХХ сторіччя)»
(1997), «Еволюція економічних систем»
(«Эволюция экономических систем») (2002)**

Наукові інтереси І. Лукінова зосереджувалися на розробленні проблем політичної економії та дослідженні теоретичних проблем аграрних відносин, ціноутворення і рентабельності, міжгосподарського кооперування і агропромислової інтеграції, удосконалення економічних відносин між промисловістю і сільським господарством, фінансових важелів зміцнення економіки. Вчений розробив модель переходу до соціально орієнтованої економіки, теоретичні основи нової економічної політики та загальноекономічної стратегії розвитку економіки України в умовах її незалежності.

На межі 80–90-х років ХХ ст. українськими вченими зроблено вагомий внесок у розроблення прикладних проблем статистики населення і трудових ресурсів (Д. Богиня, Й. Пасхавер, С. Пирожков), удосконалення економіко-математичних методів прогнозування та планування (О. Бакаєв, В. Голіков,

М. Герасимчук, В. Геєць, М. Міхно), аграрної економіки (І. Лукінов, О. Онищенко, Л. Шепотько), еколого-економічних аспектів ресурсозбереження та раціонального природокористування (О. Алимов, П. Веденічев, М. Долішній, С. Дорогунцов, М. Мелешкін, М. Паламарчук, Ю. Туниця). Незважаючи на відомі негативи, в радянський період вітчизняної історії було закладено підвалини розвитку економічної науки в незалежній Україні.

8.4. Економічна думка української діаспори

Особливості соціально-економічного розвитку України, тривала відсутність власної державності та багатовікове перебування її земель у складі сусідніх держав стали передумовою, з одного боку, інтенсивної еміграції її населення в інші країни, а з іншого – сприяли широкому обміну ідеями у багатонаціональному науковому середовищі, активному залученню до дослідницької праці іноземних науковців. Такі вчені світового рівня, як К. Менгер, Й. Шумпетер, Л. фон Мізес, С. Кузнець, А. Лернер, М. Фрідмен, Р. Фрідмен, П. Баран, А. Директор, Л. фон Білінські та багато інших або походять з України, прожили на її теренах тривалий час, або саме в Україні ними було закладено важливі підвалини їхніх майбутніх наукових досягнень.

Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950)

Професор Чернівецького, Грацького, Колумбійського, Рейнського, Гарвардського університетів, міністр фінансів Австрії, президент Економетричного товариства, президент Американської економічної асоціації.

Основні твори – «Сутність та основний зміст теоретичної національної економіки» (1908), «Теорія економічного розвитку» (1912), «Економічні цикли» (1939), «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942), «Історія економічного аналізу» (1954)

Теорія економічного розвитку. Ґрунтовну розробку цієї теорії Й. Шумпетер розпочав під час викладання у Чернівецькому університеті. Вчений, спираючись на дослідження А. Афталіона, М. Кондратьєва,

Дж.С. Мілля, М. Туган-Барановського, А. Шпітгофа, зробив спробу пояснити особливості руху капіталістичної економіки як динамічної системи. Він зазначав, що слід розрізняти статичне та динамічне господарство. При цьому, на думку дослідника, статичне господарство не «почиває», воно здійснює оборот економічного життя; воно «пасивне» лише в певному розумінні; воно не «обумовлене» конкретними обставинами абсолютно: господарюючі суб'єкти могли б поводитись й іншим чином; нарешті, воно не просто «стаціонарне»⁷. Існування зримих трансформацій господарського кругообігу, породжених самою логікою економічного руху⁸, стає передумовою авторського дослідження процесів економічної динаміки. Ототожнюючи останню з економічним розвитком, Шумпетер визначає, що економічний розвиток є зміною траєкторії, за якою відбувається кругообіг, і, на відміну від самого кругообігу, зміщення стану рівноваги в бік від процесу руху у напрямку стану рівноваги, але це не будь-яке таке зміщення чи зміна, а лише, по-перше, таке, що виникло в економіці стихійно, і, по-друге, дискретне, оскільки усі інші зміни й так зрозумілі і не створюють жодних проблем⁹.

Утім, засади таких змін вчений представляє дещо однобічно, стверджуючи, що оновлюючі перетворення породжуються та відбуваються виключно у виробництві. Споживачі ж, на його думку, залишаються пасивними реципієнтами таких пертурбацій, не відіграючи визначальної ролі у їх генерації та реалізації. Вони, власне, не в змозі навіть усвідомити появу нових потреб – адже тільки «виробництво прищепить споживачам нові потреби»¹⁰.

Фундаментальним внеском Шумпетера у сучасну теорію інновацій стало формулювання поняття «здійснення нових комбінацій», що, на його думку, визначає форму та зміст процесу економічного розвитку. Такими оновлюючими комбінаціями, за Шумпетером, стали: 1) виготовлення нового блага та зміна його якості; 2) впровадження нового методу виробництва; 3) освоєння нового ринку збуту; 4) отримання нового джерела сировини; 5) проведення реорганізації виробництва, отримання монопольного положення чи посилення рівня конкуренції¹¹.

Надзвичайно плідним у теоретичному ракурсі виявилось авторське визначення підприємства та підприємця, закріплення за останнім виконання креативної функції. Шумпетер зазначає: «Під підприємством ... ми розуміємо здійснення нових комбінацій, а також те, у чому ці комбінації будуть втілюватись... Підприємцями ... ми називаємо господарюючих суб'єктів, функцією яких є саме здійснення нових комбінацій і які виступають як його активний елемент»¹². А отже, численні фабриканти, комерсанти та

промисловики, що діють «на власний страх та ризик», яких зазвичай відносять до підприємців, насправді такими не є – лише постійне генерування та впровадження оновлень, «здійснення нових комбінацій»¹³ стає підставою для набуття економічним суб'єктом такого статусу. Підприємець виступає лідером, головним суб'єктом економічної системи, він є рушійною силою науково-технічного прогресу¹⁴.

Історія економічних вчень. Фундаментальна, колосальна за обсягом та охопленням праця Шумпетера «Історія економічного аналізу» вийшла вже після його смерті, але забезпечила йому почесне місце в плеяді найвидатніших істориків економічної думки. Проведений автором ґрунтовний аналіз розвитку економічної науки, піонерне розділення в своїй роботі безпосередньо економічної думки та інструментарію економічних досліджень, що застосовувався представниками різних шкіл та напрямів, визначили класичний характер цієї праці, її формуючий вплив на кілька поколінь вчених-економістів. Надзвичайна ерудованість, мультилінгвізм, специфіка багатого на переїзди життєвого шляху автора, інтенсивна робота у провідних бібліотеках Європи та Північної Америки, особисте знайомство Шумпетера з найвидатнішими сучасними йому економістами стали передумовами написання вченим виняткової за популярністю у науковому середовищі праці. Незважаючи на те, що книга Шумпетера не є підручником з історії економічної думки¹⁵, широкий історичний контекст, глибина та аргументованість авторського аналізу забезпечили «Історії економічного аналізу» переклади на численні мови та неодноразові перевидання в багатьох країнах.

Теорія капіталізму. Праця Шумпетера «Капіталізм, соціалізм і демократія» стала маніфестом капіталізму та вільного ринку. На час написання цієї роботи «успіхи» адміністративно-командних економік СРСР та нацистської Німеччини, популяризація соціалістичних та кейнсіанських ідей щодо вад та обмеженості ринку сприяли закріпленню як у світогляді народних мас, так й серед наукових кіл дещо настороженого сприйняття капіталізму та ринкової ідеології. Тенденції до монополізації, не до кінця подолані наслідки Великої депресії, численні фіаско ринку ставали приводом для постійної критики ліберальної доктрини. У цьому контексті праця Шумпетера, палкого прихильника ринкового саморегулювання, мала виразно контраверсійний характер.

Вчений уперше показує, що навіть процеси монополізації ринку, які завжди трактувалися негативно, можуть мати досить позитивні наслідки. Дотримуючись запропонованого ним принципу «креативного руйнування»,

Шумпетер доводить переваги монополізованого ринку над ринком досконалої конкуренції. З одного боку, саме ефективні, підприємливі виробники впроваджують «нові комбінації» та отримують за це відповідну винагороду. Більш того, вплив нововведень, наприклад нових технологій, на існуючі галузеві структури в довгостроковому аспекті перешкоджає стратегії обмеження виробництва, збереженню пануючих позицій і максимізації прибутку¹⁶. З іншого боку, саме «героїчні», за висловом автора, зусилля таких виробників-новаторів забезпечують споживачів новою, більш споживчо привабливою продукцією, виготовленою новими, ефективнішими способами. А отже, така продукція навіть за умови негнучких цін зможе задовольнити наявну потребу за більш низьку ціну на одиницю корисного ефекту. При цьому в своєму дослідженні Шумпетер досить жорстко критикує положення К. Маркса, зокрема щодо класової свідомості. Проте, докоряючи останньому за те, що він «безсумнівно сфальсифікував істинну психологію робітника», Шумпетер водночас з повагою ставиться до його здобутків як економіста-теоретика та на основі аналізу ідей Маркса проголошує історичну необхідність капіталізму.

Людвіг фон Мізес
(1881–1973)

Професор Віденського, Женевського та Нью-Йоркського університетів, співзасновник товариства Монт-Пелерін.

Основні твори – «Розвиток відносин між панськими та селянськими господарствами у Галичині у 1772–1842 рр.» (1902), «Теорія грошей та засобів обігу» (1912), «Суспільне господарство: дослідження соціалізму» (1922), «Лібералізм» (1927), «Епістемологічні проблеми економіки» (1933), «Бюрократія» (1944), «Людська діяльність: трактат з економічної науки» (1949)

Людвіг Едлер фон Мізес народився у Львові, який на той час перебував у складі Австро-Угорщини, та навчався у Відні, де й здобув докторський науковий ступінь. Він визнаний фундатором нової австрійської школи фон Мізеса – фон Гайєка. Як вірний учень О. фон Бем-Баверка, фон Мізес провадив власні економічні дослідження на платформі суб'єктивізму та методологічного індивідуалізму. Його роботи вільні від застосування досить

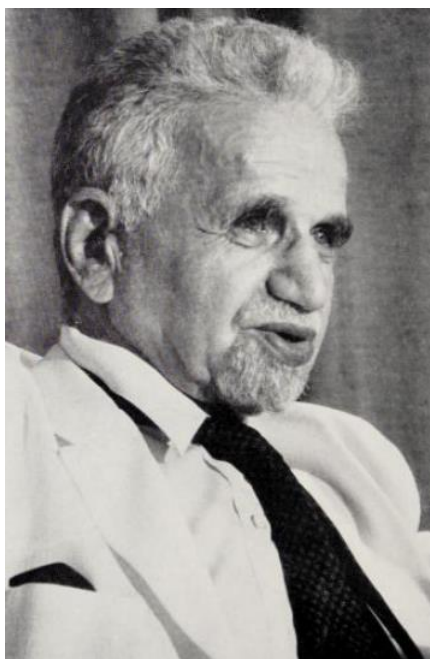
модного у ті часи та й зараз функціонального аналізу і громіздких математичних моделей. Але, незважаючи на відсутність формальних викладок, вчений настільки чітко та аргументовано відстоював наукові позиції австрійської версії лібералізму, що саме його праці стали основою відродження ідеології вільного ринку у 30–40 роки ХХ ст. Такі відомі дослідники, як Ф. фон Гайєк, Е. фон Гіппель, Л. Дипак, Е. фон Кюнелт-Леддін, Ф. Махлуп, О. Моргенштерн, А. Мюллер-Армак, В. Рьопке, Л. Роббінс, Г. фон Хаберлер та багато інших, стали його послідовниками.

Теорія суспільного господарства. Фон Мізес зробив суттєвий внесок у порівняльні дослідження ефективності капіталістичного та соціалістичного господарств. Визначивши капіталістичне суспільство як «втілення того, що слід було би назвати економічною демократією» та запропонувавши інтерпретувати соціалізм як політику, що ставить на меті розбудову суспільного порядку, за якого усі засоби виробництва усупільнені¹⁷, фон Мізес демонструє фундаментальні відмінності між ними. Він зазначав, що лише завдяки проведенню ліберальної політики протягом життя декількох поколінь колосально підвищився добробут світу і саме капіталізм підняв рівень життя мас до такого рівня, який не могли би й уявити наші предки. Водночас спроби побудови соціалістичної системи підривають основи світової економічної системи», ставлять її на край прірви, «що здатна поглинути нашу цивілізацію»¹⁸.

Вчений одним з перших довів неможливість об'єктивних економічних розрахунків при соціалізмі і на цій основі стверджував, що «кожний крок, який відводить нас від приватної власності на засоби виробництва» ... «це крок, що уводить від раціональної економічної діяльності». Тож при соціалізмі, зазначав він, раціональна організація виробництва не є можливою. Хоч упродовж певного періоду часу мистецтво економічного управління ще може існувати й далі, але людина зберігатиме старі процеси не через їх раціональність, а тому, що вони освячені традицією¹⁹. Зазначаючи, що соціалізм представляє собою відмову від раціональної економіки, дослідник далекоглядно пророкує, що у випадку його побудови замість «анархічного» виробництва буде досягнуто верховенство безглузлого порядку ірраціональної машини, в якій «колеса крутитимуться, але без усякого толку»²⁰.

Теорія людської діяльності. Ґрунтовне дослідження фон Мізесом людської діяльності забезпечило новій австрійській школі лідируючі позиції у сучасній праксеології. Саме фон Мізес увів до широкого вжитку в економічній науці термін «праксеологія», який раніше був надбанням винятково біології.

Науковець зазначає, що категорії праксеології є незалежними та незмінними, відповідно до незмінної структури людського мислення. На базі праксеології вчений визначає принципи, що обумовлюють той чи інший вибір людини, та здійснює спробу створити універсальну економічну теорію. Для дослідження економічних змін фон Мізес пропонує застосовувати науку каталлактику, яка відштовхується від того, що людина діє, аби позбавитися відчуття неспокою. Такі дії, на думку дослідника, матимуть виключно раціональний характер та передбачають для людини здатність обирати з можливих альтернатив найбільш привабливу.

Наум Ясний
(1883–1967)

Співробітник Німецького інституту дослідження бізнес-циклів, Інституту дослідження сільськогосподарських ринків у Берліні, Стенфордського університету, Стенфордської радянської економічної групи, міністр сільського господарства Грузії.

Основні твори – «Ціни на пшеницю та витрати на помол у класичному Римі» (1944), «Колективізація сільського господарства у СРСР» (1949), «Праця та продуктивність у радянських концтаборах» (1951), «Радянська індустріалізація 1928–1952 років» (1961), «Радянське планування» (1962), «Радянські економісти 20-х років» (1972)

Ясний народився у Харкові, але тривалу частину свого життя прожив за межами України. У 1920-х роках, незважаючи на власні соціалістичні переконання, він був змушений залишити рідний край та переїхати до Німеччини. В новій країні вчений працював у Німецькому інституті дослідження бізнес-циклів – Інституті дослідження кон'юнктури, який історично був розташований у Берліні. Його економічні дослідження в Німеччині перервав прихід до влади нацистів, що визначило наступний переїзд Ясного – до Сполучених Штатів.

У США науковець продовжив свою дослідницьку кар'єру спочатку старшим економістом у Міністерстві сільського господарства, а з 1939 року – у Науково-дослідному інституті харчових продуктів Стенфордського університету. Основним полем його наукової діяльності протягом цього

періоду було розроблення прогнозів щодо наявності та динаміки запасів продовольчих товарів у країнах – союзниках Сполучених Штатів Америки та ворожих країнах.

Після Другої світової війни Ясний продовжує працювати в Стенфордській радянській економічній групі. Його наукові інтереси і надалі зосереджуються на дослідженні аграрної економіки та сільськогосподарської статистики, зокрема – поглибленні розробленої разом з А. Ханау концепції «балансів поставок», яка була прийнята до впровадження багатьма національними та міжнародними інституціями. Запропоновані науковцем методики та відповідні оцінки врожаю зерна в СРСР протягом десятиліть слугували базою для аналізу радянського воєнного потенціалу.

Особливу вагу має науковий внесок Ясного до корпусу досліджень на Заході проблематики проведення індустріалізації в СРСР, здійснений вченим на основі віртуозного вивчення величезного масиву статистичних даних. Науковець показав, що радянська статистика представляє собою насамперед інструмент пропаганди і може бути використана тільки у технічному сенсі, за його власним влучним висловом, – як «робота для детектива». Застосований кореляційний аналіз допоміг вченому виявити та продемонструвати обсяг приховувань та фальсифікацій у офіційній статистиці. Проведений Ясним перерахунок сумнівної радянської статистики забезпечив формування в західній економічній науці підходів до наближеного аналізу реальної ситуації в економіці СРСР – рівень відхилень його розрахунків від дійсного стану, як показали сучасні дослідження, виявився досить незначним.

Фундаментальні праці вченого присвячені аналізу розвитку радянської планової економіки («Радянська економіка в епоху плану», «Колективізація сільського господарства у СРСР: плани та показники», «Радянське планування», «Нариси радянської економіки», «Радянська система цін»). Ясним проведено ґрунтовні наукові розвідки у сфері розвитку агропромислового комплексу («Ринки найважливіших сільськогосподарських продуктів», «Політика Хрущова в галузі рослинництва», «Регулювання хлібного ринку» тощо) та історико-економічні дослідження («Радянські економісти 20-х років: імена, які варто запам'ятати» тощо).

У центрі уваги науковця, з одного боку, перебували проблеми механізації сільського господарства та її впливу на структуру зайнятості, а з іншого – питання розподілу потоків товарів у національних економіках і на світовому ринку. Його дослідження, зокрема, дали змогу передбачити довгострокові проблеми із міжнародним збутом сільськогосподарської продукції у зв'язку з

формуванням дисбалансів на ринку пшениці, що дало можливість вдосконалити аграрну політику, застосувати на практиці відповідні механізми демпфування ризиків у європейських країнах та у Сполучених Штатах.

Яків Маршак

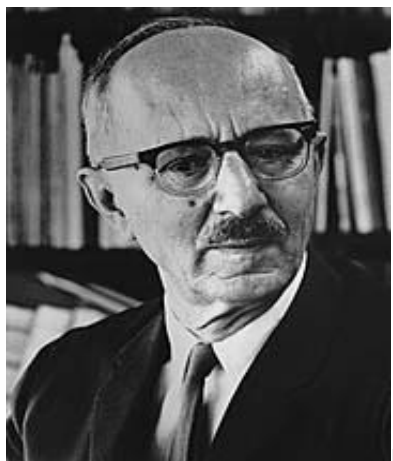
(1898–1977)

Професор Гейдельберзького, Оксфордського, Чиказького, Єльського, Каліфорнійського університетів, президент Американської економічної асоціації.

Основні твори – «Дискусії про заробітну плату» (1930), «Еластичність попиту» (1931), «Новий середній клас» (1937) – у співавторстві з Е. Ледерером, «Три лекції щодо можливого в соціальних науках» (1954), «Економічна теорія груп» (1972) – у співавторстві з Р. Реднером, «Економічна інформація, рішення та прогноз» (1974)

Яків Маршак народився у м. Києві та прожив там тривалий час, але був людиною світу – він навчався та викладав у багатьох університетах Німеччини, Великої Британії, США. Величезним є внесок дослідника у розвиток економетрики, саме він є одним з її батьків-засновників. У своїх працях Маршак започаткував застосування методу визначення набору декількох структурних рівнянь, на базі яких відповідно вже формувалось похідне рівняння. Вчені зі світовим ім'ям – К. Ерроу, Л. Кляйн, Д. Патинкін, Т. Хаавельмо – стали його учнями, продовжили традицію активного використання економіко-математичних методів у своїх роботах та забезпечили подальше утвердження економічної теорії як математично стрункої та логічної науки.

Маршак був одним із піонерів у розробленні теорії ігор. Його дослідження у цій царині стали базовими у створенні теорій групової поведінки. Одна з його останніх праць – «Економічна теорія груп» стала важливим етапом у розумінні економічних проблем децентралізації інформації, визначенні переваг та недоліків централізованого планування²¹. Маршак є широко визнаним у світі фахівцем у галузі досліджень проблем прийняття рішень у складних організаціях в умовах невизначеності.

Аарон Директор
(1901–2004)

Професор Чиказького, Північно-західного та Говардського університетів, засновник «Журналу економіки та права», співзасновник товариства Монт-Пелерін.

Основні твори – «Проблема безробіття» (1931), «Захист, контроль та інфляція» (1952), «Паритет економіки ринкових місць» (1964)

А. Директор походить з Волинської області, але більшу частину життя прожив у США. Як активний прихильник ідеології лібералізму та вільної ринкової економіки особливу увагу зосередив на дослідженні зв'язків між специфікою правил економічної гри, встановлених державою, та економічним розвитком. Його твори, присвячені проблемам державного регулювання, аналізу причин та наслідків реалізації антимонопольної політики, зчинили, за словами самих науковців, значний вплив на розробки Р. Коуза, М. Фрідмена, Г. Саймона, Дж. Стіглера, Е. Хансена.

Важливим внеском вченого в економічну науку стали його розробки в галузі теорії обміну ідей. Вільний ринок ідей, стверджував Директор, є набагато важливішим за вільний ринок матеріальних благ, оскільки суспільство розвивається «через торгівлю ідеями, а не продуктами»²². Вчений застерігав від втручання у цю сферу держави, аргументовано доводячи необхідність відокремлення урядових та економічних проблем. Найбільшу небезпеку подальшому економічному розвитку дослідник вбачав у посиленні держави у ролі головного роботодавця, або як органу, що визначатиме умови працевлаштування²³.

Саймон Кузнець
(1901–1985)

Професор Гарвардського та Пенсільванського університетів, співробітник Національного бюро економічних досліджень, лауреат Нобелівської премії з економіки (1971 р.).

Основні твори – «Столітня динаміка виробництва і цін» (1930), «Національний продукт з 1869 р.» (1946), «Сучасне економічне зростання» (1966), «Економічне зростання націй» (1971), «Зростання і структурні зміни» (1979)

Кузнець є вихідцем із Харкова, але значну частину життя мешкав у США. Ґрунтовне дослідження динаміки споживчих видатків американських домогосподарств у довгостроковому періоді дало вченому змогу піддати сумніву психологічний закон Дж. М. Кейнса. Виявилось, що психологічний закон знаходить беззаперечне підтвердження на базі статистичних даних за короткостроковий період. Проте припущення Дж. М. Кейнса щодо падіння середньої схильності до споживання при зростанні доходу, відповідно до емпіричних досліджень Кузнеця на прикладі США у тривалому періоді (1870–1940-х років), не підтверджувалось. У довгостроковому періоді спостерігалася константність показників як граничної, так і середньої схильності до споживання. Саме на базі цих розробок вченого надалі виникли спроби розв'язати парадокс «перманентної стагнації», здійснені І. Фішером (гіпотеза міжчасового вибору), Ф. Модильяні (гіпотеза життєвого циклу), М. Фрідменом (гіпотеза постійного доходу) та Р. Холлом (гіпотеза випадкового блукання).

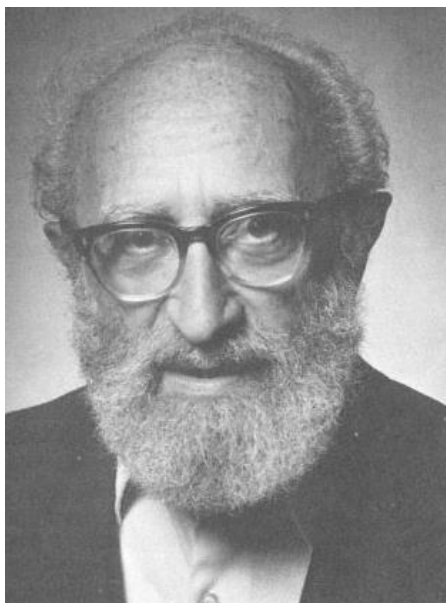
Крива Кузнеця. Вчений першим на базі емпіричного аналізу визначив існування залежності між економічним зростанням та нерівністю у розподілі доходів. В умовах традиційної економіки, на думку Кузнеця, диференціація у розподілі доходів є незначною. Переважна кількість населення займається сільськогосподарською працею, виконує майже ідентичні рутинні трудові операції, має, відповідно, майже однакові доходи та задовольняє типові потреби. Промисловий переворот та індустріалізація призводять до зростання рівня урбанізації. Робітники, які мігрували у міста, займаються більш продуктивною працею, а їхні доходи починають значно випереджати доходи робітників, які надалі залишаються працювати у сільському господарстві. Проте поступове зростання питомої ваги міських жителів та зменшення частки робітників, зайнятих у аграрному виробництві, сприятимуть вирівнюванню доходів, оскільки брак сільськогосподарських робітників обумовлюватиме зростання їхніх зарплат. Побудована на базі цієї гіпотези крива отримала назву кривої Кузнеця та представляє собою перевернуту літеру U. Упродовж тривалого часу ця гіпотеза добре узгоджувалась із емпіричними даними, проте в умовах глобалізації та посилення ролі креативної праці вона втрачає актуальність, оскільки рівень диференціації доходів знов почав демонструвати висхідну динаміку.

Теорія циклічності. Емпіричні дослідження коливань обсягу національного доходу дали Кузнецю змогу першим зафіксувати існування будівельних циклів – тривалістю 15–20 років. Пояснюючи їх причини, вчений

звернув увагу на особливості демографічної динаміки. На його думку, саме протягом такого періоду відбувається зміна поколінь населення. Нова генерація має вже дещо відмінне від попередньої розуміння щодо необхідного набору функціональних атрибутів житла, а, отже, видозмінені потреби обумовлюють появу нових вимог до житла та широкомасштабне будівництво. Ці цикли, названі ним «будівельними» або «демографічними» коливаннями, в сучасній науці отримали назву циклів (ритмів) Кузнеця.

Економічна динаміка. Ґрунтовне дослідження Кузнецом особливостей економічної динаміки у розвинених країнах та країнах з традиційною економікою привело його до висновку щодо існування феномену «сучасного типу економічного зростання», притаманного лише країнам з капіталістичною економікою та перманентними технологічними вдосконаленнями. Відповідно до розробок Кузнеця, «сучасні темпи зростання були досягнуті внаслідок промислової революції, що відбулася в Англії між 1780 і 1820 рр., у США – між 1810–1860 рр. і в Німеччині – між 1820 і 1870 рр.»²⁴. Саме з цього часу низці країн став притаманним, за визначенням Кузнеця, «сучасний тип економічного зростання»²⁵, ознаками якого є: 1) високі темпи зростання подушного обсягу випуску; 2) збільшення продуктивності праці, темпи зростання якої багатократно перевищують показники минулого; 3) прискорена структурна трансформація економіки із швидким скороченням питомої ваги аграрного виробництва на користь промислового з наступним відбуттям терціарної революції; 4) стрімка соціальна модернізація, секуляризація та урбанізація; 5) нові комунікаційні технології надають можливість економічно провідним країнам розповсюдити та посилити свій вплив на весь світ, тим самим сприяючи його єднанню та розвитку за уніфікаційно-орієнтованою траєкторією; 6) швидке економічне зростання притаманне лише окремій когорті країн, у більшості ж країн рівень виробництва «не досягає мінімального рівня, можливого при сучасних технологіях»²⁶. Імпульсом такого зростання, на думку вченого, стає науково-технічний прогрес.

Видатний вчений, фундаментальні праці якого стали одними з засадничих основ сучасної мікроекономіки та макроекономіки, Лернер походить з Новоселиці Чернівецької області, проте значну частину свого життя провів далеко за межами рідного краю. Неперевершений оратор, чудовий викладач, він був активним та надзвичайно здібним пропагандистом ідей сучасної мікрота макроекономіки²⁷.

Абба Птахья Лернер
(1903–1982)

Професор Лондонської школи економіки, Колумбійського, Вірджинського, Мічиганського, Флоридського, Каліфорнійського університетів та університетів Амхьорста, Канзас-сіті, Рузвельта, Гопкінса, Кінгз-коледжу.

Основні твори – «Економічна теорія контролю» (1944), «Економічна теорія зайнятості» (1951), «Фляція: без інфляції цін, без дефляції робочих місць» (1972), «Економічна теорія ефективності і зростання: уроки Ізраїля та Західного банку» (1975) – у співавторстві з Х. Бен-Шахаром

У дослідженні проблем міжнародної торгівлі на базі концепції Г. фон Хаберлера щодо меж виробничих можливостей вчений першим у світі застосовує під час графічного аналізу рівноваги між двома країнами інструментарій суспільних кривих байдужості. Одна з найперших статей Лернера «Концепція монополії та вимірювання монопольної влади», оприлюднена у 1934 р., мала революційний характер для подальшого розвитку теорії недосконалої конкуренції²⁸. У цій праці вчений уперше в історії економічної науки навів «чисті, ригористичні та безумовні докази стану Парето-оптимальності»²⁹.

На особливу увагу заслуговує градієнт його дослідження наслідків монопольної влади – в ролі показника монополії, на думку науковця, може виступати не тільки величина данини, яку «індивіди можуть отримати за рахунок свого переважного монопольного становища, а відхилення системи від соціального оптимуму, що досягається в умовах досконалої конкуренції»³⁰. Саме відмінність між середнім виторгом і граничними витратами, її значення, ϵ , на думку Лернера, сутністю монополії. Він доводить, що за припущення, що крива граничних витрат має горизонтальний характер, «відношення монопольного доходу до сукупного виторгу точно збігається із відношенням відхилення ціни від граничних витрат до ціни... якщо $P =$ ціні і $C =$ граничним витратам, то індекс значення монопольної влади має вигляд $(P - C)/P$ »³¹. Звідси, зазначав Лернер, «ми здатні визначити ступінь монопольної влади через

еластичність попиту»³². Саме цим розробкам завдячує сучасна мікроекономіка, оперуючи у дослідженнях індексом монопольної влади Лернера.

У першій своїй великій книзі «Економічна теорія контролю – принципи економіки добробуту» (1944) вчений провів дослідження командної економіки, показав характер та умови оптимальності у ясному нематематичному вигляді³³. У цій амбітній роботі Лернер розкрив проблеми ефективності алокації ресурсів у короткостроковому і довгостроковому періодах, ренти та економічного надлишку, оподаткування та фіскальної політики, інвестування, міжнародної торгівлі та фінансів, залежності між інфляцією та безробіттям. Значна частина роботи вченого була присвячена питанням оптимізації розподілу, визначенню, як розподіл доходу може сприяти максимізації щастя. Звертаючи увагу на походження термінів «економіка» та «економікс» від грецького слова «ойкос», Лернер приділяв особливу увагу проблематиці принципів ефективного менеджменту домашнього господарства, його моральних засад.

В «Економічній теорії контролю» вчений запропонував утилітаристський аргумент на користь абсолютної рівності у розподілі доходів і специфічну трактовку принципів функціональних фінансів, за якою величина дефіциту чи профіциту державного бюджету має визначатися на основі аналізу рівня безробіття та рівня інфляції у національній економіці, а державний борг не слід вважати тягарем для прийдешніх поколінь³⁴. Проблеми інфляції у зв'язку з ризиками безробіття залишаються у фокусі досліджень Лернера й у наступних роботах – «Економічна теорія зайнятості», «Фляція: без інфляції цін, без дефляції робочих місць», «РАП – ринковий антиінфляційний план». Він, зокрема, запропонував встановити обмеження щодо підвищення цін та заробітної плати для компаній. Фірми мають можливість їх підвищувати лише за згодою держави, у якої вони на ринку повинні придбати відповідні дозволи, обсяг пропозиції яких зростає залежно від змін у ВНП.

О. Гершенкрон народився в Одесі, але у 16-річному віці переїхав до Австрії, а після її анексії фашистською Німеччиною у 1938 р. – до Сполучених Штатів, де й минула більша частина його наукового життя. Він був не тільки знаним викладачем теоретичних економічних дисциплін, а й відомим дослідником прикладних економічних проблем, співробітником Австрійського інституту досліджень кон'юнктури та Федеральної резервної системи.

Олександр Гершенкрон
(1904–1978)

Професор Каліфорнійського, Чиказького університетів, президент Асоціації економічної історії.

Основні твори – «Хліб і демократія у Німеччині» (1944), «Економічні відносини з СРСР» (1945), «Економічна відсталість у історичній перспективі» (1962)

У своїй роботі «Доларовий індекс випуску машинобудівної продукції промисловості СРСР з 1927-28 по 1937 р.», оприлюдненій у 1951 р., Гершенкрон відкрив залежність, що вибір базового року для розрахунку індексу обсягу випуску промисловості у відносно неіндустріалізованій країні значною мірою визначає темп зростання, що відображає такий індекс³⁵. Ця залежність у сучасній науці отримала на його честь назву «ефекту Гершенкрона». При цьому виявилось, що показники промислового виробництва у Радянському Союзі вимірялись таким чином, аби показати найбільший з можливих темпів зростання.

Грунтовне дослідження причин економічного зростання, проведене у монографії «Економічна відсталість у історичній перспективі», допомогло науковцю запропонувати гіпотезу «переваг відсталості». Відповідно до цієї гіпотези відсталі країни отримують можливість застосовувати наявні технологічні здобутки більш розвинених країн, зменшуючи таким чином необхідні витрати на забезпечення технологічного розвитку, перед ними відкриваються перспективи випереджального економічного розвитку, оминаючи стадії, які вимушено мали пройти більш розвинені країни. Ця гіпотеза Гершенкрона стала теоретичним фундаментом для численних наукових концепцій його послідовників, що більш детально розкривають головні передумови, причини та засади наздоганяючого економічного розвитку, важким шляхом якого пройшло багато країн світу протягом ХХ та ХХІ ст.

Один із провідних американських макроекономістів у майбутньому, П. Баран народився у Миколаєві, але після більшовицького перевороту його родина була змушена залишити Україну. Навчання він продовжив в університетах Франкфурта, Вроцлава (тоді – Бреслау), Берліну та у

Гарвардському університеті. Докторську дисертацію Баран захистив у квітні 1933 р. у Берліні та після приходу до влади нацистів мусив послідовно емігрувати з Німеччини до Франції, Литви, Польщі, Великої Британії та у 1939 році – до Сполучених Штатів. Саме в цій країні відбулась подальша інтелектуальна кар'єра цього поліглота, яскравого викладача та блискучого дослідника економічної та соціальної проблематики нерівності.

Пол Олександр Баран
(1909–1964)

Професор Стенфордського університету, співробітник Інституту соціальних досліджень у Франкфурті, Вільнюської торгово-промислової палати, Федерального резервного банку в Нью-Йорку.

Основні твори – «Політична економія відсталості» (1952), «Політична економія економічного зростання» (1957), «Монополістичний капітал: есе про американський економічний та суспільний порядок» (1966) – у співавторстві з П. Суїзі, «Пригнічення та прогрес» (1967), «Політична економія планової економіки» (1968), «Політична економія неоколоніалізму» (1975)

Сфера професійних інтересів П. Барана була надзвичайно широкою та багатогранною – виклики економічного зростання, функціонування радянської економіки, марксистська теорія, кубинська революція, економічні перспективи слаборозвинених країн, питання становлення та розвитку монополістичного капіталізму тощо. Його основні праці – «Політична економія економічного зростання» та «Монополістичний капітал» – отримали широке визнання, оприлюднені у перекладах багатьма мовами та здійснили значний вплив на світогляд економістів, насамперед у країнах Латинської Америки. Основний акцент у цих працях був зосереджений на проблемах економічної відсталості, причинах її формування у країнах Півдня, дослідженні факторів, що тривалий час перешкоджають її ліквідації. Певної критики заслуговує запропонована Бараном концепція «потенційного економічного надлишку», з огляду на неможливість, апріорі, кількісного визначення останнього. Потенційний економічний надлишок, на думку вченого, – це втрати суспільства, що виникають в результаті існування неефективної соціальної системи, а її вдосконалення допоможе його мінімізувати.

Проте фокусування уваги дослідника на позаекономічних факторах забезпечення економічного зростання, визначення ним низки основних детермінант подолання економічного розриву між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, аналіз інституціональних, соціальних, політичних складових реалізації стратегії економічного розвитку стали важливим внеском в сучасну теорію розвитку, заклали основи наукових розвідок його учнів та послідовників.

Роза Фрідмен
(1910–2009)

Професор Чиказького університету,
співробітник Національного бюро економічних
досліджень.

Основні твори – «Капіталізм і свобода» (1962) – у співавторстві з М. Фрідменом, **«Бідність: визначення та перспективи» (1965)**, **«Свобода вибору: наша позиція» (1980)** – у співавторстві з М. Фрідменом, **«Тиранія статус-кво» (1984)** – у співавторстві з М. Фрідменом

Фрідмен походить з Волині, але більшу частину життя провела в США. Вона була радикальним прибічником принципів вільного ринку, в кожній зі своїх праць підкреслюючи важливість особистої відповідальності економічного суб'єкта за прийняті рішення.

Лейтмотивом майже усіх праць вченої є дослідження співвідношення ринку та держави, ролі, яку уряд має відігравати у вільному суспільстві³⁶. Вона доводила, що не існує жодного суспільства, яке б досягло процвітання та свободи, де добровільний обмін не був би домінуючим принципом організації³⁷.

Сучасні проблеми економічно розвинених країн, на її думку, полягають саме у встановленні обмежень, демонтажі вільного ринку. Важливою частиною економічної свободи, зазначала Фрідмен, є свобода використовувати ресурси, що перебувають у нас в розпорядженні, відповідно до наших цінностей, тобто вільно займатись будь-яким видом діяльності чи підприємництвом, придбавати та продавати товари, якщо ми це робимо на добровільній основі та не застосовуємо примусу щодо інших³⁸.

Ліцензійні обмеження щодо вибору роботи та її тривалості, заборони щодо вільного відкриття будь-якого бізнесу, штучні перешкоди щодо напрямів, термінів та форм інвестування, що створюються державою, відсікають від

ринку численні групи економічних акторів, погіршують як їхній добробут, так і довгострокові перспективи розвитку національної економіки, стаючи бар'єром на шляху зростання рівня її конкурентоспроможності. У цьому ракурсі Фрідмен розкривала та показувала негативи ефекту «дверей, що обертаються». Успіх у бізнесі, зокрема, зазначала вона, дедалі більшою мірою залежить від здатності впливати на рішення законотворців і бюрократів, а так зване «відбуття строку» в ролі державного службовця за сучасних умов перетворилось на своєрідне стажування перед успішною кар'єрою у бізнесі³⁹. Обмеження повноважень уряду необхідне, але спроби його досягти на індивідуальній основі, стверджувала Фрідмен, заздалегідь приречені на фіаско. Науковиця вбачала єдину можливість їх реалізувати на засадах пакетних угод, які мають визначати загальні правила, що саме уряд може робити⁴⁰.

Гарві Лейбенстайн (1922–1993)

Професор Каліфорнійського, Гарвардського,
Прінстонського університетів.

Основні твори – «Економічна відсталість та економічне зростання» (1957), «За межами економічної людини: нові засади мікроекономіки» (1976), «Загальна теорія X-ефективності та економічне зростання» (1978), «Внутрішній бік фірми: неефективність ієрархії» (1987)

Г. Лейбенстайн народився в Іванополі на Волині, але більшу частину життя мешкав за межами України – в Канаді та Сполучених Штатах. Вченому належить значний доробок у дослідженні проблем демографії у макроекономічному контексті. Протягом усього наукового життя він цікавився питаннями народжуваності у країнах периферії, її ролі у забезпеченні руху за висхідною траєкторією економічного зростання або загальмуванні розвитку та подальшої відсталості⁴¹. На прикладному рівні важливу роль у розробленні стратегій економічного розвитку країн, що розвиваються, відіграла концепція вченого щодо «порочних кіл» у сільському господарстві. Проте найважливіші наукові здобутки Лейбенстайна зосереджені на рівні мікроекономічного аналізу.

Він є засновником мікро-мікротеорії у мікроекономіці, базовим положенням якої є припущення, що кінцевий вибір у прийнятті рішень робить окрема людина, на противагу поширеному та традиційному в економічній науці погляду, що такий вибір відбувається на рівні фірми чи домогосподарства.

На особливу увагу заслуговують піонерні дослідження Лейбенстайна у теорії попиту. У своїй статті «Ефект приєднання до більшості, ефект сноба та ефект Веблена в теорії споживчого попиту» (1950) науковець піднімає проблему розрізнення функціонального та нефункціонального попиту. Перший, на його думку, «означає, що частина попиту на товар обумовлена властивостями, притаманними самому товару». А нефункціональний – «означає, що частина попиту на споживчий товар обумовлена іншими факторами, а не притаманними йому властивостями»⁴². Нефункціональний попит, зазначає Лейбенстайн, «ми поділяємо на три складові, які назвемо ефектом «приєднання до більшості», ефектом «сноба» та ефектом Веблена». Під ефектом «приєднання до більшості» автор розумів величину, на яку збільшуватиметься попит на певний товар у результаті бажання споживачів не відрізнятись від інших покупців, бути такими, як інші, модними та елегантними. Дія ефекту «сноба» полягає у тому, що окремі покупці відмовляться придбати певний товар або скоротять обсяг його споживання, якщо інші будуть його споживати. Ефект Веблена відображає феномен демонстративного споживання, це величина, на яку зросте попит в результаті зростання ціни на цей товар. Крім цього, на думку Лейбенстайна, слід розрізняти: 1) спекулятивний попит, який залежить від очікувань економічних суб'єктів щодо зміни ціни на цей товар та 2) ірраціональний попит, який характеризує покупки, що не мають пояснення в координатах рацію, вони здійснюються під впливом раптових бажань та забаганок.

Великий вплив на подальший розвиток сучасної теорії фірми мають проривні розробки Лейбенстайна у сфері алокаційної ефективності. Він показав, що емпіричні дослідження зазвичай демонструють, що в умовах монополії виграш у добробуті, що може бути отриманий завдяки зростанню тільки алокаційної ефективності, є надто малим⁴³. Проте такі дослідження базуються на припущенні, що кожна фірма заповує та використовує свої ресурси ефективно, – це викликає у Лейбенстайна доречний сумнів. На основі широкого, аргументованого застосування емпіричного матеріалу він доводить існування Х-ефективності та виокремлює її елементи: 1) внутрішньозаводська мотиваційна ефективність; 2) зовнішня мотиваційна ефективність та 3) ефективність неринкових ресурсів⁴⁴. У загальному вигляді алокаційна неефективність, як показали дослідження Лейбенстайна, є наслідком недосконалості інформації, некомпетентності топ-менеджменту, слідування консервативній лінії поведінки. Певною мірою його теорія дає можливість пояснити факти, що трапляються у реальному житті та які проблематично інтерпретувати в межах наявного апарату ортодоксальної теорії фірми – такі,

як, наприклад, можливість отримати певні ресурси безкоштовно (slack – за термінологією Лейбенстайна).

Григорій Манків
(народився у 1958 р.)

Професор Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту, співробітник Національного бюро економічних досліджень, засновник «Клубу Пігу».

Основні твори – «Макроекономіка» (1992), «Принципи економікс» (1998), «Американська монетарна політика протягом 1990-х рр.» (2001), «Дослідження оптимальної стабілізаційної політики» (2011) – у співавторстві з М. Вайнцірлем

Г. Манків походить із родини українських емігрантів і все життя працює в США. Є автором численних економіко-математичних праць. Зокрема, займається дослідженням проблем впливу недосконалої інформації на формування сукупної пропозиції, доводить девіантний характер її дії на визначення виробничих планів та сприяння зростанню витрат продуцентів, розкриває механізм формування відхилень у попиті та пропозиції, як результату частковості інформації⁵³.

Проведені Манківим теоретичні дослідження рівня безробіття, що не супроводжується зростанням інфляції (NAIRU), показали, з одного боку, його гістерезисний характер, а з іншого – виявили економетричні ускладнення при його аналізі. Зокрема, базове рівняння залежності інфляції та безробіття «недостатньо відображає кореляцію шоків пропозиції ... з безробіттям»⁵⁴. «Зростання продуктивності, – стверджує Манків, – може мати наслідком зменшення й інфляції, і безробіття»⁵⁵. Відповідно виникають суттєві проблеми щодо проведення ефективної державної політики щодо боротьби з безробіттям та інфляцією⁵⁶.

Манків першим застосовує гіпотезу Р. Холла стосовно споживання товарів довгострокового користування⁵⁷. На основі економіко-математичної моделі та емпіричних досліджень він доводить відсутність відмінностей між динамікою споживчих видатків на товари тривалого користування та динамікою видатків на придбання товарів короткострокового користування та послуг⁵⁸.

Неокласична модель Манківа – Ромера – Вейля стала важливим внеском у теоретичне пояснення економічного відставання країн, що розвиваються, від

країн Глобальної Півночі, забезпечивши більш коректне (порівняно з моделлю Р. Солоу) врахування ролі людського капіталу в забезпеченні позитивної економічної динаміки. Низький рівень освіти, відсутність інституційної здатності опанувати технологічні новації стає потужною перепорою для країн Півдня на шляху реалізації стратегій наздогоняючого розвитку.

Численні дослідження Манківа присвячені актуальним питанням державного регулювання, зокрема, проблемам оптимізації стабілізаційної політики⁵⁹, особливостям проведення монетарної⁶⁰ та фіскальної політики⁶¹, необхідності та механізмів впровадження «податку Пігу»⁶², реалізації політики декарбонізації тощо⁶³. На основі ґрунтовних економіко-математичних моделей та широкого застосування емпіричних даних вчений доводить необхідність обмеженого втручання держави в економічну діяльність.

Надзвичайну популярність Манківу принесли його класичні підручники: «Мікроекономіка», «Макроекономіка» та «Принципи економікс», що витримали неодноразові перевидання й перекладені багатьма мовами.

Історія економічної думки України була би неповною без висвітлення творчого доробку та головних здобутків вчених, які не лише походять з українських теренів, але ніколи не втрачали зв'язку з Батьківщиною, присвятили свої праці дослідженню господарства України та історії української економічної думки як невід'ємних складових світового господарства та світової економічної науки в їх єдності та взаємозв'язку.

Володимир Тимошенко

(1885–1965)

Ректор Українського вільного
університету в Празі,
професор Української господарської академії
(ЧСР), Мічиганського та Стенфордського
університетів (США),
економічний радник федерального уряду
США.

Основні твори –

**«Картелі і трести: модерні форми організації
промисловості» (1923), «Світове
господарство» (1924),
«Роль сільськогосподарських коливань у
діловому циклі» (1930),
«Радянська аграрна політика та національна
проблема» (1956)**

Володимир Тимошенко народився на Чернігівщині. Наукове визнання здобув у США в галузях аграрної економіки, теорії циклічності та кон'юнктурних досліджень, теорії монополістичної конкуренції, економічної географії та статистики.

Аграрна економіка. Центральною проблематикою наукових інтересів В. Тимошенка було дослідження економіки сільського господарства, зокрема таких ключових проблем, як: джерела продуктивності аграрного виробництва, принципи ціноутворення на аграрну продукцію, вплив розвитку аграрного виробництва на розвиток сільських регіонів. Одним із важливих напрямів наукових розвідок В. Тимошенка були механізми аграрної політики, включаючи проблематику аграрних реформ, економічно-доцільного географічного розміщення сільськогосподарських культур, розвитку кооперації в сільському господарстві, інших аспектів, що стосуються організації та управління аграрним сектором.

Теорія циклічності. Як учень і послідовник М. Туган-Барановського, розвинувши ідеї свого вчителя, В. Тимошенко зробив видатний внесок у теорію ділових циклів. На основі системного аналізу динаміки коливань урожаю та обсягів експорту і платіжних балансів аграрних країн вчений довів існування зв'язку коливань у аграрному виробництві із промисловими та діловими циклами, заклавши основи теорії сільськогосподарських циклів. Статистичне порівняння індексів цін аграрної та промислової продукції у конкретні періоди часу (відношення отримало назву «індексу Тимошенка») дало вченому змогу зробити висновок, що хоча аграрні та промислові цикли відбуваються за одним алгоритмом, їх тривалість і амплітуда коливань відмінні. Найважливішими чинником аграрних коливань вчений назвав динаміку врожайності зернових культур, які становлять найбільшу частку у обсягах аграрного виробництва.

Міжнародна економіка. Ґрунтовне дослідження сільськогосподарських циклів допомогло вченому виявити вплив аграрних коливань на розвиток не лише національних економік, а й міжнародних економічних відносин та зміну світової економічної кон'юнктури. У праці «Світове сільське господарство і криза» на основі аналізу особливостей міжнародної торгівлі між промислово-розвиненими та аграрними країнами В. Тимошенко довів, що зміну динаміки експортно-імпортних потоків між ними спричиняє насамперед скорочення аграрного виробництва. Важливим здобутком вченого стало дослідження проблематики соціально-економічного розвитку українських територій у контексті загальносвітових економічних процесів.

Теорія монополії. Окремим напрямом наукових розвідок вченого є дослідження монополістичних тенденцій, що стали наслідком зміни характеру ринкової конкуренції та виникнення корпоративних форм організації промислового виробництва. У праці «Картелі і трести» вчений проаналізував як модернізуючий вплив нових форм виробництва у розвитку підприємницького середовища і ринкової системи (пом'якшення кризових явищ, підвищення якості продукції, сприяння технічному прогресу), так і негативні наслідки монополізації виробництва – зниження конкуренції, встановлення монопольної влади на ринку, деформація ринкових можливостей для різних суб'єктів господарювання.

Євген Гловінський
(1894–1964)

Український економіст і громадський діяч, професор Українського технічно-господарського інституту й Українського вільного університету, заступник директора Інституту для вивчення СРСР, член наукової ради Товариства сприяння українській науці в Німеччині.

Основні праці – «Проблема розрахункового балансу України» (1931), «Фінанси УССР» (1938), «Фінанси СРСР після другої світової війни» (1954), «Фінанси Української РСР у системі фінансів СРСР» (1955)

Євген Гловінський народився у містечку Ржищів на Київщині. Як учасник національно-визвольних змагань (старшина артилерії Армії УНР) перебував у таборі для інтернованих у м. Каліш (Польща), а 1922 р. емігрував до Чехо-Словаччини.

Працюючи в зарубіжних наукових осередках, здійснив критичний аналіз податково-бюджетних заходів радянської влади та зробив вагомий внесок у історико-теоретичне розроблення проблематики державних фінансів. Центральною проблемою досліджень вченого стала економічна колонізація та фінансовий визиск України в складі СРСР. Він розвивав методологію аналізу державних доходів і витрат у територіальному розрізі та запропонував концепцію територіального фінансового балансу. На матеріалах державної статистики та урядових документів Гловінський аргументував, що головним соціально-економічним змістом бюджетної політики радянської влади щодо

України є її фінансова експлуатація, що прямо продовжує імперську традицію територіального розподілу державних доходів і витрат.

Всеволод Голубничий

(1928–1977)

Професор Колумбійського університету, коледжу Міддлбері, Міського університету Нью-Йорка.

Основні твори – «Економічні системи в дії: США, СРСР і Франція» (підручник) – у співавторстві з А. Оксенфельдтом (1965), «Причини голоду 1932–33 року» (1958), «Три лекції про економіку України» (1969), «Статистичний аналіз порівняльних цін на довготривалі споживчі товари на Україні і в США» (1960)

Всеволод Сергійович Голубничий народився у Харківській області, але все його активне наукове життя пройшло у США. Наукові ідеї вченого зчинили значний вплив на розвиток багатьох галузей економічних знань – економічної теорії, економічної системології, компаративної економіки, регіоналістики, економічної історії України.

Окрім власне наукових досліджень, В. Голубничий був популяризатором нових наукових підходів, а також активно сприяв розвитку економічної науки в діаспорі як член Української вільної академії наук (УВАН), головний редактор економічного розділу «Енциклопедії українознавства», автор численних публікацій і редактор видання «Вперед».

Економічна компаративістика. Найвагомим внеском В. Голубничого у розвиток світової економічної науки є розроблення теоретичних основ економічної компаративістики (інша назва – порівняльна, або компаративна економіка; Comparative economic systems, Comparative economics; від англ. comparative – порівняльний, зіставний) – галузь економічної теорії, що здійснює порівняльний аналіз різних типів економічних систем. Виконана у співавторстві з А. Оксенфельдтом праця «Економічні системи в дії: США, СРСР і Франція» (1965) стала однією із перших праць у галузі компаративної економіки, в якій було сформульовано основні принципи та методологічні підходи порівняльного інституційного аналізу різних економічних систем.

Економічна системологія. Одним із найбільш істотних наукових здобутків вченого стало розроблення концептуальних засад та методології

аналізу генези економічних систем (ринкової, державно керованої та змішаної економіки). Розроблені вченим наукові підходи дозволили виявити основні чинники, тенденції та закономірності генези економічних систем, що сформувало підґрунтя теорії розвитку економічних систем.

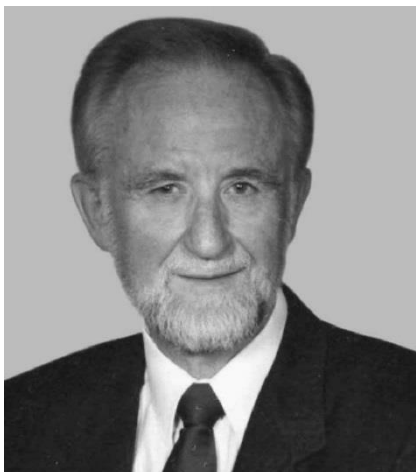
В. Голубничий одним із перших у світовій економічній науці розробив теоретичні засади дослідження державно керованої економіки, охарактеризувавши її як систему тотальної державної монополії, що концентрує не лише владу на ринках ресурсів і товарів, а й на інституційному і політичному ринках. Вчений показав, що необхідною умовою існування цієї системи є створення нового експлуататорського класу – партійно-державної бюрократії. Визначення рушійних сил і тенденцій розвитку економічних систем, тих суперечностей, що зумовлюють їх трансформацію, дало вченому змогу виявити причини уповільнення економічного зростання СРСР та досить точно спрогнозувати момент його розпаду.

Регіональна економіка. Окремий напрям у працях Голубничого присвячено дослідженню регіональної економіки. На основі аналізу особливостей формування економічної спеціалізації регіонів, вченим обґрунтовано необхідність застосування критеріїв економічної ефективності використання регіональних ресурсів та їх міжрегіонального трансферту. Недооцінка цих критеріїв, за Голубничим, зумовлює зниження ефективності використання обмежених ресурсів, а також спроможна викликати зростання міжрегіональної і міжнаціональної напруженості.

Економічна історія України. Більша частина творів вченого присвячена вивченню історії її економічних та торговельних взаємовідносин з іншими країнами і насамперед з регіонами Російської імперії і СРСР. Економічна доцільність україно-російських економічних відносин розглянута вченим на підставі статистичного аналізу порівняльних переваг та оцінки втрат української економіки. В той час, як західні фахівці аналізували радянську економіку як цілісну й однорідну систему, вченим було вперше розроблено і застосовано методику обчислення національного доходу України як окремої самодостатньої господарської системи. Важливим науковим здобутком вченого стало розроблення методології дослідження економічних втрат від нереалізованого потенціалу людського капіталу в контексті економічної колонізації України.

В. Голубничим було зроблено одну із перших наукових спроб економічного аналізу штучно організованого Голодомору 1932–1933 рр. Вчений обґрунтував, що основною причиною Голодомору стала радянська

економічна політика, націлена на тотальну монополізацію економічної влади, одним із інструментів якої стала колективізація сільського господарства.

Іван-Святослав Коропецький
(1921–2012)

Українсько-американський економіст, професор, доктор економічних наук фахівець у галузі історії українського господарства та економічної думки, іноземний член НАН України, член Американської економічної асоціації, президент Міжнародної української економічної асоціації (1992–1996).

Основні праці – «Location Problems in Soviet Industry Before World War II. The Case of the Ukraine» (1965), «The Ukraine within the USSR. An Economic Balance Sheet» (1977), «Economics of Soviet Regions» (1981), Selected Contributions of Ukrainian Scholars to Economics» (1984), «Українські економісти XIX століття та західна наука» (1993), «Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки» (1995), «Про Україну, економіку і про себе» (2003)

Іван-Святослав Коропецький здійснив новаторські дослідження та відкрив для широкого загалу оригінальні праці та ідеї українських вчених-економістів М. Бунге, І. Вернадського, К. Воблого, К. Гаттенбергера, В. Голубничого, О. Миклашевського, М. Туган-Барановського, І. Янжула та інших у контексті розвитку світової економічної науки, що стало поштовхом до серйозного вивчення цієї проблематики в Україні на початку 1990-х років. І.-С. Коропецький запропонував авторські критерії виокремлення української економічної думки з російсько-імперської та радянської, окреслив науково обґрунтовані підходи до трактування внеску українських економістів у світову науку. Дослідження І.-С. Коропецького стали поштовхом до спеціального вивчення української економіки західними вченими в рамках огляду економіки соціалістичних країн.

І.-С. Коропецький обґрунтував доцільність урахування попередньої практики господарювання та управління економікою при проведенні сучасних соціально-економічних трансформацій. У його працях на широкій статистично-фактологічній базі комплексно проаналізовані проблеми розміщення виробництва і продуктивності радянської економіки, чинників і типів економічного зростання, регіональної нерівності в розподілі ресурсів, темпів

розвитку і рівнів доходів населення, вдосконалено методики національних рахунків, поглиблено розуміння причин економічних дисбалансів і структурних змін, перспектив реструктуризації та ринкового реформування національної економіки. Праці І.-С. Коропецького заклали фундамент досліджень економічної україністики після відновлення державної незалежності України.

Богдан Винар

(1926–2013)

Українсько-американський економіст,
бібліограф, бібліотекознавець, редактор,
видавець, громадський діяч,

доктор економічних наук, професор,
декан Вищої бібліотечної школи у Нью-
Йоркському державному університеті
дійсний член НТШ, УВАН у США,
Українського історичного товариства.

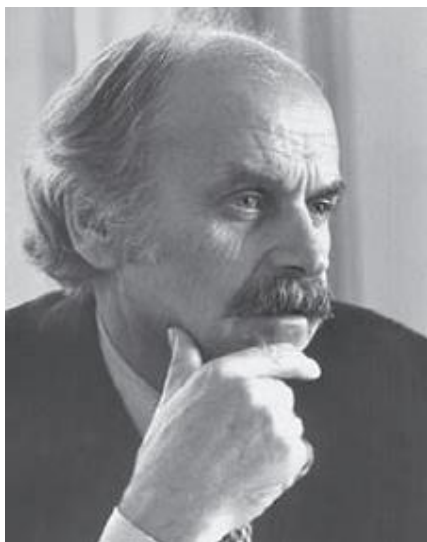
**Основні праці – «Розвиток української
легкої промисловості» (1955), «Економічний
колоніалізм в Україні» (1958), «Українська
промисловість: Студія советського
колоніалізму» (1964), «Матеріали до історії
економічних дослідів на еміграції: 1919–
1964» (1965), «До питання історичного
дослідження розвитку української
економічної думки» (1970), «Ukraine:
A Bibliographic Guide to English-Language
Publications, 1989–1999» (2000)**

Богдан Винар провів ґрунтовне дослідження анатомії економічного колоніалізму в Україні, починаючи з XVIII ст. і до економічних реформ М. Хрущова. Дослідивши широкий статистичний матеріал, вчений проаналізував роль та місце українського господарства в економічних системах Російської імперії та СРСР (1920–1950-ті роки) і виокремив особливості політики царського уряду щодо використання господарського комплексу України для модернізації імперської економіки, використання більшовиками сільськогосподарського потенціалу України для ліквідації продовольчої кризи у Росії.

Б. Винар проаналізував дискусію між радянськими економістами, істориками та посадовцями УССР і керівниками загальносоюзних установ і відомств щодо розподілу бюджету в умовах планової економіки, дослідив питання перепідпорядкування та централізації народногосподарських

комплексів союзних республік і аргументував тяглість дореволюційної економічної політики щодо України і в умовах становлення радянської планової економіки. Вчений аргументував використання потенціалу союзних республік, а особливо України, в процесі модернізації економіки східних регіонів СРСР.

Б. Винару належить одна із перших спроб узагальнити економічні наукові напрацювання української діаспори та еміграції після Першої світової війни. Вчений охарактеризував діяльність українських емігрантських інституцій, шкіл, окремих вчених в галузі економічної науки. Праці В. Тимошенка з господарської конкуренції та кон'юнктури, С. Бородаєвського з кооперації і Ф. Щербини зі статистики Б. Винар відносив до найкращих у світі на той час. Особливою заслугою вченого є характеристика досліджень з економіки України американськими вченими. Детально проаналізував Б. Винар і стан економічної науки, освіти та напрями економічних досліджень в УРСР, зокрема в галузі політекономії, теоретичних засад радянської економіки, історії економічної думки та народного господарства. Вчений узагальнив історіографію економічної історії України та уточнив її періодизацію.

Богдан Гаврилишин (1926–2016)

Ректор Міжнародного інституту менеджменту МІМ-Женева, іноземний член НАН України, академік Міжнародної академії менеджменту і Світової академії мистецтва та науки, дійсний член Римського клубу.

Основні твори – «Навчання керівних кадрів – Методичні аспекти» (1977), «До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє» (1980), «Залишаюсь українцем» (2011)

Богдан Гаврилишин є вихідцем з Тернопільської області, проте значну частину життя провів за кордоном, викладаючи у вищих навчальних закладах Канади та Швейцарії. Після проголошення незалежності України науковець плідно працював як на батьківщині, так і за її межами.

Гаврилишин – один із найбільш знаних у світі фахівців з менеджменту. Численні праці науковця присвячені проблемам ефективної організації економічної освіти, побудові ефективного суспільства, економічним аспектам державотворчого процесу. Кропіткий аналіз вченим проблем сучасного виробничого менеджменту, визначення «вузьких місць» та розроблення

рекомендацій щодо їх ліквідації спираються на багаторічний досвід практичної діяльності автора у цій сфері. Тож розгляд кожного питання, кожної «білої плями» у наукових працях Гаврилишина знаходить не лише глибоке теоретичне обґрунтування на базі застосування, за його словами, описового і аналітичного способів⁴⁵, а й позначений численними аргументами прикладного характеру.

Теоретична та методологічна інноваційність, широке застосування міждисциплінарного підходу є виразною ознакою досліджень науковця. Зокрема, саме Гаврилишин запропонував розширити коло досліджень ефективності управління підприємства, шляхів вдосконалення креативного менеджменту включенням досить незвичних допоміжних методів, «таких як біологічний аналіз, біоніка та креативність груп, синектика»⁴⁶. У цьому ракурсі надзвичайно плідними виявились розробки вченого щодо методики оцінки ефективності роботи менеджерів⁴⁷, принісши автору світове визнання його заслуг.

Видатний фахівець з міжнародного менеджменту, «людина світу», у своїй фундаментальній праці «До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє» Гаврилишин здійснив ґрунтовний аналіз, «яким чином можна поєднати багатство культурних спадщин для того, щоб світ став життєздатним і ефективним»⁴⁸. Саме він одним із перших звернув особливу увагу на роль та місце громадянського суспільства у забезпеченні сучасного економічного розвитку⁴⁹.

Важливим надбанням світової науки стали дослідження вченого, присвячені розкриттю передумов стійкого економічного розвитку, визначенню його інституціональних підґрунть⁵⁰. Значну увагу приділив науковець і проблемам, що розгортались в українській економіці, специфіці процесів її ринкової трансформації та перспективам подальшого розвитку. Так, досліджуючи особливості відновлювального економічного зростання у вітчизняних умовах, Гаврилишин аргументовано доводить існування нагальної необхідності збільшення темпів зростання ВВП до 8–10% щорічно. При цьому передумовами досягнення такої мети, на його думку, є забезпечення «пришвидшення інноваційного процесу», «поліпшення інвестиційного клімату, спрощення процедур, зменшення хабарництва...», «підвищення якості науки, освіти й охорони здоров'я»⁵¹.

Дороговказами до ефективного майбутнього України в економічній площині, вважає вчений, є «конкурентоспроможність на внутрішніх та зовнішніх ринках, наукоємна, а не енерго- та ресурсомістка структура економіки, вільний ринок, високий темп інновацій, професійне управління підприємствами...»⁵².

Внесок представників української діаспори до загальносвітової скарбниці економічних вчень засвідчує значущість інтелектуального спадку української нації та її потенціал у розвитку економічних досліджень.

8.5 Економічна думка незалежної України

Передумови розвитку економічної думки в незалежній Україні

На межі XX–XXI ст. перед новими незалежними країнами постали завдання пошуку власного шляху розвитку в мінливому світі глобальних викликів і проблем. Вирішальну роль у його виборі відіграв приклад країн із розвиненою соціально орієнтованою ринковою економікою, які досягли успіхів у технологічному розвитку і демонстрували позитивні надбання у соціально-економічній та політичній сферах.

Перші кроки становлення національної економіки України були пов'язані з використанням узагальнених неокласичних теорій ринкової економіки, зокрема монетаристських. Однак занадто висока соціальна ціна ринкових реформ, розгортання трансформаційної кризи виявили обмеженість «імпортних» рецептів та їх неадекватність умовам незалежної України. Перед вітчизняними вченими-економістами постали складні завдання визначення загальних напрямів ринкової трансформації та принципів розбудови національної економіки з урахуванням історичних та цивілізаційних особливостей України, її національних інтересів у глобальному просторі. На думку багатьох українських вчених-економістів, логіка такої трансформації вимагала здійснення таких важливих реформ, як:

- суверенізація економіки. Йшлося не тільки про оформлення географічних та економічних кордонів країн, а й про становлення конкурентоспроможного національного товарного виробництва;
- поступове та обґрунтоване роздержавлення і приватизація підприємств, в результаті яких мала бути сформована багатокладна економіка з різноманітними формами власності, підприємництва та господарювання. Держава мала залишатися власником стратегічних об'єктів суспільного значення;
- формування сприятливих умов для вільного народного підприємництва та праці, поступова лібералізація ціноутворення і зовнішньоекономічних зв'язків, узгоджена з відповідними структурними зрушеннями;
- досягнення та підтримка сталого та динамічного зростання національної економіки;

– інституціоналізація як процес формування необхідних для економічних перетворень інститутів і передумов. Визначення змісту, напрямів, меж та інструментів економічної політики держави;

– соціалізація та екологізація економіки;

– органічне включення національної економіки у глобальний економічний простір, ефективна інтеграційна політика.

Реалізація зазначених зрушень вимагала ретельного наукового обґрунтування, нових фундаментальних та прикладних досліджень.

Фундаментальна економічна наука (загальна теорія та методологія)

На пошук нових, відповідних часу ідей і підходів були спрямовані зусилля українських вчених-економістів В. Базилевича, В. Гейця, А. Гриценка, Б. Данилишина, М. Зверякова, Е. Лібанової, А. Чухна та ін.

Розвиваючи еволюційну парадигму економічної теорії, **А. Чухно** виявив принципи та закономірності розвитку і трансформації сучасних економічних систем. Відштовхуючись від нових тенденцій усупільнення виробництва і праці, він пов'язав перехід до сучасної ринкової економіки зі становленням нового постіндустріального технологічного способу виробництва, переконливо довів, що вже на етапі перехідної економіки має бути забезпечений взаємозв'язок і взаємодія індустріальної ринкової та постіндустріальної інформаційної економіки.

На сучасній методологічній платформі **В. Гейцем** розроблено ендогенно орієнтовану модель розвитку економіки України на засадах постіндустріалізації, в якій акцентується опора на внутрішні ресурси і забезпечення національних економічних інтересів. У зв'язку з цим принципове значення мають започатковані **Е. Лібановою** фундаментальні основи соціальної економіки та політики в Україні.

В. Базилевич є засновником новітніх парадигмальних підходів у історико-економічних дослідженнях світової та національної економічної думки, розкритті її потенціалу для розроблення та втілення стратегії формування національної економіки України на соціально-ринкових засадах. Під його керівництвом уперше з новітніх позицій історико-економічного аналізу здійснено системне теоретичне осмислення та уведення в науковий обіг в Україні та за її межами ідейно-теоретичного спадку видатних фундаторів та представників економічної науки в Київському університеті в середині XIX – на початку XX ст., суспільних діячів та реформаторів. В. Базилевич зробив вагомий внесок у визначення метафізичної сутності економічного знання, поглиблений аналіз теоретико-методологічних проблем макро- та

мікроекономіки, виявлення сутнісних особливостей та суперечностей процесу глобалізації світогосподарського розвитку, пізнання трансформаційних систем в умовах невизначеності та ризиків, теоретичних аспектів становлення ринку інтелектуальної власності, формування та функціонування страхового та фондового ринків.

Теоретичну основу для розуміння сутності трансформаційної економіки та особливостей економічної траєкторії розвитку України становить розроблена **А. Гриценком** концепція інверсійного типу ринкової трансформації. У дослідженнях вченого розкрито тенденції формування та функціонування інформаційно-мережевої економіки і форм їх прояву в умовах реконструктивної трансформації індустріально-ринкової економіки в інформаційно-мережеву, а також з'ясовано, що розвиток інформаційно-мережевих технологій приводить до суперечливого процесу трансформації інститутів довіри, власності, суспільної форми праці, обміну та розподілу.

У працях **М. Зверькова** висвітлено фундаментальні теоретичні проблеми і передумови формування національної економічної системи, зокрема, діалектика перехідних економічних форм; особливості первісного нагромадження капіталу, становлення механізму відтворення капіталу в умовах цифрової трансформації, моделей національного відтворення; закономірності становлення ринкової системи; суперечності та межі її ліберальної моделі та імперативність врахування історичної та культурної специфіки українського суспільства.

О. Білорус обґрунтував наукове передбачення про дію об'єктивного економічного закону про глобальну інтеграцію і конвергенцію знань, про формування нової глобальної інформаційно-мережевої знаннєвої економіки, еволюція якої веде до зародження і розвитку нової «великої» конвергенції всіх ринкових національних систем із дедалі більшими можливостями реалізації мультиплікаційних ефектів трансформації розширено-відтворювальних інформаційних ресурсів у глобальні ресурси знань, які в своїх метаморфозах ставатимуть основним глобальним капітальним ресурсом майбутньої знаннєвої економіки.

Макроекономічна теорія та концепції державного регулювання національної економіки

На початку ринкових перетворень в Україні роль держави в економіці недооцінювалася. Суспільні очікування від роздержавлення та лібералізації як механізмів, що автоматично забезпечать позитивні економічні та соціальні зміни, виявилися невиправданими. Тому постали питання розроблення теорії

трансформаційної економіки, обґрунтування ролі держави в ринкових перетвореннях та державного регулювання національного господарства.

Біля витоків формування макроекономічної науки незалежної України стояла когорта вчених-економістів, які зробили вагомий внесок у теорію економічної динаміки і структурних змін в національній економіці, зокрема, **П. Багрій, В. Геєць, В. Голіков, Б. Кваснюк, І. Лукінов.**

Оскільки важливою складовою ринкових перетворень розглядалася приватизація державної власності, то ця проблема посіла важливе місце в дослідженнях українських вчених. Концептуальні засади поступової та ефективної приватизації як основи ринкових трансформацій у реальному секторі економіки обґрунтував **В. Голіков.** Під його керівництвом було розгорнуто дослідження механізмів і наслідків приватизації, розроблення методології інституційно-організаційної перебудови управління приватизованими підприємствами та державного регулювання підприємницького сектора економіки, розвитку державно-корпоративного управління.

На тлі трансформаційної кризи економіки, значного спаду виробництва і зростаючого безробіття важливо було виявити стратегічні цілі соціально-економічного розвитку, визначити механізми їх досягнення та відповідні функції держави. На вирішення цих проблем було спрямовано дослідження членів Відділення економіки НАН України, в результаті чого обґрунтовано концептуальні засади державної стратегії економічного розвитку України на довгострокову перспективу, що орієнтована на забезпечення стабільного зростання на основі інноваційно-інвестиційної модернізації економіки, її структурно-технологічного оновлення та інтеграції у світову економіку.

У цьому сенсі принципове значення мало розроблення колективом вчених Інституту економіки та прогнозування НАН України на чолі з академіком **В. Гейцем** наукової теорії ендогенного інклюзивного розвитку національної економіки як імперативної передумови суверенітету і незалежності України. Зазначена теорія знайшла відображення у вперше виданому в Україні фундаментальному підручнику «Перехідна економіка» (за редакцією В. Гейця), а також відповідних указах Президента України, законодавчих актах і урядових рішеннях.

Наукове обґрунтування та реалізація стратегії ендогенного інклюзивного розвитку вимагали використання ефективних методів прогнозування, у тому числі на основі сучасних економіко-математичних методів та моделей. За результатами виконаних досліджень науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України суттєво розвинено методологію, теорію та методику економіко-математичного моделювання та прогнозування; здійснено

розроблення моделей різнопланового характеру, що у режимі реального часу дають змогу забезпечити необхідний комплекс обґрунтування економічної політики держави на основі оцінки пропозицій різних експертних груп та урядових ініціатив. Дослідницьким колективом розроблено економетричні макромоделі взаємозв'язку реального, бюджетного, грошово-кредитного, зовнішньоекономічного секторів та оцінки на їх основі динаміки економіки України. Обґрунтовано теоретичні засади та розвинено методологічні підходи щодо виявлення небезпечних економічних дисбалансів у розрізі основних макросекторів економіки за сучасних нестабільних умов розвитку світової та національної економіки. На цій теоретико-методологічній базі з використанням розроблених економіко-математичних моделей було виконано сценарне прогнозування розвитку макроекономічної ситуації та передбачено значний спад економічної динаміки та поширення кризових явищ в Україні у 2014–2015 рр. У системі моделей економічного розвитку України формалізовано специфіку взаємодії основних чинників макронеустабільності та факторів формування значних розривів у макроекономічних балансах України та здійснено кількісний аналіз індикаторів ідентифікації критичних дисбалансів (а саме: динаміки ВВП, індексів споживчих цін, цін виробників та енергоресурсів, балансу бюджету, державного боргу, сальдо поточного рахунку і платіжного балансу, обмінного курсу, міжнародних валютних резервів, динаміки грошової маси, середньозважених процентних ставок за кредитами і депозитами, облікової ставки НБУ та їх співвідношення, а також інструментальних змінних, що характеризують геополітичну ситуацію, міжнародні політичні відносини, світовий попит та пропозицію, міжкраїнні торговельні бар'єри, природні явища, екологічний стан тощо).

Основним здобутком наукових досліджень **М. Скрипниченко** є розвиток сучасної концепції макроекономічного прогнозування в частині побудови інструментарію комплексних інтегрованих моделей економічного розвитку, орієнтованих на практичну реалізацію в умовах нестабільної економічної кон'юнктури. Наукова новизна комплексних моделей полягає в оригінальному способі інтеграції їх складових – за структурою «зірки».

У наукових розробках **Є. Бершеди** знайшли відображення актуальні аспекти довгострокового прогнозування соціально-економічного та науково-технічного розвитку України; прогнозування розвитку інвестиційного комплексу; використання прогнозів у соціально-економічному управлінні технологіями. Серед теоретичних здобутків **О. Власюка** – методологія кількісної оцінки характеристик суспільного розвитку та методика визначення порівняльної важливості заходів макроекономічної стабілізації. Ним розроблені

аналітичні моделі визначення пріоритетів національних інтересів України, оцінки рівня суверенітету національної економіки, а також стратегічних напрямів та заходів подолання економічної і соціальної кризи в Україні; міжгалузеві балансові моделі оцінки залежності галузей економіки від імпорту та комплексного аналізу цінової хвилі в економіці України; економетричні моделі для визначення обсягів виробництва у зіставних цінах та прогнозування обсягів зовнішньої торгівлі України у товарному та регіональному розрізах.

За результатами наукових досліджень **О. Бакаєва** розроблено економіко-математичні моделі прогнозування розвитку виробництва, а також обґрунтовано методологічні підходи до розробки системи математичних моделей розвитку економіки України (УКРМАКРО, УКРМАКРО-2, УКРМАКРО-3). **В. Бородюк** зробив істотний внесок у розроблення науково-методичного забезпечення цільових комплексних програм з урахуванням особливості трансформації власності в перехідній економіці України. **Ю. Лисенко** запропонував моделі застосування економіко-математичних методів та інформаційних технологій в управлінні макроекономічними системами трансформаційного періоду, зокрема, обґрунтував механізми управління виконанням соціально-економічних програм. У рамках концепції модернізації управління економічними об'єктами вченим розроблено методику розв'язання задачі нейромережевої ідентифікації стану економічної системи; удосконалено Інформаційно-аналітичну систему управління фінансовими потоками ресурсів, що функціонує у режимі «WEB-аутсорсинг».

Ефективне державне регулювання економіки неможливе без надійного зворотного зв'язку, який має забезпечувати система національної статистики. Актуальним проблемам її розвитку в контексті підвищення ефективності державного регулювання національної економіки присвячені наукові праці **О. Осауленка**. Вчений ініціював реформування державної статистики задля її наближення до міжнародних стандартів і світової практики, сформував науково-методологічні та методичні засади використання великих даних в офіційній статистиці. Його праці стали теоретичною основою для розроблення довгострокових програм розвитку статистики як фактологічного базису управлінських рішень.

Питанням ролі держави у трансформаційній економіці, фінансової підтримки економічного зростання, обґрунтуванню механізмів конвертації заощаджень в інвестиції та фонд нагромадження присвячено наукові розробки **Б. Кваснюка**.

У дослідженнях **О. Онищенка** вдосконалено методологію багатокритеріальної оптимізації на основі параметричного програмування, а також

визначено методологічні засади реструктуризації сільськогосподарських підприємств суспільного сектора в підприємницькі структури, що відповідає умовам ринкових трансформацій.

Комплексний аналіз макроекономічної динаміки України крізь призму сучасних поглядів на цілі, інструменти та завдання дієвої економічної політики здійснив **С. Кораблін**. Вчений розкрив суть трансформації наукових підходів до трактування економічної ролі держави у перехідній економіці та змісту макроекономічних реформ на основі історико-критичного аналізу теоретичних положень і практичних спроб їх реалізації. Узагальнюючи досвід стабілізації провідних економік світу після глобальної кризи 2008–2009 рр., а також уроки економічної лібералізації у країнах із короткою ринковою історією та слабкими державними інститутами, С. Кораблін охарактеризував провідні тенденції світового господарства та обґрунтував імперативи державного регулювання економіки України з урахуванням її відкритості, розміру та структурної вразливості.

Інституційні перетворення та економіко-правові аспекти господарювання

Практика перехідної економіки перших років державної незалежності України показала, що інституційні перетворення нерідко запізнювалися порівняно з об'єктивним ходом трансформаційних процесів. Науковому розробленню правового механізму здійснення державної економічної політики, обґрунтуванню стратегії інституційних перетворень та вдосконаленню економіко-правової бази господарювання присвячені дослідження М. Войнаренка, В. Голікова, В. Мамутова, І. Манцурова, В. Устименка та інших.

В. Голіков розробив концепцію інституційних змін у трансформаційній економіці, що стала науковим підґрунтям аналізу суспільних перетворень та вироблення орієнтирів корекції економічних реформ, здійснюваних в Україні на межі 1990–2000-х років. **В. Мамутов** та **В. Устименко** одними з перших наголосили на необхідності доповнення Конституції України розділом «Економічна система» із закріпленням правових норм, що визначають порядок володіння, користування та розпорядження об'єктами власності Українського народу, державною та комунальною власністю. Зазначені наукові погляди дали поштовх розвитку наукових досліджень у сфері правового забезпечення ефективного управління об'єктами публічної власності. **В. Мамутов** обґрунтував фундаментальні положення господарського права, здійснив систематизацію і кодифікацію господарського законодавства, запропонував заходи щодо узгодження господарського права Європейського Союзу та

України, що загалом сприяло зміцненню законодавчих основ розвитку національної економіки.

Питанням господарської компетенції органів державної влади і місцевого самоврядування, господарсько-правовим аспектам реалізації прав власності, визначенню шляхів гармонізації законодавчих актів, що регулюють економічні відносини, присвячені дослідження **В. Устименка**. Під його керівництвом здійснено дослідження економіко-організаційних особливостей відновлення сфери життєдіяльності міст на постконфліктних територіях та охарактеризовано ключові елементи інституціонального забезпечення цього процесу.

І. Манцуров розробив методологію формування інституту державного регулювання ринкової економіки як науково обґрунтованого, цілеспрямованого та комплексного процесу формування таких норм, правил, порядків, які, відображаючи закономірності суперечливих сучасних тенденцій, дають можливість оптимізувати відносини та інтереси різних соціальних груп і класів. При цьому суттєво удосконалено і поглиблено систему теоретичних знань, необхідних для статистичного інформаційно-аналітичного забезпечення державного регулювання економіки, інституційного планування її розвитку та розроблення на цій основі ефективних управлінських рішень.

Напрацювання українських вчених у перше десятиліття державної незалежності України стали теоретичним підґрунтям розроблення та ухвалення важливих державних документів щодо інституційних перетворень в економіці, серед яких: «Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр.», «Господарський кодекс України», Державна науково-технічна програма «Економічні проблеми розбудови державності України», «Концепція формування підприємництва», «Концепція Державної морської політики України» та інші. Науковці відділення економіки НАН України беруть участь у розробленні стратегічних документів щодо розвитку економіки України, зокрема «Національної економічної стратегії до 2030 р.», «Стратегії сталого розвитку до 2030 р.», «Стратегії розвитку фінансового сектору України» та ін. Після початку повномасштабної війни РФ проти України вченими-економістами підготовлено та спрямовано до центральних органів державної влади наукову доповідь «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України», сформовано та оприлюднено візію Відділення економіки Національної академії наук України «Повоєнне відродження України», що передбачають, зокрема, інституційну трансформацію.

Актуальним проблемам інституційної архітектури національної економіки присвячено наукові праці **А. Гриценка**. Вчений охарактеризував взаємозв'язок інституційної та соціально-економічної динаміки та здійснив

періодизацію інституційного розвитку суспільства, розкрив зміст інституційної архітекτονіки базових структур та окремих складників економічної системи, виявив у ній найбільш суттєві інституційні деформації та обґрунтував шляхи їх подолання.

Інституційні перетворення в аграрній економіці і політиці досліджуються **О. Бородіною**, яка запропонувала основні напрями інституційних змін для гармонійного поєднання економічних, екологічних та соціальних функцій сільського господарства і села; сформулювала методологічні засади політики сільського розвитку на базі громад. Під керівництвом О. Бородіної розроблено науково-практичні засади забезпечення базових прав селян та просторової справедливості в умовах лібералізації земельного ринку в Україні, запропоновано напрями та інструментарій інституційного забезпечення розвитку солідарного сільського господарства, обґрунтовано необхідність інституційної перебудови агропродовольчої системи України під час російсько-української війни та повоєнного відновлення на засадах підтримки та розвитку селянських та фермерських господарств.

Вагомий внесок у розроблення економіко-правових засад створення та функціонування спеціальних економічних зон, відпрацьованих на проєктах «Велика Одеса» та «Буджак» як територіях пріоритетного розвитку українського Придунав'я у рамках повоєнного відновлення країни, належить **Б. Буркинському**. Під його керівництвом відбулося становлення інституційних засад сучасної національної морської політики України, розвитку її торговельного судноплавства, механізмів повоєнного відновлення конкурентоспроможності водного транспорту та реалізації транспортно-транзитного потенціалу держави. **М. Войнаренко** обґрунтував теоретичні засади трансформації інституційного середовища діяльності підприємств та напрями вдосконалення систем управління ними на основі моделювання соціально-економічних систем на мікро-, мезо- та макроівнях. Вченим створена наукова школа з проблем реформування економіки через удосконалення інституцій на рівні регіону з використанням кластерних технологій, механізмів інвестування та інноваційного розвитку.

Інноваційна економіка та структурні перетворення

Здатність національної економіки до розробки та впровадження піонерних інновацій є ключовою умовою її конкурентоспроможності та приналежності до авангардного технологічного ядра світової економіки на відміну від відстаючої периферії. Надання економіці України інноваційного характеру, обґрунтування необхідних для цього структурних перетворень і

заходів економічної політики – ці проблеми є пріоритетними в українській економічній науці. Їх вирішенню присвячено дослідження О. Алімова, О. Амоші, Л. Безчасного, О. Власюка, В. Вишневського, В. Гейця, І. Єгорова, Ю. Залозної, М. Кизима, С. Князева, Л. Шинкарук та інших вчених.

Економіка науково-технічного прогресу як науковий напрям започаткована дослідженнями **С. Ямпольського, М. Чумаченка, М. Герасимчука**. Вагомий внесок у пізнання процесів інтеграції науки та виробництва, перетворення новітніх наукових досягнень у вирішальний фактор технологічного і суспільного прогресу зроблено **Л. Безчасним**. Наукові праці **О. Алімова** присвячено теорії та практиці розвитку й розміщення продуктивних сил, оцінюванню та прогнозуванню темпів і пропорцій розвитку й розміщення на території країни продуктивних сил у взаємозв'язку з охороною довкілля, створенню автоматизованих систем управління.

Пошуку шляхів інтенсифікації інноваційних та інвестиційних процесів присвячені наукові дослідження **О. Амоші**. Місце інноваційної політики в стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та пріоритети інноваційної стратегії українських реформ розглянуто в роботах **О. Власюка**.

Наукові новації **В. Гейця** пов'язані з розробленням змісту та механізмів забезпечення інноваційної моделі розвитку економіки України, концептуалізацією стратегічних пріоритетів політики держави у цій сфері, формуванням засад економіки та організації високих технологій. Науковим колективом під його керівництвом, за участі **О. Бородіної, А. Гриценка, І. Єгорова, С. Корабліна, І. Луїної, М. Скрипниченко**, розроблено концептуально-практичний план реконструктивного повоєнного відновлення економіки України, реалізація якого створює можливість об'єднати багатоманітні заходи суб'єктів господарювання та державних органів управління у цілеспрямований процес національно укоріненого стійкого технологічного та соціально-економічного розвитку, що дасть змогу подолати фрагментованість і сировинну спрямованість української економіки та сформуванню національний господарський комплекс – основу входження в європейський та світовий простір як повноправного суб'єкта.

Структурні зміни реального сектора економіки з урахуванням основних факторів зовнішнього впливу, причини та механізми формування структурних диспропорцій, роль нагромадження основного капіталу для забезпечення стійкості та зростання економіки України досліджує **Л. Шинкарук**. На підставі аналізу глобальних тенденцій вченою сформувано концептуальні засади

інклюзивного розвитку національної економіки. Пріоритетні напрями модернізації економіки визначено у дослідженнях **М. Кизима**, результати яких відображено у циклі наукових праць «Високотехнологічні складові промислової політики в Україні».

Ю. Залознова зробила вагомий внесок у визначення стратегії відродження та розвитку економіки промисловості на засадах неоіндустріалізації. Нею обґрунтовані напрями модернізації суспільних відносин в економічній та соціальній сферах щодо їх адаптації до ринкових умов, а також шляхи розвитку промисловості України, зокрема вугільної галузі на інноваційних та нетрадиційних засадах; розроблені теоретичні основи державної інноваційної політики як сполучної ланки між політикою науково-технічного прогресу та промисловою політикою, спрямованою на розроблення принципів підтримки виведення на ринок ідей та інновацій; запропоновані механізми державної підтримки трансферу технологій для розвитку смарт-індустрії.

Дослідженню процесів трансформації науково-технічного потенціалу, формування національних інноваційних систем, науково-технічної та інноваційної політики в контексті процесів євроінтеграції, а також з огляду на новітні пандемічні та воєнні виклики й загрози присвячені праці **І. Єгорова**. Вчений обґрунтував концепцію трансформації наукових систем країн із перехідною економікою; запропонував методичні підходи до аналізу стану та перспектив розвитку наукового потенціалу як основи інноваційної економіки; розробив критерії виокремлення напрямів інноваційної діяльності й оцінювання ефективності структурних змін.

Новим напрямом досліджень, який динамічно розвивається, є цифровізація та інформаційно-мережева економіка. У цій царині вагомим напрацюванням зроблено **С. Князєвим**. Зокрема, визначено сутнісні характеристики сектору інформаційно-комунікативних технологій, передумови та інституційні чинники його успішного розвитку в Україні, аргументовано комплементарність сегментів ІКТ-послуг та ІКТ-промисловості. Вчений розкрив інституційно-правові, економіко-організаційні та соціокультурні аспекти переходу від традиційного до цифрового бізнесу, визначив фактори впливу процесів цифровізації на кінцеві результати економічної діяльності та показав, наскільки глибоко нові цифрові технології, зокрема проривні, такі як технології Великих даних (BIG DATA) і блокчейн (Blockchain), проникли у суспільне буття і змінили його. С. Князєв запропонував і реалізував новий науково-методичний підхід до моделювання трансформаційного потенціалу цифрової економіки, обґрунтував шляхи його підвищення; розробив теоретико-методологічне підґрунтя визначення довгострокових факторів і

тенденцій розвитку національної промисловості в умовах четвертої промислової революції.

Наукові результати провідних українських вчених були закладені в основу таких стратегічних державних документів, як Концепція розвитку національної інноваційної системи на період до 2025 р., Стратегія розвитку високотехнологічних галузей України до 2025 р., Стратегія розвитку промисловості України та ін.

Фінансові та монетарні аспекти економічного розвитку

Інноваційний розвиток і структурні перетворення в реальному секторі економіки України вимагали відповідних змін у сфері фінансів, кредиту та грошового обігу. Цій проблематиці присвячено дослідження **В. Базилевича, О. Власюка, А. Гриценка, А. Даниленка** та інших вчених. У наукових працях **В. Гейця, Т. Єфименко, І. Луніної** та інших розроблено засади грошово-кредитної, фіскальної та бюджетної політики держави.

Результатом досліджень стали нові концепції та теорії. Зокрема – піонерна у сучасній Україні соціально-часова теорія вартості, представницька теорія грошей і концепція розгорнутого таргетування стабільності грошової одиниці **А. Гриценка**. Розробленню теоретичних основ і ефективних механізмів фінансово-кредитного регулювання економіки присвячені наукові праці **А. Даниленка**. Йому належить вагомий внесок у вирішення таких проблем формування економічного фундаменту державної незалежності України, як підготовка та проведення грошової реформи, подолання інфляції та досягнення фінансової стабілізації в умовах перехідної економіки.

У роботах **О. Власюка** обґрунтовано фінансові механізми захисту внутрішнього ринку, розглянуто фінансові аспекти детінізації економіки, запропоновано заходи щодо заохочення діяльності міжнародних фінансових організацій на кредитному ринку України, залучення міжнародної технічної допомоги та підвищення кредитних рейтингів країни.

У наукових працях **М. Войнаренка, В. Загорського** визначено основні економічні параметри ринку цінних паперів у перехідний період та його значення в системі ринків; проаналізовано особливості обігу цінних паперів на первинному та вторинному ринках. **Б. Данилишин** здійснив аналіз та запропонував алгоритми впливу монетарної політики на стан соціально-економічного розвитку України. Концептуальне обґрунтування теоретичних та практичних аспектів страхового ринку стало суттєвим результатом досліджень **В. Базилевича**.

Проблеми розвитку та управління змінами фінансової системи національної економіки перебувають у центрі досліджень **Т. Єфименко**. В її працях охарактеризовані інституційні фактори, які зумовлюють еволюцію та трансформацію сучасних фіскальних і фінансових систем, їх функцій та інтенсивність впливу як на економічну поведінку суб'єктів господарювання, так і самої держави, процеси формування фіскальних норм і правил, прийняття стратегічних управлінських рішень щодо цілей і напрямів забезпечення стабільності та стійкості як усієї фінансової системи країни, так і окремих її секторів. Вчена зробила вагомий внесок у розроблення наукових засад удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України в контексті сучасних викликів і можливостей, обумовлених процесами фінансової глобалізації та євроінтеграції.

Питанням інституційної трансформації фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації присвячено дослідження **І. Луїної**. Зокрема, нею розкрито ризики платоспроможності держави та обґрунтовано напрями забезпечення довгострокової стійкості публічних фінансів, виявлено проблеми бюджетної децентралізації, запропоновано підходи до модернізації інститутів децентралізованого управління для ефективного функціонування багаторівневих бюджетних систем та активізації економічного розвитку територій, визначено джерела формування додаткових бюджетних ресурсів та стратегічні напрями трансформації публічних видатків для забезпечення стійкості національної економіки, а також охарактеризовано фінансові чинники формування інноваційного фундаменту післявоєнного економічного відродження України.

Соціальна економіка

Соціальна ціна ринкових реформ в Україні виявилася занадто високою. Чисельність населення країни зменшилася, значна його частка опинилася за межею бідності. Загострилися проблеми високого рівня безробіття, інфляції, надмірного соціального розшарування. Досліджуючи соціально-економічні процеси у трансформаційній економіці, українські вчені **О. Власюк, В. Геєць, Е. Лібанова, І. Лукінов, С. Пирожков** та ін. на межі 1990-х – 2000-х років розробили важливі компоненти теорії соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій високий рівень ефективності економіки має поєднуватися із розвиненою соціальною сферою та соціальною захищеністю людей. Обґрунтування та реалізація цієї теорії викликала до життя соціоекономіку як важливий напрям сучасної економічної думки України.

Розвиток соціальної економіки – науки, що вивчає, як економічна діяльність впливає на соціальні процеси та формується під їх впливом, – у сучасній Україні безпосередньо пов'язаний із науковою діяльністю **Е. Лібанової**. Її наукові розробки присвячено фундаментальним засадам соціоекономічного розвитку, теоретичним і прикладним проблемам народонаселення, прогнозування соціально-демографічного розвитку країни та її регіонів. Соціальна політика розглядається в контексті забезпечення пріоритетності людського розвитку. На етапі ринкових перетворень економіки плідні наукові рекомендації та пропозиції Е. Лібанової сприяли підвищенню рівня обґрунтованості та соціальної спрямованості багатьох державних рішень, зокрема пенсійної реформи.

Запропонована **С. Пирожковим** теорія нестабільності демографічної системи дала змогу по-новому осмислити процеси відтворення населення, міграції, еволюції вікової структури. Важливе методологічне значення має обґрунтоване ним поняття потенціалізму у людському розвитку, а також визначення структури загальних меж та методів прогнозування трудового потенціалу.

Суперечливий взаємозв'язок процесів капіталізації та соціалізації економіки, інформаційно-цифрового і соціально-економічного розвитку та шляхи забезпечення їх комплементарності розкрито в працях **А. Гриценка**.

О. Власюком розроблена базова методика оцінки регіональних рівнів людського розвитку щодо країн, які перебувають у перехідному стані. Розрахована за цією методикою динаміка рівнів людського розвитку по регіонах України дозволяє обґрунтувати пріоритети державної регіональної політики, спрямованої на стимулювання та вирівнювання регіонального розвитку.

Вагомий внесок у розроблення новітньої методології оцінювання соціальної політики, обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження регіонального людського розвитку, розроблення інструментарію досягнення цілей людського розвитку, у тому числі через механізм реалізації державних соціальних програм та соціального залучення зробила **О. Макарова**. Під її керівництвом виконано реконструкцію демографічної динаміки України за тривалий час, виявлено й описано демографічні хвилі як прояви нестабільності, обґрунтовано їх вплив на особливості людського розвитку. Вченою було ініційовано удосконалення методики вимірювання людського розвитку регіонів України через оцінювання прогресу в соціальній сфері. Завдяки цьому створено дієвий статистичний інструментарій

моніторингу та оцінювання соціальної політики в державі та розроблено стратегічні напрями забезпечення людського розвитку як загальносвітового індикатора цивілізаційного розвитку суспільства.

О. Бородіною обґрунтовано концептуальні засади формування й розвитку людського капіталу аграрної сфери та організаційні підходи до вдосконалення системи його нагромадження і використання через дорадчу діяльність; розроблено наукові основи формування та реалізації державної аграрної політики з урахуванням положень теорії людського капіталу.

Дослідження людського капіталу економіки України та трансформації соціально-трудої сфери в умовах цифровізації економіки проводять **Ю. Залознова** та **О. Амоша**. Зокрема, вченими визначено пріоритети модернізації державної політики щодо цифрових трансформацій у трудовій, правовій, економічній, науково-технічній та управлінських сферах для гармонізації соціального та цифрового розвитку в національній економіці, розроблено модель формування ризиків та небезпек становлення нової економіки та визначено стратегічні напрями щодо їх попередження та подолання.

У царині дослідження економічних аспектів людського розвитку, довготривалої демографічної динаміки, моделювання та прогнозування людського потенціалу економіки України вагомим є науковий внесок **О. Гладуна**. Вченим удосконалено демографічний підхід до розуміння терміна «якість життя», що трактується як міра об'єктивних суспільних відносин, які характеризують виконання демографічних функцій на макрорівні та рівень задоволення демографічних потреб на мікрорівні: народження дітей, довге й здорове життя, отримання освіти та здобуття професійної кваліфікації, психологічний комфорт, суб'єктивне відчуття щастя й благополуччя. У його працях обґрунтовано теоретико-методичні основи та запропоновано методичний інструментарій підвищення надійності оцінок демографічних та соціальних показників (особливо регіонального та субрегіонального рівнів), отриманих за даними вибіркового обстеження населення; розкрито особливості застосування моделей дискримінантного, кластерного та факторного аналізу в соціально-економічних та демографічних дослідженнях і для вимірювання людського розвитку.

З початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України ключовими стали питання оцінки та прогнозування соціально-демографічних втрат України внаслідок воєнних дій та вимушеної міграції населення, обґрунтування соціальної політики держави в умовах тимчасової втрати

частини територій та економічного потенціалу, розроблення стратегії відбудови економіки та відновлення соціогуманітарного простору, пошук шляхів мінімізації впливу населення, розвитку інтелектуального потенціалу держави і забезпечення найбільш повної професійної самореалізації на ринку праці. Разом із тим під керівництвом **Е. Лібанової** здійснюються фундаментальні дослідження в царині прогнозування та моделювання довгострокових соціально-демографічних процесів; вимірювання та оцінювання якості життя населення; аналізу соціальних трансформацій українського суспільства. Науковий колектив Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ (з 1 січня інститут змінив назву на Інститут демографії та проблем якості життя НАН України) брав активну участь у розробленні Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року.

Економіка природокористування та регіональна економіка

Основи економіки природокористування в Україні закладено дослідженнями **Б. Буркинського, С. Дорогунцова, Ю. Туниці, В. Цемка** та ін.

Комплексний підхід до розвитку національної економіки України, який інтегрує соціально-економічні, екологічні та науково-технічні складові, обґрунтував **С. Дорогунцов**. Його наукові праці присвячені питанням розміщення продуктивних сил України та розвитку її економічного потенціалу з позицій оптимізації екосередовища. **В. Цемко** обґрунтував теоретичні основи економіки землекористування, запропонував нову методологію дослідження проблем раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища. Методологію і стратегію загальносистемної інтеграції економіки, екології і соціального розвитку за активної ролі держави розробили в своїх дослідженнях **Б. Буркинський і Ю. Туниця**.

Під керівництвом **Б. Буркинського** розвинено засади теорії і практики регулювання відносин загальнонародної власності на природні ресурси, визначення економічної сутності їх привласнення та встановлення державою соціо-економіко-екологічних обмежень власності на них в інтересах суспільства та з позиції раціонального використання за різними формами та правами.

У працях **Ю. Туниці** доведено, що інноваційна, соціально орієнтована економіка має бути насамперед екологічно безпечною. Вчений є засновником нового наукового напрямку – «екологічна економіка», яка за сутністю є альтернативою традиційній ринковій економіці. Ним відкрито економічний закон неминучого зростання екологічних витрат у структурі витрат суспільного

виробництва та обґрунтовано шляхи пом'якшення негативного впливу цього об'єктивного закону на результати економічної діяльності людини, що, своєю чергою, дозволило обґрунтувати концепцію формування екологічної («зеленої») економіки на противагу традиційній ринковій та можливості переходу України до сталого розвитку. Ю. Туниця обґрунтував нові категорії в економічній науці: «екологічні витрати і втрати», «еколого-економічна ефективність природокористування». На Конференції ООН з проблем сталого розвитку «Ріо+20» він виступив із розгорнутим обґрунтуванням необхідності започаткувати процес підготовки проекту Екологічної Конституції Землі – глобального міжнародного економіко-правового акта екологічної безпеки і сталого розвитку (2012). На підставі обґрунтованої вченим ідеї та концепції Екологічної Конституції Землі три президенти України на сесіях Генеральної Асамблеї ООН (1997, 2008, 2009, 2011, 2012) проголошували від імені України ініціативу підготовки та ухвалення Екологічної Конституції Землі як інструмента трансформації ринкової економіки в економіку сталого розвитку.

Під науковим керівництвом **Б. Данилишина** розроблено концептуальні засади сталого розвитку України на основі комплексного еколого-економічного, соціально-економічного і науково-технічного прогнозування розвитку національної економіки. Вчений науково обґрунтував шляхи формування економіки природокористування та розвитку продуктивних сил України в контексті нових економічних і політичних реалій, зокрема цілісної регіональної економічної політики держави, в тому числі – вирівнювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, розвитку депресивних територій, малих монофункціональних міст тощо. У працях Б. Данилишина представлено теоретичні засади та практичні засоби забезпечення макроекономічної стабільності та адаптивності економіки в умовах війни та повоєнної відбудови.

З огляду на породжені російсько-українською війною виклики для економіки та довкілля, актуальними напрямками досліджень є аналіз та оцінка воєнних екологічних збитків, розроблення комплексної стратегії зеленого відновлення (green recovery), спрямованої на забезпечення екологічно та кліматично стійкої відбудови зруйнованих та пошкоджених війною об'єктів, а також сталий повоєнний розвиток України.

У забезпеченні стійкості та розвитку національної економіки на ринкових засадах важлива роль належить регіонам України. Передача вагомих економічних повноважень від центральних органів державного управління до органів місцевого самоврядування вимагає підвищення їх відповідальності та

обґрунтованості управлінських рішень. Саме в регіонах країни виробничі процеси безпосередньо впливають на природу й набувають статусу господарського природокористування. Тому проблеми регіональної економіки та економіки природокористування є взаємопов'язаними.

Наукове підґрунтя регіональної соціально-економічної політики України в перші десятиліття державної незалежності сформували дослідження **М. Долішнього, М. Чумаченка, С. Дорогунцова, Б. Данилишина, Б. Буркинського, В. Мікловди, В. Симоненка** та ін.

Зокрема, **М. Долішній** заклав теоретичні основи розвитку регіональної економіки як наукового напрямку в Україні. Під його керівництвом науковий колектив Інституту регіональних досліджень НАН України став потужним науковим осередком дослідження принципів і механізмів реалізації регіональної політики та транскордонного співробітництва для вирішення фундаментальних та прикладних проблем розвитку регіонів України. М. Долішнім розроблено механізми, визначено форми та окреслено методи територіального управління в багатьох галузях і сферах національної економіки в умовах її ринкової трансформації з особливим акцентом на забезпеченні цілісності та унітарності держави; визначено механізми регулювання регіонального розвитку, реалізації науково-технічної, гуманітарної, фінансово-кредитної та податкової політики, а також зовнішньоекономічних зв'язків та транскордонного співробітництва регіонів України. За ініціативи та безпосереднього наукового керівництва М. Долішнього розроблено Державні програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону та Поділля. Він – один із авторів «Концепції державної регіональної політики України», автор низки аналітичних матеріалів та наукових рекомендацій, що стали основою певних рішень уряду України.

Вагомий доробок регіональна економіка перейняла від теорії та практики розвитку і розміщення продуктивних сил. Оцінка та прогноз темпів і пропорцій розвитку й розміщення продуктивних сил на території України у взаємозв'язку з охороною навколишнього середовища були здійснені **О. Алимовим**. За результатами досліджень **М. Паламарчука** у сфері обґрунтування економіко-просторових основ регіонального природокористування запропоновано методику визначення рівня розвитку господарства областей та економічних районів. Проблеми комплексного планування економічного розвитку регіонів знайшли відображення у роботах **О. Ємельянова**. У працях **М. Чумаченка** обґрунтовано заходи щодо удосконалення регіональної статистики, планування економічного та соціального розвитку регіонів, екології та ресурсозбереження.

Б. Данилишин обґрунтував напрями та інструменти вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, подолання депресивності територій та стимулювання економіки малих монофункціональних міст. Регіональні особливості розвитку підприємництва знайшли відображення в роботах **В. Мікловди**. Наукові розробки **Б. Буркинського** присвячені структурним зрушенням у промисловому та морегосподарському комплексі Причорноморського регіону України, екологізації регіональної економіки, запровадженню принципів «зеленої» економіки, а також сталому соціально-економічному розвитку Причорномор'я.

Наукові праці **А. Коваленка** присвячені проблемам стратегічного планування сталого просторового розвитку на макроекономічному і регіональному рівнях, економіки природокористування та сталого розвитку, інноваційного розвитку і розміщення продуктивних сил України.

Прикладом і підтвердженням значущості комплексного розроблення питань регіонального розвитку та природокористування на засадах стратегії сталого розвитку є робота Робочої групи НАН України з аналізу наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС. Напрацювання представників академічної науки покладено в основу методики оцінювання завданих збитків та шляхів подолання наслідків екоциду, а також встановлення співвідношення економічних, енергетичних, екологічних, соціальних, історико-культурних та ін. переваг і втрат – для обґрунтування стратегічних рішень щодо відновлення гідроенергетичних об'єктів та регіону загалом.

Світова економіка та проблеми міжнародної економічної інтеграції

На межі ХХ–ХХІ ст. у світовій економіці розгортаються процеси глобалізації, наслідком яких, з одного боку, є подальше розшарування країн на технологічно авангардний центр і відстаючу периферію, а, з іншого, – незважаючи на новітню світову економічну кризу, ряд нових індустріальних країн підтримує високі темпи економічного зростання, претендуючи на роль нових «локомотивів» світової економіки. Набули інтенсивності та поглибилися інтеграційні процеси між державами.

Дослідженню зазначених процесів і проблем присвячено праці таких українських вчених **О. Бакаєва, Є. Бершеди, О. Білоруса, О. Власюка, І. Манцурова, Ю. Пахомова, В. Савчука, В. Сіденка** та ін.

Фундаментальний внесок у дослідження глобальних проблем сучасної цивілізації зробив **Ю. Пахомов**. Він – автор моделі економіки конкурентного типу, збудованої на базі ринкової трансформації центрально керованого

господарства, основи якої вчений сформулював ще наприкінці 1970-х років. Ю. Пахомов розробив теорію глобальних макроекономічних регуляторів у міжнародних економічних відносинах і в конкурентному міжцивілізаційному середовищі; теорію еволюції інституційного середовища сучасних перехідних суспільств; концепцію типології світових ринкових моделей та її використання у процесах реформування економіки України.

Нові напрями наукових досліджень у сучасній економічній думці України – міжнародний та стратегічний менеджмент – започаткував **О. Білорус**. Вчений є розробником оригінальної теорії світ-системи глобалізму, а також засновником наукової школи глобалістики. Особливе місце в його працях займають методологічні проблеми політичної й економічної трансформації, у т. ч. генези та еволюції міжнародних стратегій індустріального та постіндустріального розвитку. Вченим сформовано наукове передбачення щодо дії об'єктивного економічного закону глобальної інтеграції і конвергенції знань, щодо формування нової глобальної інформаційно-мережевої знанневої економіки, еволюція якої веде до зародження і розвитку нової «великої» конвергенції всіх ринкових національних систем із дедалі більшими можливостями реалізації мультиплікаційних ефектів трансформації розширено-відтворювальних інформаційних ресурсів у глобальні ресурси знань, які в своїх метаморфозах ставатимуть основним глобальним капітальним ресурсом майбутньої знанневої економіки.

У працях **В. Савчука** представлено ґрунтовний аналіз проблем світогосподарських зв'язків, міжнародного поділу праці, світового руху капіталів і товарів, умов торгівлі та нееквівалентного обміну. Вчений розробив цілісну концепцію кризи системи світогосподарських зв'язків між промислово розвиненими державами та країнами, що розвиваються, виявив її політико-економічну природу, дослідив основні форми прояву. Суперечливий вплив іноземного капіталу на розвиток країн із перехідною економікою обґрунтовано **О. Бакаєвим**. Передумови ефективності інтеграційних процесів України на пострадянському просторі аналізуються в роботах **О. Власюка**.

І. Манцуров започаткував новий напрям наукових досліджень зі створення та запровадження механізму адаптації ринкових інститутів високорозвинених країн до реалій та інституціональних особливостей країн, що розвиваються. Вчений обґрунтував методологію дослідження імпульсів і механізмів формування, розвитку та зміни держав-лідерів – центрів світової економічної системи; концептуальний підхід до визначення специфіки взаємодії провідних світових геоekonomічних господарських центрів в умовах

глобалізації, а також визначив найімовірніші сценарії взаємодії та конкуренції провідних світових господарських центрів в умовах невизначеності перспектив розвитку світової економіки.

Визначення мегатрендів та можливих наслідків сучасних глобальних економічних трансформацій – важливий науковий внесок **В. Сіденка** в їх теоретичне осмислення. Вченим обґрунтовано положення про хвильовий характер процесу глобалізації економіки, досліджено позаекономічні чинники розвитку глобальних економічних процесів, а також запропоновано власну концепцію виникнення глобальних криз. На основі аналізу основних напрямів поширення новітніх технологій четвертої промислової революції та пов'язаних з ними суперечностей він здійснив оцінку можливих перспектив поширення методів електронної (цифрової) торгівлі та перетворення її на провідний сегмент міжнародної торгівлі товарами і послугами. Вченим встановлено, що процес поширення електронної торгівлі створює передумови для поступової трансформації механізмів ведення комерційних операцій у масштабах світового господарства та становлення нової системи його організації на принципах мережевої економіки; ідентифіковано основні напрями та форми реалізації впливу цифрової торгівлі на зміни в способах організації міжнародної економічної діяльності.

Спираючись на логіко-історичну методологію, **А. Гриценко** показав, що головною суперечністю сучасної епохи стає суперечність між глобалізацією, яка розвивається за рахунок інформаційно-фінансових технологій, і локалізацією матеріальних і трудових ресурсів, не здатних переміщуватися в просторі зі швидкістю інформації та фінансових потоків. Ця суперечність має безліч конкретних форм прояву, включаючи гібридні війни, міграційні рухи та формування нового світового порядку.

Важливе значення для майбутнього економіки України має визначення її інтеграційних пріоритетів. Ця проблематика знайшла відображення у наукових дослідженнях **Є. Бершеди, В. Гейця, Ю. Залозної, В. Новицького, Ю. Пахомова, С. Пирожкова, В. Сіденка** та інших вчених.

Концепцію інтеграції економіки України у світову економіку на основі структурно-технологічного оновлення обґрунтовано в наукових працях **В. Гейця**. У дослідженнях **Є. Бершеди** на основі аналізу геополітичних зрушень в Європі та світі послідовно обґрунтовано пріоритетність євроінтеграційного економічного вибору України, переваги Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також аргументовано стратегічний вииграш Євросоюзу від членства України.

Проблематику інституційного та інформаційного аспекту сучасних міжнародних відносин активно розробляв **В. Новицький**. Зокрема, вченим розкрито закономірності формування відкритої економіки України в умовах ринкових перетворень за коопераційною моделлю; визначено можливості та ризику інтеграції у світову систему господарства країн із трансформаційною економікою; обґрунтовано шляхи оптимізації системи методів та інструментів державного управління міжнародною кооперацією виробництва в умовах відмови від адміністративно-директивної моделі.

Значний внесок в дослідження проблем інтеграції України у світову економіку належить **В. Сіденку**. В колі його наукових інтересів – зовнішньо-економічна діяльність України і визначення її місця на міжнародних ринках; формування моделі участі країни в глобалізаційних процесах, механізми реалізації переваг та мінімізації ризиків членства України у СОТ, інтеграції з ЄС, взаємодії України з євразійськими економічними угрупованнями. Вчений обґрунтував положення про інституційну сумісність національних економік як передумову їх економічної інтеграції. У 2000 р. очолював групу експертів з підготовки аналітичної доповіді з питання «Україна та Європейський Союз» у рамках щорічного Послання Президента України до Верховної ради України, де вперше на офіційному рівні були сформульовані принципи політики євроінтеграції України. Очолював дослідження з питань інституційної трансформації фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації – роботи, відзначеної в 2017 р. Державною премією України в галузі науки і техніки.

У контексті реалізації євроінтеграційного курсу України **Ю. Залозна** розробила рекомендації щодо підвищення рівня інституційної конвергенції в Україні.

Питання розвитку міжнародної економічної інтеграції в контексті цивілізаційного вибору України розробляє **С. Пирожков**. Зокрема, під його керівництвом підготовлено низку національних доповідей: «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» (2016), «Євроатлантичний вектор України» (2019), «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності» (2020), «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (2022), «Збереження і розвиток України в умовах війни та миру» (2024). У документах розкрито здобутки і недоліки державної політики щодо євроатлантичної інтеграції; ризику та загрози у цій сфері; проаналізовано перспективи набуття Україною членства в НАТО та Європейському Союзі; визначено шляхи зміцнення цивілізаційної суб'єктності України в політичній, економічній, міжнародно-правовій і

духовно-культурній сферах. Аналізуючи можливі небезпеки для України на шляху євроінтеграції, вчені застерігали, що недостатній економічний і технологічний рівень розвитку України при незбалансованому зближенні з ЄС може призводити до подальшого відпливу кваліфікованої та креативної частини населення, а також до перетворення України на джерело сировини для розвинених країн.

У працях **С. Корабліна** обґрунтовано, що членство України в ЄС може мати наочні економічні та фінансові переваги, які, однак, не обов'язково трансформуються у внутрішні рушії економічного розвитку. Адже такі переваги можуть не стосуватися поступового просування країни до більш високих ланцюжків доданої вартості у світовій системі виробничої спеціалізації.

Геополітичне положення та європейський вибір України вимагають від українських вчених наукового супроводження інтеграції України в міжнародні економічні об'єднання, відштовхуючись від стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки. Разом із тим в умовах посилення глобальної турбулентності важливим напрямом досліджень залишається теорія світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Економічна безпека та оборонна економіка

Здобуття країною державної незалежності цілком природно актуалізує проблеми її національної безпеки та оборони. Це актуально і для України, яка з перших років незалежності зіткнулася з багатьма проявами внутрішньої та зовнішньої небезпеки. Внутрішні чинники економічної небезпеки пов'язані насамперед із тіньовим сектором економіки та природно-техногенними катастрофами. Зовнішні чинники обумовлені потенційною або реальною залежністю країни від інших держав щодо забезпечення життєво необхідними ресурсами та продуктами, а також, як виявилось, загрозою збройної агресії та воєнного вторгнення з окупацією та анексією частини території. Таким чином, гарантування та зміцнення економічної безпеки включає багато складників, зокрема, енергетичну, технічну, продовольчу, фінансову, інформаційну безпеку. Економічна безпека тісно пов'язана із соціальною безпекою населення. Базовою умовою обох є збереження макроекономічної стійкості національного господарства, зокрема в умовах війни. Актуальним є забезпечення обороноздатності країни у ресурсно-виробничому та воєнно-технічному аспектах.

Зазначені та інші проблеми економічної, соціальної, екологічної безпеки та забезпечення оборони досліджуються в працях **О. Бакаєва, О. Власюка, В. Гейця, Б. Данилишина, Ю. Залозної, Т. Єфименко, С. Пирожкова,**

Ю. Туниці та інших вчених. Важливим результатом спільних зусиль стало визначення змісту та структури національної економічної безпеки, її індикаторів і механізмів посилення.

С. Пирожков розробив концептуальні підходи до національної безпеки на основі комплексної оцінки системи взаємозалежних параметрів економічної, демографічної, соціальної, оборонної політики, гармонійного і безпечного розвитку суспільства, держави та особистості.

А. Гриценко розкрив закономірності та основні складові внутрішньої будови безпечного розвитку економічної системи, виявив базову економічну деструкцію як фундаментальний чинник небезпеки і сформулював основні архітектонічні принципи економічної безпеки.

У роботах **О. Власюка** представлено теоретичне та науково-методологічне обґрунтування економічної безпеки як окремого напрямку економічної науки. Важливими напрямками його досліджень є проблематика енергетичної безпеки, а також безпековий контекст зовнішньоекономічної стратегії і безпека міжнародних економічних відносин.

Б. Данилишин розкрив безпосередні зв'язки природно-техногенної та економічної безпеки, оскільки природні та техногенні катастрофи завдають величезних втрат економіці країни. Аналогічна позиція і **Ю. Туниці**, який розкрив у своїх публікаціях взаємозв'язки, залежності та взаємовпливи екологічної та економічної безпеки. Концептуальні засади продовольчої безпеки та впровадження екологічно чистого виробництва обґрунтовано в працях **Б. Буркинського**.

За результатами досліджень **О. Бакаєва** розроблено методику оцінки обсягів тіньової економіки. Заходи щодо посилення економічного суверенітету держави як складової її національної безпеки, утвердження конституційних основ правопорядку у сфері господарювання запропоновано в наукових працях **В. Мамутова** і **В. Устименка**.

У контексті зміцнення економічної безпеки держави **А. Коваленко** обґрунтував науково-практичні засади стратегічного планування сталого просторового розвитку на макроекономічному і регіональному рівнях.

Розробленню актуальних питань фінансової безпеки присвячено наукові праці **О. Власюка**, **В. Гейця**, **Б. Данилишина**, **Т. Єфименко**. Зокрема, у роботах **Т. Єфименко** розкрито ключові імперативи та особливості управління державними фінансами в умовах воєнного стану, зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці країни, зумовлених сучасними процесами глобальної турбулентності, світовими наслідками пандемії, інституціо-

нальними, фінансовими, фіскальними, макроекономічними та зовнішньо-економічними шоками. Розроблено теоретико-методологічні основи і прикладні аспекти оновлення фіскальних, монетарних та інституціональних механізмів реалізації Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11.08.2021 № 347/2021.

Колектив вчених ДННУ «Академія фінансового управління», очолюваний Т. Єфименко, на виконання постанови Кабінету Міністрів України «Питання координації діяльності деяких наукових установ» від 23.09.2014 № 473 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 01.09.2021 № 924), ініційованої Міністерством фінансів і Національною академією наук, організовує та проводить прикладні наукові дослідження у сфері державних і міжнародних фінансів разом з установами Національної академії наук з урахуванням завдань, виконання яких покладено на Міністерство фінансів з метою розвитку системи управління державними фінансами в умовах євроінтеграційних процесів, розроблення пропозицій щодо внесення відповідних змін до законодавства.

Відповідно до цього у дослідженнях Т. Єфименко обґрунтовано пропозиції і рекомендації щодо гармонізації складових національного податкового законодавства з відповідними Директивами Європейського Союзу, пріоритетами Національної стратегії доходів до 2030 року, схваленою рішенням уряду, які спрямовані на розширення податкової спроможності для фінансування внутрішніх програм зміцнення соціально-економічної, оборонної стійкості, що сприятиме поступовому зменшенню фінансової залежності від зовнішніх джерел.

Концептуальний підхід, який об'єднує роботи Т. Єфименко, полягає в тому, що в умовах економічної невизначеності та нестабільності підвищується значимість інституційно-координованого макрофінансового, інформаційно-інтегрального та управлінського забезпечення економічної безпеки, насамперед – фінансового суверенітету країни.

Зроблено вагомий внесок в обґрунтування і впровадження доктрини комплексної безпеки фінансової системи, яка охоплює фінансові запаси і потоки всіх інституційних секторів економіки, взаємозв'язки між ними. Розроблено і впроваджено пропозиції щодо стратегічного управління стійкістю державних фінансів з урахуванням критеріїв боргової безпеки, державно-приватного фінансування інфраструктурних проєктів, фінансового забезпечення безпеки критичної інфраструктури.

Т. Єфименко сформувала власну школу теоретико-методологічних і прикладних досліджень макрофінансового управління, інформаційного забезпечення антикризового управління та фінансової безпеки з урахуванням міжнародних аспектів стандартизації обліку і фінансової звітності.

На міжнародному рівні результати наукових досліджень та відповідні рекомендації Т. Єфименко враховано Міжурядовою робочою групою експертів з питань міжнародних стандартів обліку та звітності Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку (ISAR-UNCTAD), Міжнародним консорціумом з управління державними фінансами (ICGFM – «International Consortium on Governmental Financial Management», USA), членом Ради директорів якого є Т. Єфименко.

О. Власюком запропонована методологія оцінки стану фінансової безпеки держави та сектору державних фінансів України, досліджено питання фінансової безпеки трансформаційних процесів у національній економіці, а також безпекові аспекти бюджетної політики.

На основі напрацювань колективу під керівництвом **В. Гейця** після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну було зроблено фактичні (на поточний момент) та прогнозні оцінки втрат економічного потенціалу та очікуваного падіння ВВП, а також подальших негативних макроекономічних наслідків; розроблено сценарні прогнози, обґрунтовано концептуальні основи мінімізації втрат та напрями повоєнного відновлення економіки України з урахуванням макроекономічних оцінок перспектив розвитку країн світу в найближчі два роки.

Науковцями Інституту економіки промисловості НАН України під керівництвом **Ю. Залозної** розроблено та представлено конкретні пропозиції щодо підтримки та розвитку енергетичної системи, машинобудування, металургійної та хімічної промисловості, а також можливостей збереження, залучення та використання кадрового потенціалу в усіх галузях вітчизняної промисловості для задоволення першочергових потреб держави під час воєнного стану.

Соціально-демографічні аспекти економічної безпеки держави, ризику втрати людського потенціалу економіки, шляхи мінімізації соціальних втрат в умовах війни досліджує **Е. Лібанова**. Вченою обґрунтовано основні виклики депопуляції, змін ринку праці та економічної структури різних регіонів України.

Науковим колективом під керівництвом **С. Пирожкова** здійснено дослідження взаємодії національної резильєнтності та національної безпеки, підготовлено Національну доповідь «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (2022), в якій

обґрунтовано концепцію національної стійкості (резильєнтності) як стійкості цивілізаційної суб'єктності країни, визначено стратегію забезпечення збалансованості розвитку та успішної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Отже, українська економічна наука активно розвивається, гідно відповідаючи на найактуальніші виклики часу. Вчені-економісти розробляють шляхи та механізми мінімізації загроз економічній безпеці держави, зміцнення макроекономічної та фінансової стійкості в умовах гібридних атак та воєнної агресії РФ; пропонують наукові концепції та теорії оновленої глобальної та національної економіки, екологічно безпечного способу виробництва і нового еколого-економічного способу мислення; беруть безпосередню участь в науковому обґрунтуванні стратегічних напрямів та практичних засобів збереження національного суверенітету, відновлення територіальної цілісності та забезпечення економічного розвитку України.

Основні терміни і поняття

- «Сродна праця»
- «Громадівство»/ громадівський рух
- Закон С. Подолинського
- Домоводство
- Ординалістський підхід до визначення рівноваги споживача
- Гранична корисність
- Великі цикли господарської кон'юнктури
- Креативне руйнування
- Праксеологія
- Економетрика
- Крива Кузнеця
- Концепція «переваг відсталості»
- Наздоганяльний розвиток
- «Ефект Гершенкрона»
- Теорія ділових циклів
- «Індекс Тимошенка»
- Економічна кон'юнктура
- Економічна системологія
- Компаративна економіка
- Система тотальної державної монополії
- Економічний колоніалізм

- Відновлювальне економічне зростання
- Суверенізація економіки
- Перехідна економіка
- Ринкова та інституційна трансформація економічної системи
- Соціалізація економіки
- Екологізація економіки
- Соціальна економіка

Контрольні та дискусійні питання

1. Поясніть економічне значення першого в історії кодексу законів давньоруської держави.
2. Яке економічне значення мали «Магдебурзьке право», «Литовські статuti», «Устава на Волоки»?
3. У чому суть просвітницьких соціально-економічних поглядів Ф. Прокоповича?
4. Які напрями економічної політики Б. Хмельницького сприяли становленню та розвитку Української козацької держави?
5. Дайте оцінку історичних повістей початку XVIII ст. як джерела вивчення історії економічної думки.
6. Охарактеризуйте суть концепції етичного інтелектуалізму.
7. Що І. Гізелє називав «економічними гріхами»?
8. Розкрийте прогресивний характер економічних поглядів та ідеології діячів братського руху.
9. Доведіть суспільну ефективність «сродної праці» (за Г. Сковородою).
10. Розкрийте зміст економіко-правової концепції та реформаторських ідей Семена Десницького.
11. Розкрийте суть економічних позицій громадівців. Наведіть приклади економічних питань, що розглядалися на сторінках журналу «Основа».
12. Які економічні ідеї було представлено у працях В. Навроцького, О. Терлецького, М. Павлика?
13. Охарактеризуйте сучасне значення енергетичної теорії праці С. Подолинського.
14. Охарактеризуйте методологічні підходи та концепції науковців Київської психологічної школи політекономії
15. Ким було розроблено ординалістський підхід до визначення рівноваги споживача? Поясніть суть цього підходу.

16. Кого із українських вчених вважають одним із засновників прагматології і в чому полягає суть цієї науки?
17. Кого із українських вчених вважають одним із засновників теорії економічної кон'юнктури та періодичних криз? Як вчений пояснює причину виникнення криз?
18. Ким був розроблений метод побудови сумарних таблиць смертності? Як цей метод вплинув на розвиток демографії?
19. Ким із українських вчених була розроблена україномовна політико-економічна термінологія?
20. Які продуктивні сили К. Воблій відносив до «примарних» та «секундарних» і яке значення мав цей поділ?
21. Ким із українських вчених був сформований новий напрям досліджень – аналіз чинників макроекономічної динаміки та типів економічного розвитку?
22. Охарактеризуйте значення соціальної теорії розподілу М. Туган-Барановського.
23. Як позначилася політика «воєнного комунізму» на розвитку теоретико-економічних досліджень в Україні?
24. Охарактеризуйте напрями наукових досліджень українських вчених-економістів 1920–1930-х років.
25. У чому полягає негативний вплив сталінізму на розвиток політичної економії?
26. Охарактеризуйте здобутки українських вчених радянського періоду вітчизняної історії. Які наукові школи та перспективні напрями досліджень було започатковано?
27. Які типи інновацій («нових комбінацій») виокремлює Й. Шумпетер? Як вчений характеризує процес «креативного руйнування»?
28. Якою, за Й. Шумпетером, є роль підприємця в економіці? Які риси, на думку вченого, властиві підприємцям?
29. Як Л. Мізес пропонує застосовувати науку каталактику в економічній теорії?
30. Хто з українських вчених став одним із засновників економетрики? В чому полягає суть цього наукового напрямку?
31. Поясніть, чому, на Ваш погляд, у 1990–2000-х роках крива Кузнеця не отримує емпіричного підтвердження.
32. Охарактеризуйте суть концепції «переваг відсталості». В чому полягає «ефект Гершенкрона»?
33. Охарактеризуйте внесок В. Тимошенка у розвиток теорії ділових циклів.

34. Хто з українських вчених є одним із засновників економічної системології і компаративної економіки? Охарактеризуйте предмет та завдання цих напрямів дослідження.
35. Охарактеризуйте головні напрями розвитку економічної науки незалежної України.

Література до теми 8

1. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / пер. з англ. І. Дзюб. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 670 с.
2. Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964). *Серія: Монографії. Ч. 1.* Мюнхен: Українське історичне товариство, 1965. 120 с.
3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В. Рубцов. Вид. 3-тє допов. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. 246 с.
4. Горін Н. О. Економічні дослідження в УАН – ВУАН (1918–1934 рр.). *Історія народного господарства та економічної думки України.* 2018. Вип. 51. С. 7–31. URL: <http://jnas.nbuiv.gov.ua/article/UJRN-0000972412>
5. Горкіна Л. П. На перехресті парадигм: М. І. Туган-Барановський в історії економічної думки / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2021. 574 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf>
6. Горкіна Л. П. Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина ХІХ – перша третина ХХ ст.). Київ: Наук. думка, 1994. 244 с.
7. Горкіна Л. П., Чумаченко М. Г. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива / за заг. ред. О. О. Шубіна. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 142 с.
8. ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ І ПРОГНОЗАХ: 20 років діяльності Інституту економіки та прогнозування НАН України: монографія / відп. ред. – акад. НАН України В.М. Геєць; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 568 с.
9. Злупко С. Економічна думка України: навч. посібн. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 496 с.
10. Історія економічних учень: підр. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2004. С. 128–134, 605–821.
11. Корнійчук Л. Я. Історія економічної думки України: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2004.
12. Коропецький І.-С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. Київ: Либідь, 1995. 240 с.
13. Коропецький І.-С. Українські економісти ХІХ ст. та західна наука. Київ, 1993. 192 с.
14. Манків, Ґрегорі Н. Макроекономіка / пер. з англ.; наук. ред. пер. С. Панчишина. Київ: Основи, 2000. 588 с. URL: https://new.mmf.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/m%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2_makroekonomika.pdf
15. М.І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець (До 150-річчя від дня народження) / за ред. В.В. Небрат; НАН України; ДУ «Ін-т. екон. та прогнозув. НАН України». Київ: Наукова думка, 2015. 362 с. URL :

- http://editor.inhost.com.ua/storage/100_rokiv_nanu/Viddilennya%20ekonomiky/Dpovnennya%20Tugan-Baranosvkiy/Tugan-Baranov_monogr.pdf
16. Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні: монографія. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув., 2013. 584 с.
 17. Небрат В.В. Економіко-правова концепція та реформаторські ідеї Семена Десницького. *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 86–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_1_9.
 18. Небрат В.В. Історико-економічні дослідження в Інституті економіки АН УРСР. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2016. Вип. 49. С. 9–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ingedu_2016_49_3
 19. Небрат В. В. Наукова спадщина Василя Каразіна для відновлення й зміцнення економіки України (до 250-річчя від дня народження). *Економіка України*. 2023. № 12. С. 92–111. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.12.092>
 20. Небрат В. В. Реформаторські ідеї та подвижницька діяльність Василя Каразіна для розвитку економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2023. Вип. 56. С. 170–188. <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.170>
 21. Подолинський С. А. Вибрані твори / упоряд. матеріалів та бібліогр. Р. Сербина. Монреаль: Укр. Іст. Т-во, 1990. 208 с.
 22. Політична економія суспільного прогресу Всеволода Голубничого : у 2-х т. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Наталії Супрун. Київ: Наукова думка. Т. 1: Теорія економічних систем: монографія. Київ: Наукова думка, 2017. 350 с. Т. 2: Вибрані праці. Київ: Наукова думка, 2019. 350 с.
 23. Слуцький Є. Є. Теорія граничної корисності / за ред. В. М. Фещенко. Київ: КНЕУ, 2006. 528 с.
 24. Смолка А.О. Соціально-економічна думка та політика в Україні XVII – початку XVIII ст. Київ, 1996. 224 с.
 25. Супрун Н. А., Бойко І. С. Соціальне вчення Митрополита Андрея Шептицького як чинник економічного піднесення Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. Вип. 52. С. 98–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ingedu_2019_52_8
 26. Тимошенко В. Картели і трести: модерні форми організації промисловості: з курсу лекцій по економії. Прага: Вид-во УВУ, 1923. 331 с.
 27. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / за ред. С. М. Злупка; ЛНУ ім. І.Франка. Львів, 2003. 628 с.
 28. Туган-Барановський М. І. Паперові гроші та метал. Київ: КНЕУ, 2004. 200 с.
 29. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку: монографія / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. д-ра екон. наук В.В. Небрат; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ., 2014. 396 с.
 30. Ущаповський Ю. В. Еволюція теорії цінності в українській економічній думці (від давнини до початку XX ст.). Житомир: Наукове видання, 2002. 268 с.
 31. Фещенко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. Київ: КНЕУ, 2003. 187 с.

32. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. 2-ге вид., доп. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2014. 246 с.
33. Шумпетер, Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 528 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shumpeter_Yozef_A/Kapitalizm_sotsializm_i_demokratiia.pdf
34. Черняк В. К. О преодолении догматизма в разработке и преподавании политической экономии социализма. *Экономические науки*. 1987. № 4. С. 92–99.
31. Blaug, M. *Economic theory in retrospect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 737 p.
32. *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen wirtschaftswissenschaftlichen Emigration nach 1933*. Hrsg. von H. Hagemann und C.-D. Krohn. Unter Mitarb. von H. U. Eßlinger. B.1. München: Saur, 1999. 774 s.
33. Blaug, M. *Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998. 328 p.
34. Friedman, M., Friedman R. D. *Free to Choose: A Personal Statement*. New York and London: Harcourt Brace Jovanovich, 1980. 338 p.
35. Mises, von L. *Socialism. An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press, 1962. 600 p. URL: https://cdn.mises.org/Socialism%20An%20Economic%20and%20Sociological%20Analysis_3.pdf
36. Reder, M. W., Tarshis L., Smith T.C. Memorial resolution Paul A. Baran. 1909–1964. URL: <https://web.archive.org/web/20100707053935/http://histsoc.stanford.edu/pdfmem/BaranP.pdf>
37. Schumpeter, J. A. *History of economic analysis*. London: Taylor & Francis e-Library, 2006. 1283 p. URL: <https://competitionandappropriation.econ.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/95/2017/08/Schumpeter-History-of-Economic-Analysis-Introduction-by-Mark-Perlman-Routledge-1954.pdf>

Примітки до теми 8

1. Куриленко Т. В., Фещенко В. М. Євген Євгенович Слущкий: Життя, присвячене науці. *Українська біографістика*. 2009. Вип. 5, С. 148.
2. Слущкий Є. Є. Теорія граничної корисності. Київ: КНЕУ, 2006. С. 178.
3. Hicks, J. R. *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*. 2nd Edition. Oxford: At the Clarendon Press, 1946. P. 19.
4. Там само.
5. Там само. P. 309.
6. Ущаповський Ю. В. Методологія досліджень Євгена Слущкого в контексті економічних доктрин кінці XIX — початку XX ст. *Формування ринкової економіки*. 2010. № 24, С. 67.
7. Schumpeter, J. A. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Eine Untersuchung über Unternehmengewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus*. Berlin : Duncker & Humblot, 1987. 369 s. URL: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/schumpeter-theorie-der-wirtschaftlichen-entwicklung-eine-untersuchung-ueber-unternehmengewinn-kapital-kredit-zins-und-den-konjunkturzyklus.pdf>

8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Сторощук Б. Д., Дячук М. П. Йозеф Алоїз Шумпетер і Чернівецький університет. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: збірник наукових праць*. Вип. 557–558. *Економіка*. Чернівці: Чернівецькій нац. ун-т., 2011. С. 6.
15. Schumpeter, J. A. History of economic analysis. London: Taylor & Francis e-Library, 2006. 1283 p. URL: <https://competitionandappropriation.econ.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/95/2017/08/Schumpeter-History-of-Economic-Analysis-Introduction-by-Mark-Perlman-Routledge-1954.pdf>
16. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. с англ. В. Ружицького, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 528 с.
17. Mises, von L. Socialism. An Economic and Sociological Analysis. New Haven: Yale University Press, 1962. 600 p. URL: https://cdn.mises.org/Socialism%20An%20Economic%20and%20Sociological%20Analysis_3.pdf
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Blaug, M. Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998. 328 p.
22. Ebeling, R. Aaron Director on the Market for Gods and Ideas. *The Freeman*. 2004. November. P. 2.
23. Там само. P. 3.
24. Довбенко М. В. Епоха сучасного економічного зростання С. Кузнеця. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2011. № 1. С. 6.
25. Kuznets, S. Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread. New Haven, London: Yale University Press, 1966. P. 3–8.
26. Там само.
27. Landes, D. S. Abba Ptachya Lerner. *National Academy of Sciences*. Biographical Memoirs. Vol. 64. Washington, DC: The National Academies Press, 1994. P. 211.
28. Там само. P. 214.
29. Там само.
30. Lerner, A. P. The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly Power. *The Review of Economic Studies*. 1934. Vol. 1 (3), P. 157–175.
31. Там само.
32. Там само.
33. Landes, D. S. Abba Ptachya Lerner. *National Academy of Sciences*. Biographical Memoirs. Vol. 64. Washington, DC: The National Academies Press, 1994. P. 216–217.
34. Blaug, M. Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998. 328 p.
35. Там само.

36. Friedman, M., Friedman, R. D. *Free to Choose: A Personal Statement*. New York and London: Harcourt Brace Jovanovich, 1980. 338 p.
37. Там само.
38. Там само.
39. Там само.
40. Там само.
41. Blaug, M. *Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998. 328 p.
42. Leibenstein, H. Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand. *The Quarterly Journal of Economics*. 1950. Vol. 64. Is. 2. Pp. 183–207. <https://doi.org/10.2307/1882692>
43. Leibenstein, H. Allocative Efficiency vs "X-efficiency". *American Economic Review*. 1966. Vol. LVI. P. 392–415.
44. Там само.
45. Гаврилишин Б. Залишаюся українцем. Київ: Пульсари, 2011. С. 84.
46. Там само. С. 100.
47. Там само. С. 105.
48. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дорогокази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В. Рубцов. Вид. 3-тє допов. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. С. 8.
49. Там само. С. 12.
50. Там само. С. 18–40.
51. Там само. С. 245.
52. Там само. С. 240.
53. Mankiw, N. G., Reis R. Imperfect Information and Aggregate Supply. *Handbook of Monetary Economics*. 2010. February. P. 1–46.
54. Mankiw, N. G., Ball L. The NAIRU in Theory and Practice. *Journal of Economic Perspectives*. 2002. № 4, P. 120.
55. Там само.
56. Там само. P. 121.
57. Mankiw, N. G., Ball, L. Hall's Consumption Hypothesis and durable Goods. *Journal of Monetary Economics*. 1982. № 10, P. 417–425.
58. Там само. P. 424–425.
59. Mankiw, N. G., Weinzierl, M. An Exploration of Optimal Stabilization Policy. *Brooking Papers of Economic Activity*. 2011. Spring, P. 209–272.
60. Mankiw, N. G., Ball, L., Reis, R. Monetary Policy of Inattentive Economies. *Journal of Monetary Economics*. 2005. № 52, P. 703–725.
61. Mankiw, N. G. The Savers-Spenders Theory of Fiscal Policy. *American Economic Reviews*. 2000. № 90. P. 120–125.
62. Mankiw, N. G. Smart taxes: An open invitation to join the Pigou club. *Eastern Economic Journal*. 2009. № 35(1). P. 14–23.
63. Ball, L. M., Mankiw, N. G. Market Power in Neoclassical Growth Models. *NBER Working Paper*. 2021. No. 28538. P. 1–33.